

Bordi Zsigmond Lóránd

A MÁSODIK KÖKÖSI CSATA, 1849. JÚLIUS 2.

A „kőkösi csata” úgy maradt fenn a köztudatban, mint az az ütközet, amelynek során életét vesztette a háromszéki forradalom és szabadságharc hőse, az ágyúöntő Gábor Áron. Az idők során a személye körül kialakuló kultusz elhomályosította a csata többi résztvevőjét, valamint azt a tényt, hogy Kőkös környékén az 1849. év nyarán a székely csapatok nem egy, hanem három csatát is vívtak az orosz intervenció hadsereg ellen.

Az első ütközetre 1849. június 23-án került sor, amikor egy kis létszámú csapat megpróbálta feltartóztatni a Brassó felől előrenyomuló oroszokat, de egy rövid, alig másfél-két órás küzdelem után kénytelen volt a túlerő elől visszavonulni.¹

A második ütközet – amelynek bemutatása a jelen tanulmány fő célja – az 1849. július 2-i.

A harmadik ütközet egy rövid, mintegy másfél órás összecsapás volt, amelyre július 20-án, Bem háromszéki hadjárata alatt került sor, és amelyben a bal oldali hadoszlop megtámadta és a Feketeügy déli partjára szorította vissza az orosz lovasságot.² Ez a csata képezte Sepsiszentgyörgy visszafoglalásának, valamint az egyesült orosz–osztrák csapatok Barcaságba való visszaszorításának előfeltételét, melyek megteremtették a lehetőséget Bem moldvai hadjárata számára.³

A „kőkösi csata” emlékezete

A második kőkösi csata irodalma nagyon változatos, magába foglalva a korabeli újságcikkeket, a 19. század történelmi műveit, a résztvevők visszaemlékezéseit, majd a 20. századtól kezdődően az ezek és a levéltári források alapján megírt szaktanulmányokat.

Az ütközet fontos kordokumentumai az 1849. júliusában megjelent újságcikkek, amelyek rövid összefoglalókban emlékeznek meg az eseményről.

A csíkszeredai *Hadi Lap* 8., 1849. július 9-i száma Gál Sándor ezredes jelentését közölte. A jelentés

megemlíttette az oroszok támadását a kőkösi hídnál állomásozó előőrs ellen, egy 8 órán át elhúzódó tüzérségi párbajt, és az orosz lovasság támadásait. Kiemelte a Székely huszárezredhez tartozó katonák és a Vilmos-huszárok vitézségét. Az ellenség erejét mintegy 15 000 főre tette (köztük 2 ezrednyi lovas), amely elől saját, 4000 fős erői, kifogyva a lőszerből, kénytelenek voltak a kiinduló állásaikba visszavonulni.⁴

Ugyanott, egy másik cikk megemlékezett a csata veszteségeiről és Gábor Áron haláláról.⁵ A csatát megemlíti egy pár soros hírben a *Honvéd* július 11-i, 167. száma is.⁶

Fontos dokumentum egy 1849. évi naptár, amelynek lapjaira egy Illyefalván lakó ismeretlen kortárs naplószerűen vezette be az év legfontosabb eseményeit. A kőkösi csatára a következő pár sor vonatkozik: *2ⁱⁿ délelőtt 10 órakor a magyar és a muszka sereg között Kőkös mellett elkezdődött az ágyúzás, a miénkek visszavonultak Uzonig, onnan keményen ágyúzáván a muszkára a muszkák vissza kezdenek vonulni, s vissza is vonultak a prázsmári erdőig, de délután 2 órakor nagy muszka segítség érkezvén ki Brassóból egy pár órai ágyúzás után a mieinket visszanyomták a kőkösi hídról, honnan Uzon felé s fennebb – a muszka átgázolás miatt meggyújt Kőkös közepe is a kozákok estve felé több helyeken is meggyújtván Kőköst a nagy szélbe csaknem egészen lángba borult.*⁷

Az ütközetrel a 19. század második felében a forradalom eseményeit taglaló, a helytörténeti, valamint a résztvevők visszaemlékezéseit tartalmazó művek foglalkoznak.

Kővári László az 1848–49-es erdélyi szabadságharcot bemutató művében egy bekezdésnyi teret szentelt az ütközetnek. A székely haderőt 6000 főre tette, orosz részről nem közölt létszámokat, viszont megemlíttette a szembenálló felek parancsnokait. A csata leírása nagyon rövid: Adlerberg tábornok 6 ágyúval a kőkösi hídhöz vonult, míg Jessauloff

¹ Vö: SZENTKATOLNAI BAKK Endre 1895, 391, 392; NAGY Sándor 1896, 79; EGYED Ákos 1978, 215; BONA Gábor 1996b, 364; ALBERT Ernő 1999, 111–112.

² GYALÓKAY Jenő 1923, 78.

³ GYALÓKAY Jenő 1918, 237–253.

⁴ DEMETER Lajos 2010, 85–86.

⁵ Uo., 86–87.

⁶ „Háromszéken Gál Sándor ezredes e hó 2-án csakugyan szerencsésen ütközött a muszkákkal, mint hitelt érdemlő levelek bizonyítják. Az ellenség a Barcaságig vonult.” (Uo., 87.)

⁷ Illyefalvi névtelen naplója, 1849. július 2., in: SzNMK, I. sz. 50286.

tábornok 12 ágyúval Barcaszentpéternél maradt tartalékban. Gábor Áron halála rögtön az ütközet kezdetén következett be, Adlerberg visszavonulását huszárok rohamával hozta összefüggésbe, míg végül az orosz tartalék megérkezése vetett véget a harcnak.⁸

Gál Sándor 1861-ben olasz nyelven megjelent életrajza egy egész fejezetet szentelt az ott *uzoninak* nevezett csatának. Visszaemlékezéseiben Gál előadta, hogy azért osztotta meg csapatait, mert azt remélte, hogy az előnyösebb eresztevényi hadállásból veheti fel a harcot az oroszokkal, és csak akkor vonul majd előre, amikor az orosz csapatok legalább fele átkelt a Feketeügyön. Megjegyezte, hogy Szabó Nándor, aki mielőtt visszavonult volna, két órán keresztül harcolt a túlerő ellen, nem tudott terveiről, és ez a tény utóbb bosszúállásra ösztönözte. Amire az oroszok mind a 10 zászlóalja, 8 lovasszázada és 36 ágyúja átvonult a hídon, ő is megérkezett a lovassággal és a tüzérséggel. Csapatait úgy állította fel, hogy míg a lovasság a szárnyakat fedezte, addig az ágyúk keresztűtű alatt tarthatták az oroszokat. Ez a felállás hatásosnak bizonyult, ugyanis megzavarta az oroszokat, akiknek még a tüzérsége sem tudott felfejlődni. Két órával a csata kezdete után Gál az ellenség félrevezetése céljából széles arcvonalban állította fel a gyalogságot, úgy, hogy azok létszáma háromszor nagyobbak tűnjön. Ez a felállás annyira megzavarta az orosz parancsnokot („Lüderst”), hogy az azt hitte, maga Bem áll vele szemben, és visszavonult a székely tüzérség folyamatos tüzelése és a lovasság támadása közben. A visszavonulás során az oroszok sorai felbomlottak, ennek láttán a lovasságot elragadta hæv, üldözőbe vette őket, de ezzel meggátolta a tüzeiket, hogy tüzelhessenek a menekülőkre.

Végezetül megemlíttette Gábor Áron és Mara Gábor őrnagy halálát, akiknek végzetét szerinte az okozta, hogy a kapott parancs ellenére elhagyták helyüket, és az első vonalba mentek.⁹

Orbán Balázs Háromszék leírásánál két helyen is megemlékezik erről (és csakis erről) az ütközetről. A Gábor Áron eresztevényi sírja kapcsán Nagy Sándor visszaemlékezése alapján szól a csatáról. Szerinte a hajnali orosz támadás hírére Gábor Áron gyorsan a csataterre sietett, ahol 36 ágyúját sorakoztatva az orosz centrumot kezdte lövetni, „oly szünetlenül, hogy e napon 6000 ágyúgolyó és kartács fogyott el”. Az ágyúpárbaj során a centrumban tartózkodva érte a végzetes 3 fontos ágyúgolyó, amely bal karját eltörve halálát okozta. Nagy Sándor eltitkolta elestét, és Semsey őrnaggal együtt arra utasította Szabó Sámuel tüzér főhadnagyt, hogy nyomuljon ágyúival előre, és vegye tűz alá az ellenséget. Az oroszok egy

ideig állták a tüzet, majd hadrendjük felbomlott, és Kököst felgyújtva a hídon és gázlókon keresztül a Feketeügy túlsó partjára vonultak vissza. Noha az oroszok felszedték a hidat, két székely ágyú mégis átjutott a túlpartra, ahol oldalba kapta az ellenséget, és hatalmas pusztítást vitt végbe sorai között, mindaddig amíg a beérkező orosz segédcsoportok tüzérségének tüze visszavonulásra nem kényszerítette őket.

A „fényes győzelmet” Orbán a tüzérségnek és a Gábor Áron nevében kiadott parancsnak tulajdonította, a csatában részt vevő székely csapatok többi parancsnokát meg sem említette.¹⁰

Orbán Balázs Kökös bemutatásánál még egyszer visszatért az ütközetre. Itt azonban, feltehetőleg Kővárit használva forrásként, már azt írta, hogy amint az oroszok megkezdték a felvonulást Nagyszeben felé, Gál Sándor visszatért Háromszékre, és Brassót fenyegette. A 6000 fős székely csapatok már elérték a kökösi hidat, minek hírére Lüders Jeszaulov tábornokot küldte vissza 12 ágyúval és egy nagyszámú sereggel. Az Uzonnál lezajló csatában Gábor Áront halálos lövés érte, mely veszteség a „székelyek lelkesedését bosszúvá változtatja, oroszláni rohamuk az oroszokat elsepri, kiknek nagy veszteség után alig marad idejük a felgyújtott Kökös lángjaitól fedezve, a kökösi hídon átmenekülni, hol tartalékukat felvéve, elvonultak”.¹¹

Negyed évszázad kellett elteljen Orbán Balázs művének megjelenése után, amíg ismét sajtó alá került egy, a kökösi csatával foglalkozó mű. Ekkor kilyéni Székely Gergely, egykori huszár főhadnagy tette közzé visszaemlékezéseit, és ezekben egy egész fejezetet szentelt az ütközetnek, amelyben maga is részt vett, és annak során meg is sebesült. Leírása, noha benne csak azokra az eseményekre tér ki, amelyeknek közvetlen részese volt, nagyon fontos, addig közzöletlen adalékokkal szolgált a csatáról.

Visszaemlékezése szerint a székely tábor június 30-án este érkezett meg Eresztevényre. A huszárok egy szakasza, Tuzson őrnagy zászlóalja és egy ágyú a Feketeügy hídjához ment örködni. Éjfél körül egy orosz őrjárat közeledett a híddhoz, és ezt ágyúlövessel fordították vissza. Tuzson őrnagy erre egy kisebb osztagot küldött ki a Fekete-patak hídjának lerombolása végett, de az kénytelen volt visszafordulni, ugyanis a hidat már megszállta az ellenség. Július 2-án kora reggel az oroszok megkezdték az előrenyomulást Kökös felé. Daczó őrnagy, hogy lelassítsa őket, néhány huszárral eléjük vágott, miközben futár ment Gálhoz, hogy értesítse az orosz támadásról. Mivel Gál késett, és az orosz lovasság is átkelt a Feketeügyön, az előőrs Uzon felé vonult vissza. Kököst elhagyva Szabó Nándor egy huszárszakaszt küldött az üldöző

⁸ KÖVÁRI László 1861, 249.

⁹ ZÁGONI Zsolt 2006, 67–68.

¹⁰ ORBÁN Balázs 1869, 178–179.

¹¹ Uo., 207.

orosz lovasság ellen, de azok az érkező erősítés által felvert port meglátva megszakították a támadást. Mire az előőrs elérte Uzont, az orosz tüzéség is megjelent a csatérén, és csekély veszteséget okozva tüzet nyitott. Eközben a Feketeügy túlsó partján feltűnt egy orosz gyalogos osztag, amely a székely csapat hátába igyekezett kerülni. Ekkor érkezett a csataterre Gábor Áron, aki, miután kicserélte elfáradt lovát, két ágyút küldött segítségükre, amelyek lövései visszaverték az oroszokat. Visszavonulásukat egy ideig a huszárok tartották szemmel. Miután a Gábor Áron ágyúinak kartácstüze visszaverte a jobbszárnyon támadó ellenséget, a balszárnyon álló huszárok rohamra indultak, de a visszavonuló oroszok által megszállt erdősávhoz csak tízen érkeztek meg. Daczó őrnagy az őrház mögött hagyta huszárait, majd visszatért, hogy a többieket is harcra buzdítsa. Időközben két ágyú is átkelt a folyón, és tüzelni kezdtek, de nemsokára vissza kellett vonulniuk, mert kifogyott a lőszerük. Erre a huszárok is visszavonultak, de hátrálás közben egy közülük elesett, míg egy másiknak kilőtték a lovát. Az ágyúkhöz érve megtudták, hogy Gábor Áron is elesett, Mara őrnagy pedig megsebesült. Ugyanekkor Székely Gergelyt is találat érte, így számára véget ért a harc.¹²

Ugyancsak 1895-ben Szentkatolnai Bakk Endre is foglalkozott az eseménnyel. Szerinte Gál Sándor mintegy 6000 fős seregével Csíkból az eresztvényi és a rétyi mezőre vonult, és Kökös mellett táborba szállva Tuzson őrnagyot egy zászlóaljjal és egy szakasz huszárral a hídhöz rendelte előőrsre. Lüders értesülve e hadmozdulatokról, Jeszaulof tábornokot „12 ágyú és feles seregekkel” Háromszék ellen küldte. Adlerberg vezérőrnagy 3 zászlóaljjal, 9 század lovassal és 6 ágyúval érkezett az Olthoz(!), ahol megtámadta Gál Sándor ezredesnek a kökői hídnál táborozó előhadát. Az orosz gyalogság Kökös felé nyomult, míg a lovasság megkerülte azt, miközben a székelyek Uzonig hátráltak, ahol a sereg zöme volt elhelyezve. Az orosz támadás hírére még kora reggel futár ment Maksára Gábor Áronhoz, aki vágatva érkezett a csataterre. Itt, sorakoztatva 36 ágyúját, az orosz centrumot kezdte lövetni, mindaddig, míg egy 3 fontos ágyúgolyó le nem terítette. Holttestét Maksára szállították, de segédtsíztje, Nagy Sándor eltitkolta elesét, hogy „az lehangolólag a küzdő seregre ne hasson”. Az oroszok kénytelenek voltak visszavonulni a tüzéségi tűz elől a Feketeügy túlsó partjára, miközben Kökös felgyújtották, és a hidat felszedték, hogy meggátolják a tüzéség átkelését. Ennek ellenére két székely ágyú mégis átkelt a folyón, és oldalba kapva az ellenséget „iszonyú öldöklést vitt végbe”, míg meg nem érkeztek Barcaszentpéterről Jeszaulof tartalékban

levő csapatai, amelyeknek tüzésége visszavonulásra kényszerítette őket. A csata után az orosz csapatok visszavonultak a Barcaságba. Bakk Endre meglátásában „fényes, de eredménytelen volt a székelység győzelme, mivel a kökői csatateret nem tarthatta meg”, ugyanis Lüders, látva, hogy kisebb hadjáratokkal nem tudja legyőzni a székelyeket, visszafordította Nagyszeben felé indított csapatait, és teljes seregével Háromszék ellen vonult.¹³

Alig egy év elteltével, 1896-ban megjelent Nagy Sándor hidvégi lelkész – a székelyföldi hadjárat során Gábor Áron segédtsíztje – Háromszék önvédelmi harcát bemutató műve is. A kötet fontos adatokat és forrásokat tett közzé az eseményekről, de a minket érdeklő szempontból, noha írója a csata egyik résztvevője volt, semmilyen konkrét adalékkal nem járul hozzá az ütközet eseményeinek ismertetéséhez. Az egykor Orbán Balásnak átadott és általa közölt jegyzetekhez viszonyítva legfeljebb annyival egészíti ki a történeteket, hogy Gál Sándor volt a Kökösnél állomásozó előőrs parancsnoka, az oroszok nem visszavonulás közben, hanem jóval azután, ágyútűzzel gyújtották fel Kökös, valamint a székely csapatok Eresztvényhez történő visszavonulása után az oroszok nem vonultak el, hanem a folyó déli partján táboroztak le.¹⁴

Nagy Sándor műve ennek ellenére kiemelkedő fontossággal bír a második kökői csata rekonstrukciója szempontjából, ugyanis a székely tüzéség történetét tárgyaló, Szabó Sámuel által írt fejezetben ez utóbbi közzétette néhány, 1849. június–júliusában szüleinek írt levelét, amelyek közül a Tusnádon írt, július 8-ra keltezett levél a június 30. és július 7. közötti háromszéki eseményeket azon frissiben megörökítő becses forrás.

A levélből az derül ki, hogy Gál csapatai (mintegy 5000 fő, közülük mintegy 600 csak kaszával fel-fegyverkezve) június 30-án érkeztek meg az eresztvényi táborba, miközben az előőrs (5 lovas ágyú és egy zászlóalj gyalogos) már aznap megszállta a kökői híd környékét. Július 1. a felkészüléssel telt el, de már másnap reggel 9 órakor az egész tábor gyorsan elindult Uzon felé, mert hír érkezett, hogy egy 15 000 fős orosz sereg nyomul előre. Gábor Áron a Szabó ütegét hátrarendelte, így még útban volt, amikor negyed 11 körül meghallotta az első ágyúlövéseket, és 11 órára, mire megérkezett 7 lövegével a csataterre, a balszárnyra, már mind a 22 ott levő, a völgyön keresztül, sorban elhelyezett székely ágyú megnyitotta a tüzet.

Valamivel délután 1 óra előtt Gábor Áront egy 6 fontos ágyúgolyó találta el, és azonnal meghalt. 1 óra körül a balszárnyon álló 7 ágyú a többiek folyamatos

¹² SZÉKELY Gergely 1895, 44–46.

¹³ SZENTKATOLNAI BAKK Endre 1895, 394–396.

¹⁴ NAGY Sándor 1896, 79–80.

tüzelése és a huszárok fedezete alatt előrenyomult, mire az oroszok 18 ágyújukból folyamatosan tüzelve visszavonultak a túlsó partra. A huszárok üldözőbe vették őket, miközben Gál a jobbszárnyon két 3 fontos, a balszárnyon pedig négy 6 fontos ágyút küldött utánuk. Az ágyúk a megérkező orosz erősítés ágyúinak tüzeiben kénytelenek voltak meghátrálni, majd a folyó északi partjára visszahúzódnak. Távozásuk után az oroszok ismét előrenyomultak, tüzéségük felgyújtotta Kököst, miközben a visszavonuló tüzérek délután 5 óra tájban elérték Uzont. A székely sereg, miután előőrsöt hagyott hátra Uzonnál, estére az eresztvényi táborba vonult. Szabó szerint a csatának Gábor Áronon kívül még egy halottja és 8-10 sebesültje volt, kik közül Mara őrnagy utólag belehalt sebeibe.¹⁵

Az ellenség szemszögéből a csatát csak egyetlen mű, Artur Adamovics Nyepokojcsickij 1853-ban megjelent, az orosz hadsereg erdélyi hadműveleteit leíró könyve mutatja be. A szerző, noha a csatában nem vett részt, az orosz intervenció hadsereg főszállásmestereként Lüders tábornok környezetében tartózkodott, így első kézből jutott hozzá az információkhoz.

Nyepokojcsickij szerint, miközben az orosz sereg megkezdte a Nagyszeben felé vonulást, hírek érkeztek arról, hogy Székelyföldön újra csapatok gyülekeznek. Ezért Adlerberg tábornokot a zsitomiri vadászrezreddel, a bugi ulánusezred felével, valamint két tüzérosztaggal a Feketeügyhöz küldték felderítésre. Ezzel egyidőben a podóliai vadászrezred egy üteggel Jeszaulov vezérőrnagy vezetése alatt Barcaszentpéteren maradt, azzal a paranccsal, hogy amennyiben szükséges, menjen Adlerbergnek segíteni, ha pedig nem, akkor vonuljon a főszereg után. Adlerberg osztaga reggel 8 körül érte el a Feketeügyet, és itt egy 8000 fős, 25 ágyú által támogatott székely csapatra bukkan, amiről értesítette Jeszaulovot. Adlerberg gyalogságát Kökösig toltá előre, miközben lovasságát a székely jobbszárny átkarolására küldte, de a székelek egy megerősített állásból nyitottak tüzet a támadókra. Adlerberg nem próbálta felvenni a harcot a túlerő ellen, ezért az „ellenség erőinek felderítése” után visszavonult. A podóliaiak megérkezését követően azonban általános támadást indított, aminek következtében a székelyek Uzonig hátráltak. Mivel a leszálló éjszaka megakadályozta az üldözést, Jeszaulov tábornok, aki rangidősként átvette a parancsnokságot, a Feketeügy partján táborozott le.¹⁶

Összegezve az eddigieket, a 19. századi irodalmat áttanulmányozva alig három olyan akad, amely alapvetően fontos lehet a második kökösi csata rekonstruálása szempontjából.

Az elsődleges forrásnak számító, július 2-án, a csata estéjén kelt, a *Hadi Lap* által közölt Gál Sándor-féle jelentés nem más, mint egy egyszerű sajtónyilatkozat, amelyben a főparancsnok óvatosan, de valóságnak megfelelően mutatja be az eseményeket. Amennyiben Gál Sándor írt jelentést a csatáról a főparancsnokság számára – és szinte biztosra vehető, hogy írt ilyen –, az eddig nem került elő.

A második újsághír Gábor Áron nekrológjaként, valamint egy egyszerű veszteségjelentésként fogható fel, míg a *Honvéd* közleménye legfeljebb a ma is oly gyakori „kis színes hír” kategóriának felel meg.

A Kővári László-, Orbán Balázs- és sajnos a Nagy Sándor-féle leírások röviden és színesen szemléltetik az eseményeket, hadtörténeti szempontból viszont semmitmondóak, legfeljebb a Gábor Áron-kultusz első mérföldköveiként érdemes nyilvántartani őket. Ugyanebbe a kategóriába sorolható Bakk Endre műve is, azzal a kitéttel, hogy noha adatai hiányosak, a csata leírása sokkal jobban megközelíti a valóságot.

Az említettekkel ellentétben a sepsiszentgyörgyi ismeretlen a kalendáriumi jegyzetben, Székely Gergely, valamint Szabó Sámuel tudósításai nemcsak hogy egyöntetűek, hanem nagymértékben ki is egészítik egymást, rávilágítva a csata más, különben homályban maradó eseményeire.

Nyepokojcsickij leírása, annak ellenére, hogy egyes elemei felhasználhatóak a csata rekonstruálására, megpróbálja megszépíteni az eseményeket, amelyek az orosz intervenció csapatok első komoly megtorpanását jelentették, és hogyha a csataleírásban nem is nyilvánul meg, az utána következő események leírása egyértelművé teszi, hogy az orosz hadvezetés ott és akkor egyáltalán nem könyvelte el sikerként a hadműveletet.

Gál Sándor életrajza elsősorban önigazolás jellegű leírás, amely, noha helyenként kiegészíti a többiek által leírt eseményeket, viszonylag ellentmondásos, mintegy jelezve azt, hogy több mint egy évtizeddel az ütközet után született.

Nagy Sándor utóbb ismét megemlékezett az ütközetről: „július 2-án korán reggel megkezdődik ama harc Kökök és Uzon között, mely a kemény ágyútűz után az oroszok megfutamisásával végződött, felszedvén maguk után a határhídat is, a székely tüzérek a Feketeügy gázlóján átbogva, még egy néhány golyót röpítettek az oroszok után, mígnem azok friss segítséget nyerve, visszafordultak ugyan, de a hídon át nem léptek, a hős védőszereg pedig diadala mellett is búsan, leverten ama nagy áldozattól, melyet a had istene kívánt – Háromszék lelke: Gábor Áron s más jelesek elestével, estvére Eresztvényre visszazállott”.¹⁷

¹⁵ SZABÓ Sámuel 1896, 170–172.

¹⁶ NYEPOKOJCSICKIJ, Artur Adamovics 1999, 79.

¹⁷ NAGY Sándor 1899, 38–39.

A 20–21. században megjelent művek már első sorban a kultusz (Bem, Gábor Áron) jegyében közelítik meg a csatát, olyannyira, hogy a Kökösi környékén lezajlott eseményeket elbagatellizálják,¹⁸ vagy a forrásokat figyelmen kívül hagyva, legfeljebb egyoldalú leírásokat közölnek róluk.

Gyalókey Jenő, a huszadik század első felének jeles hadtörténésze alig foglalkozott a június végi – júliusi eleji háromszéki harcokkal, figyelmét inkább Bem erdélyi tevékenysége kötötte le. Ennek ellenére meglepő, hogy korai műveiben a háromszéki orosz intervenció kapcsán meg sem említi,¹⁹ legfeljebb csak „a Feketeügy vonalán vívott meddő harcokról” beszél.²⁰

Gyalókey Jenő utóbb bővebben is kitért a második kökösi csata eseményeire. Leírása szerint Lüders abban a hitben, hogy felszámolta a háromszéki ellenállást, Fogaras felé indult, a Barcaságban Adlerberget hagyva hátra egy két részre osztott harccsoporttal, amelynek egyik osztaga Prázsmárnál, a Feketeügy vonalán őrködött. Ezzel egyidőben Kökösi közelében már június 30. óta állomásozott egy előőrs, amelyhez július 2-án Gál csapatai is csatlakoztak. Adlerberg megtámadta a magyarokat, akik részéről a harcot csak „az oroszokénál nagyobb számú tüzérség vívta, amelyet a gyalogság és a lovasság cserbenhagyott” (Gy. J. kiemelése). Véleménye szerint a tüzérség fedezetlenül állt az első vonalban, az átcsoportosításokat csak a lovasság egy része hajtotta végre, Gál elővigyázatlanul fedezetlenül küldte a Feketeügy túlsó partjára az ágyúkat, amelyeket az oroszok csak azért nem ejtettek szákmányul, mert a lovasságuk nem volt elég szemfüles és merész. A csatának az vetett végét, hogy a Brassóból időközben megérkező három zászlóaljjal megerősödött Adlerberg visszavonulásra kényszerítette a folyón átkelt tüzérséget, és Kökösig nyomult előre, majd visszahúzódott a Feketeügy mögé. Gál időközben Uzonhoz, majd Eresztevényhez vonult vissza. A magyar oldal halottainak és sebesültjeinek száma nem volt nagy, de súlyosan nyomott a latban Gábor Áron esete.

A csata döntetlenre végződött, annak ellenére, hogy mindkét fél győzelemnek könyvelte el. Gál kitűnő alkalmat szalasztott el, mert noha fölényben volt az oroszokkal szemben, addig halogatta a döntő lépést, hogy az ellenség erősítést kapva fölébe tudott kerekedni. A „lanyha harcnak” nem várt és fontos következménye volt az a tény, hogy Adlerberg jelentését

megkapva Lüders derékhadával visszafordult Fogaras felől, és ismét Háromszék ellen vonult.²¹

Egyed Ákos a csatában részt vevő magyar csapatok létszámát 7-8000 főben állapította meg: 5 zászlóalj gyalogosról, 4 század lovasról, több mint 30 ágyúról téve említést. A csatát, amelynek főhősét a tüzérségben látja, Szabó Sámuel visszaemlékezései alapján írta le, szemlélete erősen Gábor Áron-centrikus, rajta kívül nem emlékezik meg más parancsnokról.²² Művének bővített kiadásában sem használ fel további adatokat.²³

Bona Gábor 4-5000 főre tette Adlerberg tábornok felderítő különítményét, amely „Kökösi és Uzon között megtámadta Gál erőit”. A csatát hosszan elhúzódó tüzérségi párbajként írta le, amelyet Gál Sándor „mintegy 26 lövege vívott az oroszok számbelileg gyengébb tüzérségével”, és amelynek során az orosz csapatok jelentős veszteséget szenvedtek. Gábor Áronnak a csata során bekövetkezett halála volt szerinte az egyik oka annak, hogy a magyar sereg sorai zavar állott be, minek következtében Gál kénytelen volt visszavonulni Sepsiszentgyörgyre(!). A csata hírére Lüders leállította a Nagyszeben irányába megkezdett hadműveleteket, visszafordult Brassóba, és, hogy biztosítsa Székelyföld felől a hátát, parancsot adott Adlerbergnek a támadás folytatására.²⁴

Albert Ernő a csatát az említett naptári bejegyzés és Szabó Sámuel levele alapján írta le. Külön bekezdést szentel Gábor Áron halálának és eltemetésének körülményeire, megjegyezve, hogy, noha az esemény nagy zavart keltett a seregben, Semsey százados idejében átvette az irányítást, és folyamatos tüzeléssel támogatva a husárok rohamát, a folyón túlra szoríthatták az oroszokat.²⁵

Németh György Gál Sándor-életrajzában meglehetősen részletesen, Székely Gergely, Szabó Sámuel és Nyepokojcsickij leírására támaszkodva mutatja be az ütközetet. Felelőtlenségnek tartja az ágyúk több száz méterrel a gyalogság előtt való felállítását, és megemlíti, hogy a csata mindkét fél részéről csekély vérvesztéssel járt. Külön kiemeli Gábor Áron és mintegy mellékesen Mara Gábor őrnagy halálát.²⁶

A csatátér

Mára már úgy rögzült a köztudatban, hogy a csata a kökösi híd mellett zajlott le. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint Gábor Áron emlékműve

¹⁸ A szakirodalom sokkal nagyobb figyelmet szentel a székely hadi-erő felbomlásával végződő július 5-i szépmezői csatának (vö. GYALÓKAY Jenő 1938, 62; EGYED Ákos 1978, 220) vagy a július 23-i szemerjai ütközetnek (GYALÓKAY Jenő 1923, 56–116)

¹⁹ GYALÓKAY Jenő 1918, 238.

²⁰ GYALÓKAY Jenő 1923, 59.

²¹ GYALÓKAY Jenő 1938, 60–61.

²² EGYED Ákos 1978, 218–219.

²³ EGYED Ákos 2008, 232–233.

²⁴ BONA Gábor 1996c, 365–366.

²⁵ ALBERT Ernő 1999, 115–117.

²⁶ NÉMETH György 2008, 75–76.

a híd közvetlen közelében. Ennek ellenére a hídon és közvetlen környékén alig zajlottak harcok, maga az ütközet a Prázmár és Uzon között elterülő mintegy 5 km hosszú és 4 km széles területen zajlott, amelynek központi részén Kökös található.

Mára, 160 év eltelte után a környék annyira átalakult, hogy a csata résztvevői nem is ismernék fel az egykori tereppontokat. Éppen ezért megpróbáljuk a korabeli térképek alapján rekonstruálni a területet (1. tábla). Az első katonai felmérés²⁷ – annak ellenére, hogy a 18. század utolsó harmadában készült – nagyon is megfelelő e célra, ugyanis a terület nagyméretű átalakulására csak a 19. század második felében került sor.

A 19. század első felében az utazó, aki Brassó felől közelítette meg Háromszéket, egy nagyjából észak-kelet irányú, a Barcasági-medence keleti nyúlványán haladó országúton érkezett, amely Prázmárt annak északnyugati részén érte el. A falun áthaladva az út, amely többé-kevésbé a mai vasútvonal nyomvonalát követte, a Prázmár keleti oldalán folyó Fekete-patak partján, két, égerfás erdősáv között folytatódott. A déli, prázsmári erdőnek nevezett rész szélessége mintegy 2 km, hossza pedig mintegy 4 km volt. Az északi rész, a farkasvágói erdő, mely legszélesebb pontján 1 km lehetett, elvékonyodva nyúlt el nyugat felé, egészen az Oltig.²⁸ Az erdő közül kiérve a patak, miután magába fogadott egy délkelet felől érkező vízfolyást²⁹, nyugatnak fordult, és az Olt felé folyt tovább. Az országút Prázmártól 3 kilométerre egy hídon átkelt a Fekete-patak medrén, elhaladt egy őrház mellett, majd a patak és a Feketügy között húzódó, mintegy 1,4 km széles lapályon folytatódott. A területnek csak a központi része emelkedett ki valamelyest, míg két oldalán zizenyős, esős időben járhatatlan árterületek húzódtak.

Az országút ezután a Feketügy hídján átkelve, immár Háromszék területén elhaladt a híd közelében álló második őrház mellett, majd Kököst délről megkerülve tovább folytatódott Uzonon keresztül Kézdivásárhely felé. A folyón való átkelést a főútvonal hídjánál mellett egy Kököstől délkeletre fekvő, a bikfalvi utat kiszolgáló híd, valamint egy másik, Uzonnál található híd biztosította.

Háromszék e délnyugati csücske, egy észak-észak-kelet irányú hossz tengelyű, többé-kevésbé ötszög alakú terület, melyet északnyugati és nyugati oldalán az Olt, déli és keleti oldalán a Feketeügy, északon pedig Uzon határol. A síkság mintegy 0,5 méterrel emelkedik a Feketeügy bal partja fölé, de az Olt felé eső részén alacsonyan fekvő árterületek találhatók.

Az ekkor mintegy 1 km hosszú és 0,5 km széles Kökös falu a hídtól mintegy 1 kilométernyire északkeletre

terült el, utána 2 kilométernyi szabad terület (szántó-föld) következett Uzonig. Az egyetlen terepakadályt egy kisméretű, mintegy 35 hektáros, ma már csak a Magoséger helynévben fennmaradt, Kököstől mintegy fél kilométerre északnyugatra található erdő képezte.

A terület topográfiája inkább a Háromszék felé előrenyomuló csapatoknak kedvezett, mivel a Feketeügy jobb partjának sík területei kevés fedezéket nyújtottak, ezenkívül a terepakadályok hiánya elősegítette mind a gyalogság, mind pedig a lovasság hadműveleteit. Ezzel ellentétben a Brassó irányában előrenyomuló támadó hadműveleteket meggátolta a Fekete-patak mély medre, amely mögött az erdő fedezékében előnyös védelmi állást lehetett kialakítani. Az erdős terület meggátolta az átkaroló hadműveleteket is, mivel a támadó a fáktól nem láthatta át sem azt, hogy milyen létszámú csapatokkal áll szemben, sem pedig azt, hogy azok hogyan helyezkednek el.

A csata legfontosabb eseményei dél-észak irányban a Fekete-patak és Uzon, nyugat-kelet irányban pedig az Olt és a Feketeügy Kökös és Uzon közötti szakasza által határoltan zajlottak le. Ezen belül a kökösí hídnek, bármennyire fontos átkelőhelynek is számított, csak másodlagos szerep jutott.

Erdélyi hadi előzmények

1848 végére az erdélyi hadi helyzet válságossá vált. Háromszék kivételével az egész terület újra a császáriak ellenőrzése alá került. Bem az erdélyi hadsereg élére történő 1848. november végi kinevezése után röviddel egy mintegy 10 000 főt számláló, 16 ágyúval felszerelt hadsereg fölött rendelkezett, amellyel szinte azonnal ellentámadást kezdeményezett. A sorozatos győzelmeket követően a kettészakadt osztrák hadsereg Karl Urban tábornok által vezetett északi szárnya kénytelen volt Bukovinába visszavonulni. E győzelmek után Bem a Puchner által vezetett főerők ellen indulva Marosvásárhelyre vonult, és innen mozgósította Székelyföldet. Ennek hatására Háromszék január 15-én felmondta az Árapataki egyezményt, és ismét beállt a hadiállapot a székelyek és a császáriak között.

Marosvásárhelyről Bem Nagyszeben irányában támadott. A gálfalvi ütközetben (január 17.) legyőzte Puchner seregét, de a Nagyszeben ellen indított támadása kudarcba fulladt, ezenkívül időközben újabb ellenfél jelent meg a színen.

Puchner közvetett úton már a gálfalvi ütközet után segítséget kért Lüders tábornoktól, a Havasalföldet megszálló V. orosz gyalogoshadtest parancsnokától. E kérés értelmében Lüders két különítményt küldött: egyet Nagyszebenbe, a másikat

²⁷ EMKFET 2007, 270. lap.

²⁸ Mára a két erdősávból csak egy kb. 25 hektárnyi terület maradt

meg, a vasút északi oldalán, Prázmár és Farkasvágó között.

²⁹ A térképen *Vale Funatze* néven, mai magyar neve Széna-patak.

pedig Brassóba. Az orosz csapatok feladata ekkor csak a két város megszállása és az osztrák csapatok tehermentesítése volt.

Az orosz segítség beérkezésével egyidőben Puchner Vizaknánál (február 4.) súlyos csapást mért Bemre, akinek csapatai állandó csatákat vívva majdnem Déváiig vonultak vissza, ám a Magyarországról érkezett erősítésekkel egyesülve Piskiné legyőzték az osztrákokat. Bem nem követte a Nagyszeben felé visszavonuló Puchnert, hanem átsiklott annak csapatai és a gyulafehérvári vár között, és Székelyföld felé vonult.

Ezzel egyidőben Urban csapatai ismét visszatértek Erdélybe. Bem erői egy részét Medgyesnél hagyva hátra Urban ellen vonult, aki érkezésének hírére nem vette fel a harcot, hanem visszavonult Bukovinába. Az erőltetett menetben visszatérő Bem Medgyesnél vereséget szenvedett ugyan (március 2.), de kihasználva azt a tényt, hogy Puchner Segesvár felé indult tovább, kitört, és a szelindeki ütközetben (március 11.) vereséget mért az egyesült orosz–osztrák csapatokra, amelyek Nagyszeben eleste után a határ felé vonultak vissza, és kiszorultak Erdélyből.³⁰

A Brassó ellen indított hadművelet is sikerrel végződött, ugyanis a Székelyföld felől közeledő haderő által fenyegetett orosz csapatok feladták állásaikat, és ugyancsak Havasalföldre húzódtak vissza, minek következtében a Barcaságba viaszorult császári haderő március 18–20. körül kivonult Erdélyből.³¹

Miután megtisztította Erdélyt az ellenségtől, Bem hat katonai kerületre osztotta az országrészt, ugyanannyi főparancsnoksággal, amelyeknek az alárendeltségébe tartozó csapatok egy-egy magyarországi hadosztálynak feleltek meg.³² A már meglevő egységek mellé 10, egyenként 1500 fős „tartalék zászlóalj” felállítását is tervbe vették, amelyek feladata a határok védelme lett volna.³³ Az orosz betörés kezdetére azonban ezek közül csak 9 zászlóaljat sikerült megszervezni, amelyek közül hármat már csak részben (hétfalusi tartalék zászlóalj, „újonnan felállított” tartalék zászlóalj) vagy egyáltalán nem (6. tartalék zászlóalj) tudtak ellátni fegyverrel, ennek ellenére a hadrendbe sorolták őket.

A határvédelmet, levonva a tavaszi hadjárat tapasztalatait, Bem úgy szervezte meg, hogy a potenciális betörési útvonalnak számító Borgói-, Töröcsvári- és Tömösi-szorosok környékére koncentráltan helyezte el két legerősebb hadosztályát (IV. besztercei: 7838 fő, 12 löveg; VI. brassói: 5339 fő, 16 löveg), míg a többieket a szorosokba osztotta szét.³⁴

A haderő fejlesztése mellett teljes erővel folyt a kézdivásárhelyi fegyver- és lőszergyár működése is, ahonnan a Gábor Áron által felügyelt, Turóczi Mózes által vezetett műhelyből 1849. január 22. és június 26. között 63 ágyú készült el, és került is nagyrészt a csapatokhoz.³⁵ Az ágyúöntéssel egyidőben megkezdtek a 16–20 éves diákokból toborzott tüzezek kiképzését is.³⁶

Bem védekezési stratégiája az volt, hogy már meglevő és újonnan felállított zászlóaljaival lezárja a szorosokat, míg ő maga a tavaszi harcokban megedződött 9 gyalogzászlóaljat, 9 lovasszázadot és 23 löveget számláló főszereggel (10 105 fő) olyan állást vesz fel, ahonnan bármelyik veszélyeztetett frontszakaszon hatékonyan be tud majd avatkozni a küzdelemben. Számításait keresztülhúzta az a tény, hogy április folyamán Kossuth határozott utasítására csapataival a Bánságba kellett vonulnia,³⁷ ostrom alá fogni a császári csapatok által ellenőrzött Temesvárt,³⁸ és így Erdély katonai tartalék nélkül maradt.

A keleti és délkeleti határ szorosainak védelmére Bem az V. székelyföldi és a VI. brassói hadosztályt rendelte ki (1. melléklet).

A Gál Sándor ezredes parancsnoksága alatt levő V. hadosztály (1a. melléklet), négy zászlóaljának feladata a legfontosabb keleti szorosok és hágók védelme volt. A parancsnok minden fontosabb szorosnál egy-egy zászlóaljat helyezett el, amelyek lépcsőzetes védelmet alakítottak ki, úgy, hogy míg az átkelőhelyeket a zászlóaljak egy, legfeljebb két százada ellenőrizte, addig a többi alegység a szorosok mögött helyezkedett el, és bármikor beavatkozhatott a veszélyeztetett szakaszon. A védelem tartalékát az újonnan felállított tartalék zászlóalj és a 15. (Mátyás) huszárezred 5. osztálya képezte, amelyeket a Csíki-medencében helyezte el, úgy, hogy szükség esetén bárhova át lehessen irányítani őket.

³⁰ MISKOLCZY Ambrus 1987, 1408–1409.

³¹ BONA Gábor 1996a, 283.

³² I. kerület: Nagyszeben; II. kerület: Déva; III. kerület: Kolozsvár; IV. kerület: Beszterce; V. kerület: Székelyföld; VI. kerület: Brassó (GYALÓKAY Jenő 1913, 461–462).

³³ A határvédzászlóaljak történetére lásd. SÜLI Attila 2005.

³⁴ GYALÓKAY Jenő 1915, 104–112.

³⁵ A székely hadiipar megszervezéséről: EGYED Ákos 1978, 187–198. Az 1848–1849-es székely ágyúgyártásról: BÁN Attila 2010 (jelen kötet). Az 1849-ben Kézdivásárhelyen gyártott ágyúk számát illetően az elsődleges forrás: id. Z. BODOLA La-

jos 1895, 136. Legalább egy ágyú biztosan nem került ki a csapatokhoz, mert a Kézdivásárhelyen, 1849 júniusában elásott és csak 1906-ban megtalált kézdivásárhelyi ágyúcsövet már fel sem tudták szerelni.

³⁶ A tüzerképzésről: SZABÓ Sámuel 1896, 161–166.

³⁷ GYALÓKAY Jenő 1915, 92. Utóbb, az orosz támadás megindulása után Bem visszatért ugyan, de újra csak Kossuth utasítására csapatait a Bánságban kellett hagynia, így 1849 nyarának erdélyi harcait már csak a helyi, a korábbi harcokban megtizedelt és demoralizálódott csapatokkal kellett megvívnia.

³⁸ CSIKÁNY Tamás 1996, 325.

Merőben más elrendezést mutat a VI. hadosztály (1b. melléklet) felállása, amelynek zászlóaljai egy tömbben szállták meg a szorosokat, tartalékukat azonban csak a Brassónál állomásozó fegyvertelen 6. tartalék zászlóalj alkotta. A 11. (Székely) huszárezred két századából álló lovasság fele (1 század) a Tömösi-hágón, másik fele pedig Brassónál állomásozott (2. tábla).

Velük szemben június 15. körül már kezdett felvonulni a Lüders tábornok által vezetett orosz haderő (2. melléklet), amelynek fő hadoszlopa (21 zászlóalj, 2 ulánuszred, 10 kozáksztotnya és 48 löveg) a Tömösi-hágóval szemben, az Engelhardt vezérőrnagy által vezetett balszárny (4 zászlóalj, 6–8 kozáksztotnya és 8 löveg) a Törösvári-szorosnál, valamint a von Lein ezredes parancsnoksága alatt álló jobbszárny (4 zászlóalj, 1/2 kozáksztotnya és 8 löveg) az Ojtozi-szoros bejáratánál foglalt állást.

Az orosz hadműveleti terv lényege az volt, hogy miután a Tömösi-hágón behatolnak Erdélybe, elfoglalják Brassót, „pacifikálják” Székelyföldet, Dél-Erdélyen keresztül Magyarországra vonulnak, miközben hátuk mögött a Clam-Gallas altábornagy vezette, utóbb bevonuló osztrák csapatok fenntartják a rendet. Velük egyidőben tört volna be a Borgói-szoroson keresztül a Grotenhjelm altábornagy osztrák csapatokkal megerősített hadoszlopa, amely Beszterce és Marosvásárhely elfoglalása után Debrecen felé nyomult volna előre.³⁹

Az orosz betörés Erdélybe (1849. június 19–22.)

Az orosz csapatok június 19-én kezdték meg az előrenyomulást (3. tábla/1, 1), és a predeáli kolostornál vették fel a harcérintkezést a Tömösi-hágó védőinek előőrseivel, akiket pár órás harc után visszaszorítottak. Másnap támadást intéztek a Tömösi-hágó állásai ellen, amelyet hamarosan elfoglaltak. A magyar csapatok veszteségei kb. 200 halott, ugyanannyi sebesült, 150 fogoly (köztük Kis Sándor ezredes, a VI. hadosztály parancsnoka), valamint orosz kézre került 4 ágyú. Az oroszok veszteségei 25 halott, 185 sebesült, 8 eltűnt voltak.⁴⁰ A csata után a 85. és 86.

zászlóalj maradványai, valamint a huszárok a megmaradt 4 löveggel Szabó Nándor alezredes parancsnoksága alatt Háromszékre, Sepsiszentgyörgy környékére vonultak vissza (3. tábla/1, 4).

A tömösi támadás hírére Gál Sándor magához rendelte Csíktaplocáról az ott állomásozó új tartalék zászlóaljat és a Csíkszeredánál található 6 fontos ágyút (3. tábla/1, 2), és velük, valamint az 5. tartalék zászlóalj Felső-Háromszéken állomásozó három századával, a huszárokkal és a tüzérséggel az Ojtozi-szoros irányában (3. tábla/1, 3) foglalt állást,⁴¹ mert arra számított, hogy von Lein hadoszlopa is megkezdí Moldva felől az előrenyomulást.⁴²

Törösvárnál, Engelhardt hadoszlopának közeledtére, a tömösi csata hírére véve a szoros védelmét biztosító Krasznay őrnagy, a bekerítést elkerülendő, rövid tűzharc után,⁴³ a 79. zászlóaljjal és négy lövegével Erdővidékre vonult vissza (3. tábla/1, 5).⁴⁴ A június 20-i hadrendben⁴⁵ feltételes módon a törösvári osztag állományába tartozó 82. zászlóalj századainak a szoros kiürítése utáni sorsáról nincs adatunk. Nem tudni, részt vettek-e a június eleji háromszéki összecsapásokban. Elképzelhető, hogy Udvarhelyszékre vonultak vissza, de az is, hogy feloszlottak, ugyanis ez a két század már nem vett részt sem a nagyszebeni hadosztály harciban,⁴⁶ sem a július végi háromszéki harcokban,⁴⁷ sem pedig Bem moldvai hadjáratában.⁴⁸ Az Engelhardt vezérése alatt álló csapatok végül június 21-én vonultak be a Barcaságba, és Feketehalomnál foglaltak állást.⁴⁹

A visszavonulást választotta Daczó őrnagy is, aki a brassói fellegvár helyőrségét hátrahagyva, a 11. (Székely) huszárezred mellette levő századával, valamint a 6. tartalék zászlóaljjal előbb Nagyajtáig, majd onnan a Kis-Homoród mentén fekvő Oklándig hátrált (3. tábla/1, 6).⁵⁰ A hétfalusi zászlóalj egyik százada részt vett a brassói fellegvár védelmében,⁵¹ másik két század talán visszavonult Daczó őrnaggyal együtt Udvarhelyszékre. Mivel nincs konkrét adatunk arról, hogy részt vettek volna az elkövetkező háromszéki hadműveletekben, azt feltételezhetjük, hogy a továbbiakban is itt állomásoztak.

Az orosz csapatok rövid pihenő után továbbnyomultak Brassó felé (3. tábla/1, 7), ahol a Fellegvár őrsége (145 fő, 4 löveggel⁵²) másfél napos ostrom

³⁹ NYEPOKOJCSICKIJ, Artur Adamovics 1999, 61.

⁴⁰ A tömösi harcokról: ORBÁN Balázs 1873, 191–195; NAGY Sándor 1896, 76–78; GYALÓKAY Jenő 1938, 52–55; BONA Gábor 1996b, 355; 76–77; NYEPOKOJCSICKIJ, Artur Adamovics 1999, 65–68; EGYED Ákos 1978; 214; ALBERT Ernő 1999, 109–110.

⁴¹ EGYED Ákos 1978, 213.

⁴² A későbbi események ismeretében úgy tűnik, hogy von Lein feladata inkább a védelem erőinek lekötése, nem pedig a támadás volt, csapatai végül csak június 27-én vonultak be Háromszékre.

⁴³ NYEPOKOJCSICKIJ, Artur Adamovics 1999, 70.

⁴⁴ NAGY Sándor 1896, 78.

⁴⁵ GYALÓKAY Jenő 1915, 112.

⁴⁶ GYALÓKAY Jenő 1916.

⁴⁷ GYALÓKAY Jenő 1923.

⁴⁸ GYALÓKAY Jenő 1918.

⁴⁹ NYEPOKOJCSICKIJ, Artur Adamovics 1999, 70.

⁵⁰ SZÉKELY Gergely 1895, 42; SZENTKATOLNAI BAKK Endre 1895, 390.

⁵¹ HERENDY Vilmos 1998, 33.

⁵² Az orosz verzió szerint: 10 tisz, 185 közlegény, 6 löveg (NYEPOKOJCSICKIJ, Artur Adamovics 1999, 69).

után, kifogyva a lőszerből, június 22-én megadta magát (3. tábla/1, 9).⁵³

**Az első orosz hadjárat Háromszék ellen
(1849. június 23–29.), az első kökői csata végéig**

A Tömösi-hágó védelmi vonalának áttörése és Brassó elfoglalása után az orosz parancsnok befejezettnek tekinthette hadműveleti terve első szakaszát, és megkezdte az előkészületeket a második szakasz, „Székelyföld pacifikálása” végrehajtására. Ennek érdekében csapatait több egységre osztotta fel (3. tábla/2). Utánpótlási vonalai őrzésére Brassóban és a Tömösi-hágón ezred erejű, lovassággal és tüzérséggel megerősített osztagokat helyezett el. Balszárnyát biztosítandó egy Nagyszeben felől érkező támadás ellen, ugyancsak ezred erejű, lovassággal és gyalogsággal erősített osztagot küldött ki Fekete-halomhoz Engelhardt vezérőrnagy parancsnoksága alatt.⁵⁴ Maradék csapataiból Hasford altábornagynak, a 15. gyaloghadosztály parancsnokának a vezetése alatt egy 7 gyalogoszászlóaljból, 1 lövészsászból, 1 utászszászból, 4 ulánusszászból, valamint 2 kozákszotnyából álló, 12 löveggel megerősített, mintegy 7000 főt (közülük kb. 775 lovas) számláló különítményt állított össze, amelyet Háromszék ellen szándékozott küldeni.⁵⁵ Lüders maga mellett az előbbinél valamivel erősebb, lovassággal és tüzérséggel jobban felszerelt egységet hagyott meg, amellyel a Havasalföld felől beérkező székelyvonat bevárása után, a Barcaságra támaszkodva kívánta folytatni hadműveleteit.

Hasford június 23-án reggel indult el különítményével Brassóból Háromszék felé (3. tábla/2, 1), és Kökösnél még aznap ütközetbe bocsátkozott a székely csapatokkal.⁵⁶

Prázsmárhoz érve (4. tábla/1, 1) Hasford előőrsei jelezték, hogy a Feketeügy északi partját székely csapatok szállták meg, mi több, a további előrenyomulás lehetetlen, mert a falu és a folyó között található Fekete-patak mély medre fölötti híd le van rombolva.

Gál Sándor június 21-én vette hírt a tömösi vesztes csatának, és kihasználva azt a tényt, hogy von Lejn csapatai továbbra sem kezdeményeztek támadást, Hildt őrnagy 5. tartalék zászlóaljának 3 századát és az utászokat egy fél század huszárral és 7 löveggel az Ojtozi-szorosban hagyva, az új

tartalékszázalóaljjal, az 5. tartalékszázalóaljmásikhárom századával, egy fél század huszárral és 10 löveggel (mintegy 1500 emberrel⁵⁷) Uzonhoz vonult, ahová 22-én este érkezett meg (3. tábla/1, 10). Gál másnap Kökösig nyomult előre (3. tábla/2, 2), ahol leromboltatta a Feketeügy hídját, amely mellett egy két löveg által támogatott előőrsöt helyezett el, valamint gondja volt arra is, hogy lerombolja az ágyúk lőtávolságán⁵⁸ belül található Fekete-patakon átívelő hidat is.

A harcérintkezést a két fél délelőtt 11 óra körül vette fel. Gál gyorsan összevonta egységeit, beleértve a délelőtt folyamán gyakorlaton levő ágyúkat (4. tábla/1, 2), és a Feketeügy jobb partján foglalt állást, ahonnan 9 ágyújával⁵⁹ tűz alatt tudta tartani az ellenséget. Feltételezhető – legalábbis ez derül ki Szabó Sámuel leveléből –, hogy a harcérintkezés felvételével egyidőben segítséget kért a brassói hadosztály Sepsiszentgyörgy környékén állomásozó, Szabó Nándor vezetése alatt álló egységeitől.⁶⁰

Az orosz parancsnok felismerte, hogy a frontális támadás nem vezet eredményre, ugyanis gyalogsága átkelhetett volna ugyan a patakon, de a lovasság támogatását nélkülözve elvérzett volna a székely ágyúk tüzeiben. Gyalogságának és tüzérségének egy részével a Fekete-patakig nyomult előre (4. tábla/1, 3), és itt felállított egy üteget. Ezzel egyidőben gázlót kerestett (4. tábla/1, 4), amelyen átkelve kibontakoztathatta lovasságát. Miután felderítői a kökői hídtól lennebb, a Feketeügy Oltba ömlése környékén találtak is egy gázlót, Hasford egy négy ulánusszászból és két zászlóaljból álló, két löveggel megerősített osztagot küldött a székelyek jobbszárnya felé (4. tábla/1, 5). Ugyanakkor – miután utászái visszaállították a Fekete-patak hídját – frontális támadást indított, hogy lekösse a székelyek figyelmét, de ezek a támadások összeomlottak a székely ágyúk tüzeiben (4. tábla/1, 6), így a továbbiakban csak a tüzérségi párbaj folytatódott.

Délután 1 óra körül az ulánusok végrehajtották az átkelést, és felbukkantak a székely csapatok jobbszárnyán. Felismerve, hogy állását átkarolás fenyegeti, Gál jobbra fordította a harcrendet (4. tábla/1, 7). Mivel a lovasok mögött felbukkantak a gyalogosok által fedezett ágyúk is (4. tábla/2, 1), és tüzet nyitottak a székelyekre, valamint a várt segítség sem érkezett meg,⁶¹ Gál kénytelen volt kiadni a parancsot a visszavonulásra.

lépés körül volt (CSIKÁNY Tamás 2000, 11).

⁵³ HERENDY Vilmos 1998, 32–39.

⁵⁴ NYEPOKOJCSICKIJ, Artur Adamovics 1999, 70.

⁵⁵ Uo., 74.

⁵⁶ Az első kökői csatát és azt követő hadműveleteket SZABÓ Sámuel 1896, 167–168, valamint NYEPOKOJCSICKIJ, Artur Adamovics 1999, 75–78 alapján mutatjuk be.

⁵⁷ Közülük kb. 60 lovas, a gyalogság egyharmada csak lándzsával felszerelve.

⁵⁸ A korabeli hatfontos ágyúk hatásos lőtávolsága 1100–1400

⁵⁹ A tizedik ágyú tengelye az előző nap eltört, ezért kénytelenek voltak visszaküldeni javítani. Az ágyú és legénysége másnap csatlakozott az eresztevényi táborhoz (SZABÓ Sámuel 1896, 167).

⁶⁰ Állományuk ekkor: 2 zászlóalj, 1 huszárszászad, 4 löveg, kb. 1500–1600 fő.

⁶¹ A csatában résztvevő Szabó Sámuel szerint, Gál Sándor „Szentgyörgyről, hol 8 ágyúnk s néhány század gyalogságunk volt, segítséget várt” (SZABÓ Sámuel 1896, 167).

Ez két részben történt meg: az egyik hadoszlop négy, Gábor Áron vezetése alatt álló ágyúval elsőnek vonult vissza (4. tábla/2, 2), hogy hátrébb (Eresztevénynél) foglaljon el védelmi állást, közben a második oszlop a visszamaradt ágyúk által támogatva a visszavonulást fedezte, majd miután az első osztag biztonságos távolságba ért, az is elvonult (4. tábla/2, 3). Az ágyútűz abbamaradása után az orosz lovasság rohamra indult (4. tábla/2, 4), de a Kökös mellett északon visszavonuló századok négyoszögbe állva többször is visszaverték támadásukat (4. tábla/2, 5),⁶² majd a lovasság által fedezett ágyúkat követve eltávoztak a csataterrről (4. tábla/2, 6).

Az orosz lovasság a székelyek elvonulása után üldözésekre indult (4. tábla/2, 7), de a harcérintkezés felvételére már nem került sor. Visszatérve táborukba azt jelentették, hogy a székelyek két oszlopra váltak, egy részük Kézdivásárhely felé, más részük a „hegyek felé” vonult vissza (3. tábla/2, 3). Visszavonulás közben ugyanis Gál kettéosztotta csapatát: egy részüket, feltehetőleg azért, mert nem ismerte Szabó Nándor osztagának további terveit, a Bodoki-hegység nyugati lábánál északnak küldte, hogy biztosítsák a Tusnádi-szorost, míg ő a maradékkal és a tüzérséggel délután 4 óra körül az eresztevényi magaslatokat szállta meg. Az oroszok, miután kijavították a Feketeügy hídját, Uzonig nyomultak előre, ahol megálltak éjszakázni.

Az ütközet sorsa másfél-két óra alatt dőlt el. A két fél veszteségei nem voltak számottevőek. Magyar részről 13–15 sebesült, kb. 20 eltűnt (fogoly vagy szökevény), elpusztult 8 ló és megsérült egy ágyú. Az oroszok veszteségei 1 halottra és 29 sebesülthez tehetőek.

További irodalom az első kökös csatához és a félreértések

Az első kökös csata részletes feldolgozásával mindaddig adós maradt a szakirodalom. A 19. századi kiadványok egy része (Kövári László, Orbán Balázs) meg sem említi. Kitérőként áttekintjük a vonatkozó, Szabó Sámuel és Artur Adamovics Nyepokojcsickij hiteles ismertetésén kívüli forrásokat és irodalmat is, hogy követhetővé váljanak a kapcsolatos félreértések.

A korabeli sajtó kiemelten foglalkozott az ütközettel, dicshimnuszokat zengve a túlerő ellen vívott harcról, név szerint megemlítve a csatában vitézkedő hősokeket.⁶³

Gál Sándor emlékiratai egy hat órás ütközetről tesznek említést, melyben, miután a tüzérség súlyos

veszteségeket okozva visszaverte az oroszok frontális rohamát, az orosz parancsnok átkaroló hadműveletet hajtott végre lovasságával, és emiatt a székely csapatoknak vissza kellett vonulniuk.⁶⁴

Szentkatolnai Bakk Endre éppenséggel két ütközetről ír. Az egyikben a tömösi veszttel csata után a kozákok által üldözött Szabó Nándor vette fel a harcot, 600 gyalogosával és 50 lovasával, 2000 orosz lovas ellen, és a por és füst dacára négy órán keresztül tartotta magát úgy, hogy hat főnyi saját veszteség mellett több száz fős veszteséget okozott az oroszoknak.⁶⁵ A másik csatában, június 25-én(!) Hasford tábornok portyázó csapatai verték meg, és szorították vissza Eresztevénnyig a székely tábor.⁶⁶

Nagy Sándor pár szóban emlékezik meg a Kökös-nél, június 27-én(!) vívott harcról, amelyben a brassói hadosztály Szabó Nándor által vezetett maradéka Gál Sándor csapataival egyesülve szembeszállt az oroszokkal. A „győzedelmes harc után azonban e kifáradt kis sereg innen visszavonult a tusnádi szoroshoz”.⁶⁷

Gyalókey Jenő szerint Hasford elővédje 10 órakor érte el a Feketeügy hídját, amelyet egy 2 ágyúval támogatott előőrs védett. A támadás hírére odarendelt, a brassói hadosztály maradékaiból összetevődő, 1500 gyalogosból, fél század huszárból és 7 ágyúból álló derékhad csak másfél órával később érkezett meg a csataterre. Gál csapatainak nagy része „érthetetlen módon” továbbra is Sepsiszentgyörgynél állomásozott, és a megkésített parancs, valamint egy Aldobolynál az Olton átkelő orosz osztag miatt nem érkezhetett meg időben. A székely csapatok szerencséjére Hasford nem támadott erősebben, Gál pedig „ötnegyedóra” ágyúharc után visszavonult, mert megtudta, hogy 4 lovasszázad és 2 ágyú átkelt a folyón és jobbszárnya felé tart. Az oroszok rohamára végül nem került sor, mert az 5. tartalék zászlóalj idejében megállította, és visszafordította az orosz lovasságot. Mindkét fél vesztesége nagyon csekély volt, az oroszoknál 6, a székelyeknél 15 halott és sebesült, valamint 20 fő fogságba esett.⁶⁸

Egyed Ákos már viszonylag bővebben foglalkozik az eseménnyel, amelyet Nagy Sándor és Szabó Sámuel visszaemlékezései alapján mutat be, anélkül, hogy értékelné.⁶⁹

Bona Gábor Hasford háromszéki hadjáratával kapcsolatosan ezt írja: „A támadás pillanatában a Háromszék védelmét ellátó székelyföldi hadosztály nagy területen volt szétforgácsolódva, illetve parancsnokának, Gál Sándor ezredesnek csak a beszercei(!) hadosztály maradványai álltak rendelkezésére. E gyen-

⁶² Vö. GARDA Dezső 1998, 34.

⁶³ *Hadi Lap*, 7. szám, 1849. július 2.; 8. szám, 1849. július 9 – DEMETER Lajos 2010, 78–79; 81–82.

⁶⁴ ZÁGONI Zsolt 2006, 63–67.

⁶⁵ SZENTKATOLNAI BAKK Endre 1895, 391.

⁶⁶ Uo., 392.

⁶⁷ NAGY Sándor 1896, 77.

⁶⁸ GYALÓKAY Jenő 1938, 58.

⁶⁹ EGYED Ákos 1978, 215.

ge erő – mintegy 1500 honvéd – hosszabb tüzéségi párbaj után Eresztevénybe hátrált. Hasford útja megnyílt Sepsiszentgyörgy, illetve Kézdivásárhely felé.⁷⁰

Albert Ernő leírása szinte semmiben sem tér el a korábbi művektől, ő is az Egyed Ákos által idézett kútfőkön alapszik, de ezenkívül idéz a korabeli sajtóból, valamint a illyefalvi névtelen naplójából is.⁷¹

Szinte mindenik, a június 23-i csatával foglalkozó szerző írásában visszaköszön az a Nagy Sándor művéből kritika nélkül átvett, egyébként hamis kijelentés, mely szerint a csatát a brassói hadosztály maradéka vívta meg Gál Sándor vezetésével. A leírtakkal ellentétben a csatában csak az V. Székely hadosztály Gál Sándor által felállított mozgó tartalékának egységei harcoltak. Ezt támasztja alá az ágyúk száma, amely megegyezik a Kézdivásárhelyen, valamint a Csíki-medencében állomásozó lövegek összegével, de a tüzéség parancsnokának személye, Gábor Áron is. Ugyancsak a székelyföldi hadosztály csapatainak részvétele mellett szólnak a már említett újsághírek is, ugyanis az itt felsorolt személyek (Baricz István százados, Conrad Fischer százados, Josef Wagner százados, Köllő Ferenc főhadnagy, Gyertyánffy Ferenc főhadnagy)⁷² a Kiss Antal százados parancsnoksága⁷³ alá tartozó újonnan felállított tartalék zászlóalj, míg Rákosi György főhadnagy és Bodó Elek hadnagy az 5. tartalék zászlóalj tisztikarához tartoztak.⁷⁴ A brassói hadosztályból senkit sem említenek meg az újságok.

Az első orosz hadjárat Háromszék ellen (1849. június 23–29), az első kökői csata után

A brassói hadosztály maradványai valóban Háromszéken tartózkodtak a csata idején, valahol Sepsiszentgyörgy környékén,⁷⁵ a csatatértől mintegy 10–15 kilométerre, de úgy tűnik meg sem próbáltak beavatkozni, hanem az ágyúzást meghallva Tüsnád felé vonultak vissza (3. tábla/4). Az illyefalvi névtelen naplója csak annyit említ, hogy *a mű katonaságunk felfelé vonult*,⁷⁶ de nem egyértelmű, hogy ez a bejegyzés a környéken található csapatokra vagy éppenséggel Gál egységeire vonatkozik.

A brassói hadosztály a vesztes tömösi csata és a Barcaság kiűritése után szétszóródott, mondhatni megszűnt egységes seregtestként létezni. A június 20–30. között lezajló események alapján Szabó Nándor alezredes, a Kis Sándor fogságba esése után a hadosztály rangidős tisztje és elvileg parancsnoka, nem volt képes ellátni a hadosztály vezetését, míg beosztott parancsnokai tudta nélkül cselekedtek. Emellett furcsa az is, hogy míg Szabó két zászlóaljjával Tüsnád felé vonult vissza, addig tüzésége Semsey Tamás százados vezetésével lemaradt, és utóbb Gálhoz csatlakozott. A hadosztályon belül uralkodó állapotokra és Szabó parancsnoki hozzáállására jellemző, hogy Gál Sándor, az V. hadosztály parancsnoka volt kénytelen a csata napján Uzonban kiadott és a térparancsnokoknak megküldött rendeletében hadbíróssággal megfenyegetni Krasznay és Daczó őrnagyokat, hogy ne vonuljanak Udvarhelyszék felé hanem csatlakozzanak hozzá.⁷⁷ Krasznay a parancs vételezése után előbb Nagyajtáról Háromszékre vonult, ahol Málnásnál egyesült a Gál észak felé vonuló hadoszlopával,⁷⁸ és feltehetőleg a brassói hadosztály tüzéségével, míg végül 24-én hajnalban csatlakozott Gál eresztevényi táborához (3. tábla/5),⁷⁹ Daczó ellenben továbbra is Udvarhelyszéken maradt, és csak július elején csatlakozott Gálhoz.

A brassói hadosztály sepsiszentgyörgyi jelenlétének, annak ellenére, hogy nem vettek részt a csatában, az lett a következménye, hogy Hasford, értesülve az Olt völgyében állomásozó csapatokról és félve attól, hogy ezek esetleg hátba támadhatják, nem Gál csapattestét vette üldözőbe, noha csapatai egy részét Maksa felé küldte, hanem a város ellen fordult. Sepsiszentgyörgy azért is kiemelkedő stratégiai célpontnak számított, mert itt volt a 11. (Székely) huszárezred székhelye, amelyről az oroszok osztrák forrásból tudták, hogy az első adandó alkalommal csatlakozott a forradalomhoz, és Bem csapatait erősíti.⁸⁰

A várost, amelynek lakosai az alsó-háromszéki falvakhoz hasonlóan részben elmenekültek,⁸¹ végül június 24-én ellenállás nélkül foglalták el az oroszok (3. tábla/2, 6). Adlerberg tüzszokat szedett az otthon

⁷⁰ BONA Gábor 1996c, 364–365.

⁷¹ ALBERT Ernő 1999, 111–113.

⁷² GARDA Dezső 1998, 32–33.

⁷³ GYALÓKAY Jenő 1915, 111.

⁷⁴ SÜLI Attila 2005, 134.

⁷⁵ Vö. 61. jegyzet.

⁷⁶ Illyefalvi névtelen 1849. június 23-i naplóbejegyzése, in: SzNMK, I. sz. 50286.

⁷⁷ NÉMETH György 2008, 187.

⁷⁸ CZETZ János 1868, 164.

⁷⁹ Szabó Sámuel levele csak annyit említ meg, hogy 24-én reggel az eresztevényi táborban már 22 ágyú és egy kis létszámú csapat állomásozott (SZABÓ Sámuel 1896, 168). Az ágyúk létszáma-

nak növekedése csak akkor lehetséges, ha csatlakoztak a brassói hadosztály lövegei is, ez utóbbiak fele Krasznay zászlóalja mellé volt beosztva. Emellett még szóba jöhetnek a Kézdivásárhelyen kijavított és visszaküldött löveg mellett az időközben felszerelt ágyúk is, de ezek bevetése kérdéses, ugyanis még ha el is voltak látva legénységgel, azok még nem rendelkeztek elegendő gyakorlattal, hogy harcba vethessék őket, legfeljebb akkor, ha létszámukat a brassói hadosztály ágyúk nélkül maradt tüzéirevel töltötték fel.

⁸⁰ NYEPOKOJCSICKIJ, Artur Adamovics 1999, 74.

⁸¹ ...*mű alsóhelységbeliekül el szaladánk ...én családommal együtt a Bodoki-havasba vonám magam.* (Illyefalvi névtelen 1849. június 23-i naplóbejegyzése, in: SzNMK, I. sz. 50286.)

maradt lakosság közül, valamint végigkutatva a várost, és elkoboztatta a megtalált lőszert és fegyvereket.

Eresztvényi táborában Gál úgy értékelte a Sepsiszentgyörgy irányába történő orosz előrenyomulást, hogy az ellenség megpróbál Csík irányába vonulni és háta mögé kerülni, ezért, miután délig őrizte állásait, visszavonult Kézdivásárhelyre (3. tábla/2, 7). Még aznap este továbbküldött egy 16 ágyúból álló különítményt Tusnádra (3. tábla/2, 8), hogy támogassa az ott állomásozó erőket, majd 25-én megmaradt csapataival ő is elvonult Csíksomlyó felé (3. tábla/2, 9). A Csíki-medencébe érkezve Gál nyílt parancsot intézett a „Székely Nemzethez” amelyben elrendelte, hogy minden 30 éven aluli fegyverforgató férfi siessen táborába.⁸²

Hasford ugyancsak június 25-én indult tovább Kézdivásárhely felé (3. tábla/2, 11), de hadoszlopa aznap csak Csernáton környékéig jutott el, ahol letáborozott éjszakára, és csak másnap vonult be a városba. Késlekedése révén időt adott arra, hogy részben sikerüljön elmenekíteni a fegyver- és lőszergyarak legértékesebb berendezéseit. A menekítés során, feltehetőleg azért, mert már nem jutott fogat az elszállítására, talán még éjszaka vagy csak másnap reggel (lehet, remélték, hogy még vissza tudnak jönni érte) rejtették el a későbbi Rudolf kórház udvarán Gábor Áron egyetlen fennmaradt ágyúját.⁸³ A menekítés ellenére is tetemes zsákmány került az oroszok kezébe, köztük két zászló, valamint kilenc kocsinyi lövedék.⁸⁴

Időközben a Barcaságban Lüders tábornok, miután bevárta a június 24-én Havasalföldről beérkező utánpótlást szállító szekérvonatot (3. tábla/2, 10), a főerők egy részével június 25-én Földvárhoz vonult (3. tábla/2, 12), majd azért, hogy megossza a magyar csapatok figyelmét és ezáltal megkönnyítse Hasford háromszéki hadjáratát, 26-án két erős különítményt küldött át az Olt jobb oldalára (3. tábla/2, 13), amelyek közül az egyik, az északi osztag Miklósvárszéket dúlta fel,⁸⁵ a déli pedig egészen Illyefalváig jutott el.⁸⁶

Von Lejn csapatai is megindultak Háromszék felé. Hasford, hogy támogassa a moldvai csapattest bevonulását, három gyalogzászlóaljat és egy tüzérsztyált küldött Bereckhez (3. tábla/2, 14), hogy hátulról

támadja meg az Ojtozi-szorost. A Hildt őrnagy által vezetett, két oldalról szorongatott, mintegy 1000 fős védősereg, miután néhány lövést váltott az orosz előőrsökkel, nem vette fel a harcot a többszörös túlerőben levő ellenséggel, hanem a hegyeken keresztül elvonult a Kászoni-medence felé (3. tábla/2, 15). Az így védtelenül maradt szoroson keresztül bevonulhattak von Lejn csapatai is (3. tábla/2, 16), akik június 27-én csatlakoztak a Kézdivásárhelyt megszálló orosz hadoszlophoz.

Ugyancsak 27-én Lüders, miután Földváron 2 szotnya kozákot hagyott hátra, átvonult Prázmárra, hogy szükség esetén támogathassa Hasford tevékenységét (3. tábla/2, 17).

Hasford különítménye három napot tartózkodott Kézdivásárhelyen. Otléte alatt elpusztították a hadianyaggyártó műhelyeket,⁸⁷ valamint begyűjtötték a fegyvereket a szomszédos falvakból. Élelmiszert és takarmányt rekviráltak, de fosztogatások is történtek.⁸⁸ Az orosz csapatok végül június 29-én távoztak el a városból, és estére elérték Uzont, ahonnan másnap Barcaszentpéterre vonultak (5. tábla/1). Lüders hadoszlopa ugyancsak 30-án hagyta el Prázmárt, és Brassóba vonult⁸⁹ (5. tábla/5).

A második kökösi csata

Június végére Lüders elégedett lehetett az addig elért eredményeivel, hiszen csapatai az előírt ütemterv szerint behatoltak Erdélybe, elfoglalták Brassót, és hadműveleti bázisra tettek szert a Barcaságban, valamint egy egyhetes hadjáratral „felszámolták” a háromszéki ellenállást, és megsemmisítették a kézdivásárhelyi hadiipari létesítményeket. Ezenkívül von Lejn hadoszlopának csatlakozásával csapatainak létszáma is növekedett.

Lüders július 1-jén pihentette csapatait, valamint átcsoportosítást hajtott végre a Nagyszeben elleni támadás előkészítéseként. A Barcaság védelmére Brassónál 6 zászlóalj, 8 üteget és 4 kozákszotnyát, a Tömösi-szorosnál pedig 2 zászlóalj és egy fél üteget hagyott hátra. Ezzel egyidőben, hogy biztosítsa

⁸² EGYED Ákos 1978, 218.

⁸³ Az ágyút 1906. augusztus 18-án csatornaásás során találták meg (megtalálása körülményeiről és azonosításáról lásd LÁSZLÓ Ferenc 1906). Az ágyú 1926-ban került be a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményébe (L. sz. 6785), 1971-ben Bukarestbe vitték, az akkor létrehozott, mai nevén Romániai Országos Történeti Múzeumba, 1973-ban a Kovászna Megyei Pártbizottság határozata révén hivatalosan is átengedték a bukaresti intézménynek. 2010-től a két múzeum közös programjának köszönhetően újra Sepsiszentgyörgyön, a Székely Nemzeti Múzeumban van kiállítva.

⁸⁴ NYEPOKOJCSICKIJ, Artur Adamovics 1999, 76.

⁸⁵ ALBERT Ernő 1999, 114.

⁸⁶ ...ez nap ozsonakor mintegy 2500 főből álló lovas és gyalog muszka csapat a dobolyi híd felől jöve s a hidat is elégetve Illyefalva felé nyomult. Mű fejez zászlókkal és keresztekkel elejébe mentünk, malom hegyin megvendégeltük, ők úgy estve felé minden kártétel nélkül keresztül vonultak Illyefalván Földvárra. (Illyefalvi névtelen 1849. június. 26-i naplóbejegyzése, in: SZNMK, I. sz. 50286.)

⁸⁷ A pusztítás nem lehetett teljes, ugyanis alig egy héttel az oroszok távozása után a műhelyek egy része már működött, hiszen ide küldték vissza javítani a második kökösi csatában megsérült négy ágyút (vö. SZABÓ Sámuel 1896, 172).

⁸⁸ ALBERT Ernő 1999, 141–142.

⁸⁹ NYEPOKOJCSICKIJ, Artur Adamovics 1999, 76–78.

Székelyföld felől a hátát, utasítást küldött Danenberg tábornoknak, a Moldvát megszálló orosz haderő parancsnokának, hogy csapatai egy részét helyezze közelebb a határhoz, és terjessze el a hírt, hogy Moldva felől újabb orosz csapatok készülnek betörni Székelyföldre.⁹⁰ A Fogaras felé készülő orosz hadoszlopok az Engelhardt tábornok vezette, Feketealomnál állomásozó elővédéből (1 gyalogezred, 1 ulánuszred, 8 löveg és 2 szotnya kozák), valamint a személyesen Lüders által vezetett főerőkből (3 gyalogezred, 1 lövésszázlőalj, 1 utászszázlőalj, 1 ulánuszred, 18 löveg és 12 kozákszotnya) tevődött össze. Minden készen állt az indulásra, amikor megérkezett a Prázmárnál állomásozó kozák⁹¹ előőrs jelentése, mely szerint Háromszéken újabb csapatok gyülekeznek, és ez felborította az orosz parancsnok terveit.

A kozákok által hozott hírek helyesek voltak, ugyanis ekkora Háromszék központi részén tartózkodtak a székely csapatok, és előőrseik már a kökői híd környékét is ellenőrzésük alá vonták. Alighogy Hasford csapatai elhagyták ugyanis Kézdivásárhelyt, Gál Sándor elindult Háromszék felé 5 zászlóaljából, egy fél század huszárból és 30 ágyúból álló seregével (5. tábla/2), és dél körül bevonult a városba. Délután 3 óra tájban csatlakozott hozzá a mögötte haladó, ugyancsak a Csíki-medencén keresztül érkező (5. tábla/3) Arany őrnagy a 10. (Vilmos) huszárezred addig Segesváron állomásozó századának mintegy 100 fős osztagával.⁹²

Gál, hogy biztosítsa Moldva felől a hátát, még aznap egy kisebb, 1 ágyúval megerősített, mintegy 2 századnyi osztagot választott le az 5. tartalék zászlóaljból, és kiküldte az Ojtozi-szoroshoz⁹³ (5. tábla/4),

ahol azok zsákmányul ejtettek egy, a von Lejn osztaga után küldött szekérsort⁹⁴ (5. tábla/6).

Miután biztosította magát Moldva felől, Gál június 30-án továbbvonult Alsó-Háromszék felé (5. tábla/7), táborát Maksa és Eresztevény között a Besenyo-patak völgyében ütve fel. Itt csatlakozott hozzá a Csíki-medence felől a Tusnádi-szoroson keresztül érkező Daczó őrnagy a 11. (Székely) és 15. (Mátyás) huszárezred századaiból álló lovascsapatával (5. tábla/8). Gál előnyomulásával egyidőben a Rikán keresztül Udvarhelyszékre vezető útvonalat Pünkösti Pál őrnagy parancsnoksága alatt a 8. (Coburg) és a 10. (Vilmos) huszárezredek egységei által támogatott népfelkelők és egyéb csapatok szállták meg (5. tábla/9).⁹⁵

Gál eresztevényi táborából július 1-jén egy, a 86. zászlóaljból, 1 szakasz Székely huszárból és 5 ágyúból álló, mintegy 800 fős előőrsöt küldött Szabó Nándor alezredes parancsnoksága alatt (5. tábla/10) a kökői hídhöz.⁹⁶

A felvonuló székely sereg hírére Lüders kénytelen volt átalakítani haditervét. Adlerberg vezérőrnagyot a Barcaság megszállására rendelt zsitomiri vadászezreddel, az 5. könnyűüteg és a 9. könnyűlovas-üteg egy-egy osztagával (8 löveg), valamint a bugi ulánuszrednek a főszeregből átcsoportosított, négy századával a Feketügyhöz küldte (5. tábla/11). Ezzel egyidőben egy másik, a podóliai vadászezredből és a 3. könnyűütegből álló osztagot Jeszaulov vezérőrnagy parancsnoksága alatt Barcaszentpéteren hagyott (5. tábla/12), azzal az utasítással, hogy amennyiben az szükséges, siessen Adlerberg segítségére, ha pedig nem, akkor vonuljon a főszereg után. Az átrendezést végrehajtva Lüders kissé megfogyatkozott, de továbbra is komoly harcértéket képviselő főszereggel

⁹⁰ Uo., 79.

⁹¹ A Prázmárnál állomásozó kozák előőrs jelenlétéről hallgatnak a források, de mivel Adlerberg csapatai között nincsenek megemlítve, és Lüders július 5-i hadrendjében 3 kozákszotnyával több jelenik meg, mint ahány Vledényből visszafordult (NYEPOKOJ-CSICKIJ, Artur Adamovics 1999, 80), itteni jelenlétük valószínűnek tűnik. Emellett szól az is, hogy egyik forrásunk szerint (Illyefalvi névtelen naplóbejegyzései, in: SzNMK, I. sz. 50286), a már részben leégett Kököst a kozákok gyújtották újra fel.

⁹² SZABÓ Sámuel 1896, 169–170.

⁹³ Forrásaink nem említik meg ezt a hadmozdulatot, mégis számos tényező szól mellette. Az első az, hogy Gál nem kezdetetett volna Háromszéken semmilyen hadműveletbe úgy, hogy ne biztosítsa valamilyen szinten hátát a Moldvában állomásozó orosz csapatok ellen. A szorosok védelme még az adott hadi helyzetben is kiemelkedő fontosságúnak számított. Mi sem bizonyítja jobban ezt, mint az a tény, hogy noha június végén, majd július elején Gál, utóbb Bem állandó létszámhiánnyal voltak kénytelenek felvenni a harcot az oroszokkal, a csíki és gyergyói szorosokat őrző zászlóaljak az oroszok által terjesztett hírek miatt továbbra is helyükön maradtak, a harcokban nem vettek részt, és végül Székelyföld eleste után oszlottak fel (Vö: SÜLI Attila 2005, 129).

A másik fontos tényező a csatában részt vevő ágyúk száma, ugyanis, noha a Kásonokból még 30 ágyú indult el, a csatátérre már csak 29 érkezett. Feltételezhető emellett, hogy a szoros védelme az 5. tartalék zászlóalj alegységeire volt bízva, hiszen korábban is ez a zászlóalj látta el itt a védelmi feladatokat, tehát az összes részt vevő csapattest közül ők rendelkeztek a legjobb terepismerettel.

⁹⁴ Az egyetlen Ojtoz környéki hadieseményről kapcsolatos adat a korabeli sajtóból származik, és egy orosz utánpótlás-szállítmány elfogásáról szól, ez alátámasztja egy székely katonai osztag itteni jelenlétét: „Június 30-án táborunk utána iramodott [az oroszok után – B. Zs. L.], K[ézdi] vásárhelyre beszállásolt, és az Ojtozi-vámszoroson a muszka tábor számára hozott poggyászokkal, lőporral terhelt szekereket, pénztárt és 36 darab vágómarhát a kísérekkel együtt elfogott”. (Hadi Lap, 8. szám, 1849. július 9. – DEMETER Lajos 2010, 85.)

⁹⁵ Hadi Lap, 7. szám, 1849. július 2. – DEMETER Lajos 2010, 83–84.

⁹⁶ „Tuson őrnagy egy zászlóaljjal, egy ágyúval és egy szakasz huszárral a feketeügyi hídhöz ment előőrsre” (SZÉKELY Gergely 1895, 44); „Előőrsön volt 5 lovas ágyúnk, egy zászlóalj gyalogsággal” (SZABÓ Sámuel 1896, 170–171).

elvonult Feketehalom felé (5. tábla/13), miközben Engelhardt a tervek szerint az elővéddel már a Persányi-hágon keresztül, Fogaras felé nyomult előre (5. tábla/14).⁹⁷

A kökösí híd környékén a székely és az orosz csapatok között még a július 1-jéről 2-ra virradó éjszaka folyamán megtörtént az első összecsapás, ugyanis a székely tüzéség már éjfél körül ágyútűzzel volt kénytelen visszaverni a Fekete-patak és a Feketeügy között felbukkanó (6. tábla/1, 1) orosz előőrsöket.⁹⁸

Az ellenség felbukkanásának hírére a Kökösön elszállásolt huszárok a híd környékére vonultak (6. tábla/1, 2). Az előőrs parancsnoka, Szabó Nándor alezredes ekkor feltehetőleg nem tartózkodott a csapatok mellett, mert beosztott zászlóaljparancsnoka, Tuzson őrnagy volt az, aki előreküldött egy huszárrajt, minden két lovas közé egy utaszt rendelve, hogy rombolják le a Fekete-patak hídját (6. tábla/1, 3), de azok, miután az orosz előőrsök már megszállták a hidat (6. tábla/1, 4), kénytelenek voltak anélkül visszavonulni (6. tábla/5), hogy végrehajthatták volna feladatukat.⁹⁹ Az éjszaka további része nyugodtan telt, egyik fél sem kezdeményezett. A székely csapatok továbbra is a Feketeügy partján őrködtek, anélkül, hogy megpróbálták volna elűzni a Fekete-patak hídjáról az ellenséget, míg az oroszok megelégedtek annak megszállásával.

Adlerberg csapatai kora hajnalban indultak el Brassóból, és könnyű menetben mintegy 2-2½ óra alatt tették meg a város és Prázsmár közötti mintegy 12 kilométeres távolságot. Prázsmára érve (6. tábla/2, 1) az orosz parancsnok, miután az előőrsök tájékoztatták a kialakult helyzetről, úgy döntött, hogy a június 23-án bevált stratégiát fogja alkalmazni. Ulánusait a korábban felfedezett gázlón keresztül a székely előőrs oldalába küldte (6. tábla/2, 2), míg ő maga a gyalogsággal és a tüzéséggel előrenyomult a Fekete-patakon túlra (6. tábla/2, 3).¹⁰⁰

Az orosz egységeknek körülbelül 35-40 percbe telt, míg megtették a Prázsmár és a Fekete-patak hídjá közötti távot. A gyalogság előrehaladása a patakon való átkelés során lelassult, részben azért, mert Daczó őrnagy 12 huszárral átkelt a Feketeügy hídján,

és színlelt támadást hajtott végre,¹⁰¹ hogy megzavarja felfejlődésüket (6. tábla/2, 4), részben annak köszönhetően, hogy legalább 15-20 percbe telt, míg a teljes hadoszlop át tudott kelni a hídon.¹⁰² Adlerbergnek ráadásul nem is volt sietős az előrenyomulás, ugyanis a támadásban a korábbi alkalomhoz hasonlóan a lovasságnak szánta a főszerepet. A lovasság felvonulása is viszonylag lassan haladt, egyrészt azért, mert a gyalogságnál kétszer nagyobb távolságot kellett megtennie a Feketeügy partjái, másrészt azért, mert lovaikat kímélniük kellett, így legfeljebb ügetve (kb. 10-12 km óránként) haladhattak, és nem utolsósorban, mert az ő haladásukat is lelassította a vízfolyásokon való átkelés. Ennek alapján legfeljebb a gyalogsággal egyidőben érhatték el a Fekete-patak vonalát, és még további időbe telt, míg eljutottak a Feketeügyig, és megkezdheték az átkelést.

Az orosz gyalogság felbukkanásakor az elővédtől futár indult (6. tábla/2, 5) a 18 kilométerre fekvő Eresztevényre Gál ezredeshez, hogy induljon el Kökös felé, mert az ellenség megjelent. Röviddel utóbb, látva, hogy az orosz lovasság átkelt a Feketeügyön, és megpróbál az oldalukba kerülni, az előőrs nem várta be támadást, hanem megkezdve a gyalogsággal és az ágyúkkal, a huszárszakasz fedezete alatt Uzon felé vonult vissza (6. tábla/2, 6).

Adlerberg, alighogy átkelt a Fekete-patakon, észrevéve a visszavonulást, ahhoz hogy a balszárnynon is biztosítsa az átkarolást, egy zászlóaljnyi gyalogost küldött előre a Feketeügy bal partján, akik erőltetett menetben indultak el az így, kerülő úton mintegy 8 kilométerre fekvő Uzon felé (6. tábla/2, 7).

Az ulánusok, miután Kökös mellett hült helyét találták a székely előőrsnek, és észrevették visszavonulását, üldözésükre indultak (7. tábla/1, 2). Mivel a visszavonulók még menetben voltak, és ágyúikat így nem használhatták, Szabó alezredes a huszárszakaszt a legalább tízszeres túlerő ellen küldte (7. tábla/1, 2). A bravúros, de mindenképpen kilátástalan rohamnak a huszárok szerencséjére az vetett véget, hogy az orosz lovasság felfigyelt az Eresztevény felől érkező erősítés (7. tábla/1, 4) által felvert porra, és mivel nem tudhatta, hogy milyen létszámú ellenféllel áll szemben,

⁹⁷ NYEPOKOJCSICKIJ, Artur Adamovics 1999, 79.

⁹⁸ „Éjféltkor erős őrsjárat közeledett a hídhöz, ágyúnkat rájuk lőttek” (SZÉKELY Gergely 1895, 44); ...^{1^{en}} a Csíkba vonuló 3széki és Csíki fegyveres népség Gál Sándor és más népvezetők vezérlete alatt letakarodott 3szék alsó részére, s éjjel a Kökösí hídról a Barcaságon levő muszka erőt ágyúzással hívták fel a harcra (illyefalvi névtelen 1849. július 1-jei naplóbejegyzése, in. SzNMK, I. sz. 50286).

⁹⁹ „Tuson őrnagy minden két lovas közé egy utaszt rendelve elküldött, hogy ha még nem késő, a meredek partú patakon levő kis hidat rontassam le. Alig haladtunk pár száz lépést, a muszkák szólítottak meg, akik a hídon már nagy számmal átjöttek volt,

mi tehát visszatértünk, és őrnagyunknak jelentettem, hogy vállalatunk nem sikerült.” (SZÉKELY Gergely 1895, 44.)

¹⁰⁰ „Adlerberg Kökös faluig tolta előre a gyalogságát, a lovasságot pedig az ellenség jobbszárnjának megkerülésére küldte ki.” (NYEPOKOJCSICKIJ, Artur Adamovics 1999, 79.)

¹⁰¹ „...korán reggel a muszkák felénk carakoliroztak a kökösí legelőn. Daczó őrnagyunk is 12 huszárral átment a Feketeügyön és ugyanezt cselekedte”. (SZÉKELY Gergely 1895, 44.)

¹⁰² Négyes menetoszlopban a mintegy 3200 főt számláló ezred 0,75 méteres sorközzel számolva egy kb. 600 méter hosszú oszlopot képez, és ehhez még hozzá kell adni az ágyúkat, amelyek legfeljebb kettes oszlopban haladhattak át a hídon.

jobbna láta megállítani rohamát és ideiglenesen visszavonulni.¹⁰³

Az előőrsről kiküldött futár 9 óra előtt ért Eresztvénybe,¹⁰⁴ ahol a székely tábornak már menetkészen találta. Gál, hogy idejében érjen a csataterre, elsőnek indult el a lovassággal, közvetlenül követve őt Gábor Áron 21 hatfontos lovas ágyúval és (háromfontos ágyúk). A lassabban mozgó hét darab hatfontos gyalogos ágyú¹⁰⁵ Szabó Sámuel főhadnagy parancsnoksága alatt a gyalogsággal együtt kelt útra.¹⁰⁶

A huszárság vágatában tette meg az utat, és fél tíz után éppen idejében érkezett meg, hogy közeledtükre az orosz lovasság leállítsa rohamát. Az erősítés beérkezésével Gál vette át Szabó Nándortól a parancsnokságot, és a lovassággal, valamint a rendelkezésére álló gyalogsággal Uzon déli oldalán védelmi vonalat alakított ki, amelyben be akarta várni a tüzéség és a gyalogság megérkezését.

Miközben Kökös és Uzon között a lovassági manőverek zajlottak, Adlerberg háborítatlanul kelt át¹⁰⁷ a Feketeügy hídján három zászlóaljával és tüzéségével. Gyalogságát és lövegeit Kökös déli oldalán állította fel (7. tábla/1, 5), és röviddel az orosz lovasság visszavonulása után, negyed tizenegy körül már tüzet nyitott a székely csapatokra, anélkül, hogy komolyabb veszteségeket okozott volna.¹⁰⁸

Közvetlenül a huszárok után, de még lövegei előtt érkezett meg a csataterre Gábor Áron is, aki miután az előőrs huszárszakaszánál kicserélte elfáradt lovát, megkezdte az előkészületeket a tüzéség hadrendbe

állítására. Mivel ekkor a Feketeügy túlsó partján már feltűnt az átkarolásra készülő orosz zászlóalj, két ágyút a folyó partjára rendelt (7. tábla/2, 1), amelyek két sortüzet adtak le. A lövések megzavarták a támadó oszlopot, amely a második sortűz után, felszedve halottait és sebesültjeit, visszavonult (7. tábla/2, 2). A visszavonulókat egy század huszár kísérte a folyó jobb partján (7. tábla/1, 3), nehogy máshol kíséreljék meg az átkelést, de az oroszok, feltehetőleg látva az időközben fejlődő székely haderőt, jobbna látták elvonulni.¹⁰⁹

Gábor Áron ez alatt csatarendbe állította ágyúit, a jobbszárnyra az előőrs Semsey Tamás százados parancsnoksága alatt álló öt lövegét helyezte el (7. tábla/2, 4), míg ő maga 15 löveggel a centrumban foglalt állást (7. tábla/2, 5). A centrumhoz csatlakozott utóbb az orosz megkerülő próbálkozást visszaverő két ágyú (7. tábla/2, 6). Hogy az ágyúkat fedezze, Gál a szárnyakon helyezte el a lovasságot,¹¹⁰ úgy, hogy a jobbszárnyra a 10. (Vilmos) és a 15. (Mátyás) huszárezred századait állította (7. tábla/2, 7), míg a balszárnyra a 11. (Székely) huszárezred két százada került (7. tábla/2, 8).

Valamivel 10 óra után, alighogy összeállt a székely csatarend, az orosz lovasság újabb kísérletet tett a támadásra (7. tábla/2, 9),¹¹¹ de rohamaik sorra összeomlottak az ágyúk kartácstüzében.¹¹² Az orosz lovasrohamok visszaverésében a Vilmos-huszárok is tevékenyen részt vettek (7. tábla/2, 10), vitézségüket maga Gál is kiemelte a csata napján kelt, a sajtó számára készült jelentésében.¹¹³ Az orosz lovasság végül belátta, hogy a túlerőben levő tüzéség ellen nem

¹⁰³ „Túl Kökösön láttuk, hogy a fehérlovasok felénk közelednek. Erre Szabó alezredes és Semsei tüzerőrnagy nekem azt rendelték, hogy szakaszommal a nagy porból kibontakozva, induljak feléjük. A muszkák, minket és Uzon és Szentivány között a Gábor Áron által gyorsan hozott ágyúk és a Vilmos-huszárok által felvert port látva, visszahúzódtak.” (SZÉKELY Gergely 1895, 44–45.)

¹⁰⁴ Egy vágatató lovas a kökői híd és az eresztvényi tábor között 18 kilométeres távolságot 40–45 perc alatt teheti meg.

¹⁰⁵ A lovas és a gyalogos ágyú közötti különbség a fogatolásból adódott. Az előbbieket hat, míg az utóbbiakat csak négy ló vontatta (GYALÓKAY Jenő 1938, 32).

¹⁰⁶ „Reggel 9 órakor az egész tábor gyorsan útnak indult Uzon felé...Az én ütegemet Gábor Áron leghátulra rendelte.” (SZABÓ Sámuel 1896, 171.)

¹⁰⁷ Nem rendelkezünk adatokkal arról, hogy a visszavonuló előőrs kísérletet tett volna a híd lerombolására. Abból a tényből következtetve, hogy Adlerberg tüzésége viszonylag gyorsan felállhatott, azt kell feltételeznünk, hogy a hidat vagy csak részlegesen rombolták le, vagy meg sem kísérelték elpusztítását.

¹⁰⁸ „...még útban voltam, mikor ¼ 11-re az első ágyúszót meghallottam”, (SZABÓ Sámuel 1896, 171); „A muszkák ágyúzni kezdtek reánk, de csak egy hadnagy lovának a lábát és egy százados kardjának a végét találták” (SZÉKELY Gergely 1895, 45).

¹⁰⁹ „Az ágyúzás alatt egy csapat orosz gyalogságot pillantottunk meg a Feketeügy balpartján felénk közeledni, kik a nagy szárazságban kiapadt vízen hátunkba vagy oldalunkba könnyen átjöhettek volna.

Éppen akkor érkezett hozzánk Gábor Áron tüzerőrnagy, s lovat kért maga alá. ...Visszavágtatott ágyúihoz, s azok közül küldött hozzánk kettőt, melyeknek kezelőszemélyzete közül egyik sem volt 16 évesnél idősebb. Ezek olyan ügyesen lőttek a muszka tömeg közé, hogy abban egy nyílás támadott, éppen a tömeg közepében. Míg a muszkák újból sorakoztak, a két ágyú ismét készen volt, és lőttek az előbbihez hasonló eredménnyel, minek vége az lett, hogy a muszkák, halottaikat és sebesültjeiket fől-szedve, visszavonultak.

Ekkor Daczó engem küldött a századdal a folyó jobb partján, minthogy századosunk karját nem mozdíthatta, hogy a muszkák visszavonulását figyelemmel kísérjem, és a folyón való átjövete-lüket megakadályozzam; de a muszkák erre még kísérletet sem tettek.” (SZÉKELY Gergely 1895, 45.)

¹¹⁰ „...lovasságát pedig lépcsőzetesen a két szélen [helyezte el], hogy támadás esetén támogassák...” (ZÁGONI Zsolt 2006, 67.)

¹¹¹ „...mintegy 2 ezredet számító lovassága által az ellenségnek több versen rohammal... valék megtámadva...” (Hadi Lap, 8. szám, 1849. július 9. – DEMETER Lajos 2010, 86.)

¹¹² „Ez idő alatt Gábor Áron a jobbszárnyunkon előnyomuló musz-kákat kemény kartácstűzzel hátrálni kényszerítette, több halottat és sebesültet hagyván hátra.” (SZÉKELY Gergely 1895, 45.)

¹¹³ „...lovasságának operációja sikerdús leendett volna, ha különösen egy század Vilmos-lovasságot igen kitűnőleg... nem harcolnak.” (Hadi Lap, 8. szám, 1849. július 9. – DEMETER Lajos 2010, 86.)

érhet el sikereket, ezért visszavonult Kökös északnyugati oldalára, és utóbb már nem vállalt tevékeny szerepet a küzdelemben.

Az orosz lovasság visszavonulása után tűzérési párbaj vette kezdetét, amely javában zajlott, mire 11 óra tájban a csataterre érkezett a Szabó Sámuel parancsnoksága alatt álló 7 hatfontos ágyú is, amelyek végül a balszárnyon foglaltak állást (8. tábla/1, 1).¹¹⁴ A teljes ágyúpark beérkezése után a székely ágyúk keresztbe lezárták az Olt és a Feketeügy medre közötti területet, úgy helyezkedve el, hogy a szárnyakon levő lövegek megakadályozhatták az esetleges átkaroló hadműveleteket, de egyúttal keresztűz alá vehették a Kökös déli végében csoportosuló orosz csapatokat.¹¹⁵

11 és 12 óra között végül a csataterre érkezett a székely gyalogság is.¹¹⁶ Gál a rendelkezésére álló öt zászlóaljzat közvetlenül az ágyúsor háta mögött, széles arcvonalon állította fel (8. tábla/1, 2), úgy, hogy számuk a valósnál nagyobbknak tűnjön.¹¹⁷

Feltehetőleg a székely gyalogság megérkezése és hadrendbe állása késztette arra Adlerberg vezérőrnagyot, hogy számbelileg hátrányban érezve magát, futárt küldjön Barcaszentpéterre (8. tábla/1, 3), és erősítést kérjen Jeszaulov tábornoktól. Az orosz forrás szerint a futár küldésére a reggeli órákban került sor, ez azonban kétséges, hiszen Adlerberg csapatai ekkor még csak a visszavonuló elővédvel álltak szemben. Az orosz csapatok délelőtti hadmozdulatai is arra utalnak, hogy Adlerberg ekkor még azt hihette, hogy egyedül is képes lesz legyőzni Gál csapatait.

A tűzérési párbaj során szenvedte el a székely haderő legérzékenyebb veszteségét, ugyanis a centrumban, a Kökös és Uzon közötti országút jobb oldalán (8. tábla/1, *keresztrel jelölve*) egy ellenséges ágyúgolyó eltalálta és megölte Gábor Áron őrnagyot, a székely hadosztály tűzériségének parancsnokát.¹¹⁸ Mivel a hír kellemetlen következményekkel járhatott volna csapatai harci moráljára, segédtsíjtje, Nagy Sándor eltitkolta halálát az ütegek legénysége előtt, és holttestét Uzonba vitette.¹¹⁹

1 óra körül a balszárny 7 ágyúja a többi üteg folyamatos tüzelése közepette mintegy 500 méternyi nyomult előre, és Kökös déli oldalán foglalt állást, ahonnan közvetlenül tudott tüzet nyitni az oroszokra (8. tábla/2, 1). Gál, hogy a támadást fedezze, átcsoportosította a balszárnyra a lovasság egy részét (8. tábla/2, 2). Az előrenyomulásban csak a balszárny lövegei és Vilmos-huszárok vettek részt, a gyalogság és a lovasság többi része helyén maradt.¹²⁰

Az előretolt, lovasság által alig fedezett tüzerek kitették ugyan magukat az orosz lovasság támadásának, de erre nem került sor, ugyanis egyrészt a Kökös túlsó oldalán álló ulánusok átcsoportosítására csak a székely ágyúk tüzeben kerülhetett volna sor, másrészt Adlerberg úgy értékelte, hogy az előrenyomulás az általános támadás kezdetét jelzi, ezért parancsot adott a visszavonulásra. Mivel a Feketeügy bal partjának nyílt területein nem látta lehetőségét annak, hogy védelmi állást alakítson ki, csapatai az ágyúinak folyamatos tüzelése közben, több lépcsőben vonultak vissza (8. tábla/2, 3), miközben utóvédjük a székely ágyúk tüzelése ellenére megrongálta a kökői hidat. A prázsmári erdőben, a Fekete- és a Széna-patak völgyére támaszkodva az orosz csapatok védelmi állást alakítottak ki (8. tábla/2, 4), amelyben remélték, hogy bevárhatják a délutánra várható erősítést.

Az oroszok hátrálását észlelve Gál utánuk küldte a balszárnyon álló Székely huszárokat (9. tábla/1, 1). A huszárok rohama megtorpant az orosz csapatok tüzeben, nagy részük le is maradt, olyannyira, hogy a Fekete-patakot csak tíz huszár közelítette meg (9. tábla/1, 2). Daczó őrnagy embereit az őrház mögé állította, ő maga pedig visszaindult, hogy a maradékot is támadásra ösztönözze, de próbálkozása nem járt sikerrel.¹²¹

A huszárok támadásával egyidőben Gál Sándor a balszárnyról 4 hatfontos és a jobbszárnyról 2 háromfontos ágyút is az oroszok után küldött. A hatfontos üteg nehezebb ágyúi kénytelenek voltak bevárni, míg a hidat járhatóvá tették, majd átkeltek a túlsó partra, és az orosz vonalaktól lőtávolságban foglaltak tüzelőállást

¹¹⁴ „11-kor már szólott 22 ágyú a mi részünkről, mikor én még 7-tel a csata helyére, Uzon és Kökös közé megérkeztem, s a balszárnyon foglaltam állást.” (SZABÓ Sámuel 1896, 171.)

¹¹⁵ ZÁGONI Zsolt 2006, 67.

¹¹⁶ Érkezésük mindenképpen 1/2 12 és 12 közé tehető, ugyanis még ha a lovassággal és a tűzéréssel egyidőben indultak is útnak, könnyű menetfelszereléssel sem tehették volna meg két és fél óránál gyorsabban az Eresztevény és Uzon közötti 13 kilométeres távot.

¹¹⁷ ZÁGONI Zsolt 2006, 67.

¹¹⁸ SZABÓ Sámuel 1896, 172.

¹¹⁹ NAGY Sándor 1896, 79–80.

¹²⁰ „Délután 1 óra tájt a balszárny megkezdte az előrenyomulást, de csak az ágyúkkal; középen és jobbszárnyon is az ágyúk

nyomni kezdték az ellenséget. Egyedül jobbszárnyon, a Vilmos-huszárok fedeztek minket; a balszárnyon álló Székely és Kossuth-(Mátyás- – B.Zs.L.) huszárok s az egész vonalon elnyúló gyalogság, miután valami 600 lépésre voltunk is előttük az ágyúkkal, egyet sem mozdultak helyekből.” (SZABÓ Sámuel 1896, 171.)

¹²¹ „El is indultunk a balszárnyon álló összes lovassággal őrnagyunk vezénylete alatt, de midőn a Feketevízen túl levő egerbokros térséghez közeledtünk, mintha sáskák lepték volna el, oly sűrűn állottak csillogó szuronyaikkal a muszka gyalogok. Észrevettük, hogy az őrnagy mellett csak én és nyolc huszár van, a többi mind visszamaradt. Minket ekkor a régi prázsmári úton egy ház mögé állított az őrnagy, és ő visszarobogott a hátramaradt huszárokhoz...” (SZÉKELY Gergely 1895, 45–46.)

(9. tábla/1, 3). A jobbszárnyról előrenyomuló két ágyú, könnyebbek lévén, a Feketeügy medrén kelt át (9. tábla/1, 4), de már nem voltak képesek tüzelőállást felvenni, mert az időközben megérkezett segédc csapatok (9. tábla/1, 5) ágyúival megerősödött orosz tüzéség tüze megakadályozta ebben. A tüzerek, miután lőszerük kifogyóban volt, kisebb veszteségeket szenvedve kénytelenek voltak visszavonulni.¹²²

Jeszaulov tábornok podóliai vadászrezendének és a 3. könnyűüteg ágyúinak a csataterre érkezése nagyjából két óra körülre tehető. Az Adlerberg által küldött futár mindenképpen már vonulás közben kellett találkozson velük, ugyanis a Barcaszentpéter és a Fekete-patak közötti 13-14 kilométernyi távot legfeljebb 2½-3 órás menetben teheték meg, aminek értelmében már 11 óra körül, nagyjából az ágyúharc kezdete után útnak kellett indulniuk. Jeszaulovnak egyébként nem is volt szüksége a futár jelentésére az induláshoz, ugyanis az ágyúdörgésből, amelyet még az orosz főerő is hallott, a légvonalban 30 kilométerre levő Feketealom környékén,¹²³ kivehette, hogy Kökösnél komoly ütközet zajlik.

A tüzerekkel egyidőben vonult vissza az őrház mögül a huszárraj is (9. tábla/1, 6), akik közül a visszavonulás során egy elesett, egy megsebesült, és két lovuk is elpusztult.¹²⁴

A sikertelen támadásból a tüzerek és a lovasság korábbi állásaikba vonultak vissza (9. tábla/1, 7), ahová délután öt óra körül érkeztek meg. Távozásuk után az orosz csapatok átkeltek a Fekete-patakon (9. tábla/1, 8), tüzéségük felgyújtotta Kököst, de a Feketeügyön már nem próbáltak meg átkelni.¹²⁵ Feltételezhető, hogy Jeszaulov, aki rangidősként átvette a parancsnokságot, úgy értékelte a helyzetet, hogy annak ellenére, hogy a rendelkezésére álló osztag létszáma a reggel bevetett egységekhez képest megduplázódott, az egész napos csatározások és vo-

nulás során elfáradt csapataival nem veheti fel a harcot a nagyszámú ellenséggel, és másnapra halasztva a döntést, jobbnak látta letáborozni.

A székely tábor Uzon melletti állásaiból figyelte az oroszok ténykedését, de amikor Gál észrevette, hogy azok letáborozni készülnek, és már nem kezdeményeznek további hadműveleteket, miután egy huszárokból álló előőrsöt hagyott hátra, csapataival az eresztevényi táborba vonult vissza.¹²⁶

A csata utolsó felvonása 2-án este zajlott le, amikor a kozákok átkeltek a Feketeügyön, és ismét felgyújtották Kököst, amely ezek után majdnem teljesen leégett.¹²⁷ Kökös felgyújtására nem valamilyen barbár pusztítási vágyból vagy bosszúból került sor, hanem az orosz parancsnok így akarta biztosítani azt, hogy észrevehessen bármilyen, a Feketeügy északi partján történő székely hadmozdulatot.

A veszteségek egyik fél számára sem voltak számottevőek. Székely részről elesett Gábor Áronnal együtt négy fő, míg a sebesültek száma 14-15 főre tehető (az utóbbiak közül Mara Gábor őrnagy utóbb belehalt vállsebébe), valamint megsérült 4 ágyú.¹²⁸ Az orosz fél részéről, annak ellenére, hogy a korabeli sajtó¹²⁹ és Orbán Balázs¹³⁰ nagyszámú veszteségekről számolt be, a veszteségek 4-5 halottra és legfeljebb 35 sebesültra tehetőek.¹³¹

A csata után

Jeszaulov a csata után jelentést küldött Lüdersnek, aki hátát fenyegetve érezve, kénytelen volt megszakítani a megkezdett, Nagyszeben ellen irányuló hadműveletet. Július 4-én, miután csapataik egy részét és a szekereket Feketealomhoz küldték, az orosz főerők Vledényből visszaindultak Kököshöz (9. tábla/2, 1), és egyúttal már a Persányi-hegységen átkelt elővédet is visszarendelték Vledényhez¹³² (9. tábla/2, 2).

¹²² „...Gál ezredes két 3 fontos ágyút is átküldött az iszapos fenekű vízen, hol csaknem lesüllyedtek, s miután a híd be volt rakva, engemet is 4 ágyúval a balszárnyára, ámbár töltés, főleg a 6 fontosokba, alig néhány volt.

A jobbszárnyon előnyomult két ágyúkat az ellenség Prázmárnál elfoglalt, besáncolt állomásából, újonnan Brassóból érkezett segítséggel annyira lövöldözte, hogy felállani sem volt képes. Én mintegy 800 lépésnyire állottam tőlük, s onnan tüzeltem; 3 ágyús lovam elesett, 1 szekeres megsebesült, s 1 ágyúnk rúdja megrongálódott, – így tértünk vissza a hídon mi is.” (SZABÓ Sámuel 1896, 171.)

¹²³ „...miközben a különítmény főerői Vledényhez vonultak, s Feketealomban pihenőt tartottak, a távolból lövéseket hallottak. Kétségtelenné vált, hogy Kökösnél ütközet zajlik...” (NYEPOKOJCSICKIJ, Artur Adamovics 1999, 79.)

¹²⁴ SZÉKELY Gergely 1895, 46.

¹²⁵ „Az ellenség kissé előbbrenyomult, Kököst gránáttal felgyújtotta, és ismét visszahúzódt. Mi Uzonig vonultunk vissza, és így a csatateret megtartottuk. ...mikor Uzonban megállapodtunk,

délután 5 óra volt.” (SZABÓ Sámuel 1896, 171–172.)

¹²⁶ „Estére kelve előőrseinket újból Uzonnál hagytuk, s visszamentünk reggeli állomásunkra, Maksa és Eresztevény közé.” (SZABÓ Sámuel 1896, 172.)

¹²⁷ „...a kozákok estve felé több helyeken is meggyújtván Kököst a nagy szélbe csaknem egészen lángba borult. (Illyefalvi névtelen 1849. július 2-i naplóbejegyzése, in: SzNMK, I. sz. 50286.)

¹²⁸ *Hadi Lap*, 8. szám, 1849. július 9. – DEMETER Lajos 2010, 86; SZABÓ Sámuel 1896, 172.

¹²⁹ *Hadi Lap*, 8. szám, 1849. július 9. – DEMETER Lajos 2010, 86.

¹³⁰ ORBÁN Balázs 1869, 179.

¹³¹ Az oroszok veszteségei pontosabban nem határozhatóak meg, mivel orosz forrásunk (NYEPOKOJCSICKIJ, Artur Adamovics 1999, 7. táblázat) összevontan közli a kökői és a szépmezői csaták veszteségeit (5 halott, 40 sebesült). Mivel az utóbbi során az oroszok veszteségei elenyészőek voltak, feltételezhető, hogy a megadott veszteség nagyrészt a második kökői csatában következett be.

¹³² NYEPOKOJCSICKIJ, Artur Adamovics 1999, 80.

Gál értesülve orosz átcsoportosításról – amelynek híre a környező településekre is eljutott¹³³ –, táborát Sepsiszentgyörgyre helyezte át¹³⁴ (9. tábla/2, 3), mivel abban az esetben, ha az oroszok az Olton átkelve északi irányba nyomultak volna előre, nemcsak a Csíki-medencét fenyegetik, hanem elvágják volna visszavonulási útvonalát is. Gál csapatai legnagyobb részét az Olt Szentgyörgy felőli oldalán helyezte el, míg a túlparton, az Eprestemén csak az új tartalék zászlóalj két százada és öt löveg maradt.¹³⁵

Lüders Prázmárra érve átfogó tervet dolgozott ki a székely tábor megtámadására. Hadseregét három oszlopra osztotta fel. A balszárnyon (9. tábla/2, 4) a bugi ulánuszred, 3 kozákszotnya és a 9. lovasüteg egy osztálya Rennenkampf vezérőrnagy vezetésével, a centrumban (9. tábla/2, 5) 12 zászlóalj és 24 löveg Jeszaulov vezérőrnagy vezetésével, a jobbszárnyon (9. tábla/2, 6) 3 zászlóalj, 4 kozákszotnya és 4 löveg Adlerberg vezérőrnagy parancsnoksága alatt kellett július 5-én hajnalban általános támadást indítsa Uzon ellen,¹³⁶ ahol ekkor csak egy huszárszakszoból álló előőrs állomásozott.¹³⁷

Az oroszok július 5-én hajnali ötkor indították meg a támadást, amelynek során mindhárom támadó oszlop ellenállás nélkül tört előre Uzonig, ahol meglepték a székely előőrsöket.¹³⁸ A visszavonuló huszárokat Rennenkampf ulánusai vették üldözőbe (9. tábla/2, 7), miközben a laborfalvi völgyön egy kozák osztag indult az elővéd bekerítésére (9. tábla/2, 8).¹³⁹ Az eprestemői székely előőrs tüzésége néhány lövés leadása után menekülni próbált, de az oroszok utolérték, és elfogták mind az öt ágyút. A gyalogság a túlerő elől megpróbált a völgyön felfelé, Gidófalva felé visszavonulni (9. tábla/2, 9), de az oroszok utolérték, és nagyrészüket lemészárolták.¹⁴⁰ A Sepsiszentgyörgyön állomásozó csapatokon – amelyek egy részének tisztjei nem voltak alakulataiknál, hanem, miután az éjszakát mulatozással töltötték, a támadás hírére elvonultak¹⁴¹ –, pánik lett úrrá, és a Szemerja irányában felállított másfél zászlóalj kivételével fejvesztve menekülni kezdtek.¹⁴² Gál kénytelen volt megmaradt csapataival Oltszemig hátrálni (9. tábla/2, 10), ahol megpróbálta rendezni szétzilált seregét, majd miután valamelyest sikerült visszaállítania a fegyelmet, Bükszádon előőrsöket hagyva Tusnádra vonult vissza.¹⁴³ Végül, hogy a bajokat tetézzé, a tisztikaron

belüli, már június vége óta érződő súrlódások és elégedetlenkedés nyílt lázadáshoz vezetett, a törzstisztek egy része július 6-án a fővezérségre alkalmatlannak nyilvánította Gál Sándort, Szabó Nándor alezredest választva helyébe, és csapataik nagy részével elhagyták a tusnádi tábor, Csíkszeredába vonulva.¹⁴⁴

Az oroszok számára az eprestemői győzelem egyáltalán nem volt egyértelmű. Nem tudva a székely táborban másnap bekövetkezett meghasonlásról, ők csak annyit láttak, hogy az ellenfél nagyobb része még veretlenül és számukra elérhetetlenül elvonul a csatától. Nem csoda hát, hogy Lüders okulva az eltelt hét eseményeiből, a győztes csata ellenére sem kívánta megkockáztatni, hogy Nagyszeben felé vonulva ismét ellenség bukkanjon fel a háta mögött, ezért, mielőtt július 7-én főerőivel elvonult volna Földvárira (9. tábla/2, 10), Alsó-Háromszéken és a Barcaságban számottevő megszálló erőt hagyott hátra (Sepsiszentgyörgyön: a podóliai vadász- és a bugi ulánuszred, a 3. könnyűüteg, a 9. lovasüteg egy osztálya, két szotnya kozák; Szotyorban: a zsitomiri vadászred; Laborfalván egy szotnya kozák; illetve Brassóban 2 zászlóalj, Tömösnél 2 zászlóalj), amelynek feladata a „rend biztosítása” volt, Clam-Gallas altábornagy hadtestének megérkezéséig (július 13–15).¹⁴⁵

A Nagyszeben elleni támadás végül július 11-én következett be, de az nem az eredeti tervek szerint zajlott le, mivel abban nem az orosz főerők, hanem csak az Engelhardt megerősített elővédje vett részt. A kisebb létszám ellenére az orosz támadás alig 10 nap alatt megsemmisítette az I. nagyszebeni hadosztály csapatait.¹⁴⁶

Július elejének utolsó háromszéki hadmozdulatára végül valamikor a szépmezői csata és a tusnádi visszavonulás utáni időszakban került sor, amikor az Ojtoziszorosban lévő egység feladta az immár céltalanná váló őrséget, és visszavonult Csík felé (9. tábla/2, 12).

A második kökösi csatával kapcsolatos ellentmondások

A második kökösi csata gazdag irodalommal rendelkezik, ezek mégis számos ellentmondást hordoznak.

Az egyik ilyen a csatában részt vevő székely ágyúk száma, amelyet forrásaink más és más számban adnak meg. Szabó Sámuel szerint a csatában 29 ágyú

¹³³ 4^{én} a muszka tábor a Barcaságról a Kökösi híd felé nyomulni akara, de éjjelre a muszka vonula a prásmári erdő mellé... (Illyefalvi névtelen 1849. július 4-i naplóbejegyzése, in: SzNMK, I. sz. 50286.)

¹³⁴ NAGY Sándor 1896, 80.

¹³⁵ NÉMETH György 2008, 76.

¹³⁶ NYEPOKOJCSICKIJ, Artur Adamovics 1999, 80.

¹³⁷ Összehasonlításképpen kb. 11 000 gyalogos, 2000 lovas és 32 löveg indult rohamra mintegy 60 fő ellen.

¹³⁸ NYEPOKOJCSICKIJ, Artur Adamovics 1999, 80–81.

¹³⁹ DEMETER Lajos 2006, 125.

¹⁴⁰ NYEPOKOJCSICKIJ, Artur Adamovics 1999, 81.

¹⁴¹ DEMETER Lajos 2006, 127–128.

¹⁴² GYALÓKAY Jenő 1938, 62.

¹⁴³ NÉMETH György 2008, 77.

¹⁴⁴ SZABÓ Sámuel 1896, 174.

¹⁴⁵ NYEPOKOJCSICKIJ, Artur Adamovics 1999, 81–83.

¹⁴⁶ GYALÓKAY Jenő 1916.

vett részt.¹⁴⁷ A másik két résztvevő, Nagy Sándor és Székely Gergely nem említ erre vonatkozó adatot, és Gál Sándor emlékiratai sem. Jeszaulov jelentése szerint a kökői síkon az oroszok 25 ágyúval találták szembe magukat.¹⁴⁸ Utóbb Orbán Balázs¹⁴⁹ és az ő nyomán Szentkatolnai Bakk Endre¹⁵⁰ 36 ágyúról tesz említést. Gyalókay Jenő 1938-ban 30 ágyúról ír,¹⁵¹ míg Egyed Ákos 30-40-re teszi az ágyúk számát.¹⁵²

Június közepén az V. székely hadosztály 22 löveggel rendelkezett, amelyek részben a szorosokban, részben a háterszámban voltak elhelyezve.¹⁵³ A VI. brassói hadosztály 16 lövegéből 12 a szorosoknál, 4 a brassói Fellegvárbán állomásozott. Az első veszteségeket ez utóbbi hadosztály tűzérsege szenvedte el, négy ágyújuk a tömösi csatában, 4 pedig a Fellegvár eleste során került orosz kézre, így Háromszékre visszavonuló tűzérsegiük már csak 8 löveget számlált.

Az V. hadosztály mozgó tartaléka a Gál által végrehajtott első átcsoportosítás során 10 löveggel indult a június 23-i, első kökői csatába, ahol végül az egyik ágyú sérülése miatt csak 9-et tudtak bevetni, június 24-re azonban az eresztevényi táborban már 22 löveg tartózkodott. Kérdéses, hogy honnan került oda még 12 ágyú, hiszen legfeljebb a VI. hadosztály 8 lövegének beérkezéséről létezik adatunk. Feltételezhető lenne, hogy Gál az Ojtozi-szorosból rendelt maga mellé négy löveget, de nem zárható ki az sem, hogy ezek a Kézdivásárhelyen javításon levő ágyúval érkező újonnan felszerelt lövegek¹⁵⁴ voltak, amelyek mellé a brassói hadosztály ágyúit veszített tűzéreit rendelték. Végül a július 30-i Háromszékre induláskor Gál 30 löveggel rendelkezett,¹⁵⁵ de ekkor már mellette tartózkodott Hildt őrnagy is az Ojtozi-szorosból visszavont 7 ágyúval, míg a fennmaradó harmincadik feltehetőleg az egyik utolsó Kézdivásárhelyen öntött és felszerelt ágyú volt. Mindezek alapján, valamint figyelembe véve azt a feltételezést, hogy legalább egy ágyú az Ojtozi-szorosnál tartózkodott, végül is Szabó Sámuel adatai tűnnek a legmegbízhatóbbaknak.

Ugyancsak ellentmondásos a két szembenálló fél létszáma, amelyről szinte minden egyes közlemény más és más adatot ad meg.

A székely csapatok létszámára vonatkozó becslés különbözőképpen alakult az idők folyamán. Gál Sándor a csata napján 4000 főről tett említést.¹⁵⁶ Szabó Sámuel¹⁵⁷ és az ő leveleit forrásként felhasználó Németh György¹⁵⁸ szerint a csatában részt vevők létszáma legfeljebb 5000 fő lehetett. Nyepokojcsickij szerint a Jeszaulov-jelentés alapján az ellenséges haderő 8000 főt tett ki.¹⁵⁹ Kővári László¹⁶⁰ és az ő nyomán Orbán Balázs¹⁶¹ és Szentkatolnai Bakk Endre¹⁶² 6000 fős székely hadról tett említést. Egyed Ákos¹⁶³ és utóbb Garda Dezső a Háromszékre vonuló sereg és ebből következően a csatában részt vevők létszámát 7-8000 főre tette.¹⁶⁴ Székely Gergely, Nagy Sándor egyáltalán nem említ létszámokat, mint ahogy Gyalókay Jenő sem.

A források alapján viszonylag könnyen visszaazonosítható a csatában részt vevő székely alakulatok sorszáma, és ismertek ezeknek az orosz betörés előtti időszakban készített hadrendi kimutatásai,¹⁶⁵ valamint ismert azok tevékenysége a június 19. – július 2. közötti időszakban. Ezek alapján hozzávetőleges pontossággal kiszámítható a létszámuk a csata idején.

A VI. brassói hadosztály alárendeltségébe tartozó, júniusban 1408 főt számláló 79. zászlóalj július 2-ig nem vett részt harcban, veszteségei legfeljebb a betegségekből vagy szökésekből származhattak, és nem haladhattak meg az 50-60 főt.

A brassói hadosztály másik két zászlóalja, a 85. és 86. zászlóalj szenvedte el a tömösi harcok során a legnagyobb veszteségeket, együttvéve mintegy 400-450 főt, így az egykori együttes 1806 fős létszámuk legfeljebb 1350-1400 főre apadt.

Az új tartalékszázlójú június 21-től állandó jelleggel részt vett a június végi hadműveletekben, az első kökői csatában elsősorban ők verték vissza az orosz lovasság rohamát. E csata során sebesültekben és elhunytakban veszteségük mintegy 20-25 fő lehetett.

Az 5. tartalékszázlójú története és tevékenysége máig sincs feldolgozva. A június 20-i hadrend alapján 1070 főt számláló, az Ojtozi-szorost védő zászlóalj Süli Attila szerint június 26-án puskalövés nélkül szétfutott,¹⁶⁶ azonban ugyanő Gyalókayra hivatkozva megjegyzi,¹⁶⁷ hogy ez azért mégsem történhetett

¹⁴⁷ SZABÓ Sámuel 1896, 171.

¹⁴⁸ NYEPOKOJCSICKIJ, Artur Adamovics 1999, 79.

¹⁴⁹ ORBÁN Balázs 1869, 178.

¹⁵⁰ SZENTKATOLNAI BAKK Endre 1895, 395.

¹⁵¹ GYALÓKAY Jenő 1938, 60.

¹⁵² EGYED Ákos 1978, 218.

¹⁵³ 3 ágyú Tölgyesnél, 6 Gyimesben, 7 Ojtoznál, 1 Csíkszeredánál és 9 Kézdivásárhelyen (GYALÓKAY Jenő 1915, 111).

¹⁵⁴ „Minden héten 3-4 ágyút öntenek, és folytonosan szerelik.” (SZABÓ Sámuel 1896, 163-164.)

¹⁵⁵ SZABÓ Sámuel 1896, 169.

¹⁵⁶ *Hadi Lap*, 8. szám, 1849. július 9. – DEMETER Lajos 2010, 86.

¹⁵⁷ SZABÓ Sámuel 1896, 171.

¹⁵⁸ NÉMETH György 2008, 75.

¹⁵⁹ NYEPOKOJCSICKIJ, Artur Adamovics 1999, 79.

¹⁶⁰ KŐVÁRI László 1861, 249.

¹⁶¹ ORBÁN Balázs 1869, 207.

¹⁶² SZENTKATOLNAI BAKK Endre 1895, 394.

¹⁶³ EGYED Ákos 1978, 218. Alább másrészt már Szabó Sámuel idézi (Uo., 219).

¹⁶⁴ GARDA Dezső 1998, 35.

¹⁶⁵ GYALÓKAY Jenő 1915, 110-112.

¹⁶⁶ SÜLI Attila 2005, 129.

¹⁶⁷ GYALÓKAY Jenő 1938, 57.

meg, mert az 5. zászlóalj verte vissza a Gál Sándor csapatainak üldözésére rendelt orosz lovasságot. Ez az esemény azonban nem az Ojtozi-szoros feladása után, hanem előtte három nappal, az első kökösi csatában történt, ahol, amint azt a korabeli újságcikkekből tudjuk, a zászlóalj legalább két tisztje is részt vett egységével. A zászlóalj július 2-i létszámának meghatározása ráadásul azért is nehéz, mert feltételezhető, hogy a június végi előrenyomulás során ők látták el ismét az Ojtozi-szoros védelmét, amit részben alátámaszthat az, hogy a szépmezői csata kapcsán Gyalókey Jenő a forrás közlése nélkül egy, a jobbszárnyon álló, meg nem nevezett fél zászlóaljról beszélt,¹⁶⁸ ami ez esetben az 5. tartalék zászlóaljra illene. A fentiek alapján, az 5. tartalékszázalójnak a második kökösi csatában részt vevő alegységei létszámát a személyi állomány egyharmadára, mintegy 700 főre becsülhetjük.

A lovasság létszámának a megállapítása még nehezebb feladatnak tűnik. Annyi biztos, hogy Aranyi Károly, a 10. (Vilmos) huszárezred őrnagya mintegy 100 huszárral csatlakozott Gál kézdívasárhelyi táborához, ahol ekkor csak egy fél század, a 11. (Székely) huszárezredhez tartozó huszár tartózkodott.¹⁶⁹ A huszárság többi része, mintegy 2½ század a 11. (Székely) és a 15. (Mátyás) huszárezredből, az Olt völgyén ereszkedett le Háromszékre, és csak utóbb, Eresztevénynél csatlakozott a táborhoz. Végeredményben a csatában jelen lévő 3½ huszárszázad létszáma 500-550 főre tehető.

A csatában részt vevő 29 ágyú mellett, a kiszolgáló személyzetet és a „szekerészeket” is beleértve lövegenként 18 főt számolva,¹⁷⁰ a főtisztekkel együtt mintegy 530 főre tehető a tüzérség.

Összességében a csatában részt vevő székely csapatok létszáma mintegy 5265 főben határozható meg (vö. 3. melléklet).

Az oroszok létszámára (4. melléklet), amelyet a források 3–10 gyalogzászlóaljra, 9–10 lovasszázadra és 6–36 lövegre tesznek¹⁷¹, Nyepokojcsickij adatai a legmegbízhatóbbak,¹⁷² azzal a kitételrel, hogy mindkét vadászrezd és az ulánuszrezd is szenvedett veszteségeket Hasford háromszéki hadjárata során, valamint nincsen adatunk az ekkor esetleg betegállományban lévőkről.

Másik, már említett tisztáznivaló: Gábor Áron halála ma már úgy él a köztudatban, hogy az a kökösi híd mellett következett be. Míg a 19. századi művek még nem hozzák kapcsolatba a hidat az eseménnyel, addig a 20. századra már kialakult kultuszának az a része, melyet mi sem jelez jobban, mint Gyárfás Jenő Gábor Áron halálát ábrázoló, a 20. század első évtizedeiben készült festménye,¹⁷³ melynek háttérében a kökösi híd látható.

Gábor Áron elesét a szemtanúk más és másféleképpen írták le, legfeljebb annyiban értettek egyet, hogy az ágyú mellett, a tüzelés irányítása közben következett be. A halálhírért közlétező újsághír forrása, egy tüzemester szerint „egy kartácsgolyó ...szívén úgy találta, hogy hátán ugrott ki, s szörnyet halt”.¹⁷⁴ Az ütegét tőle nem messze irányító Szabó Sámuel szerint: „a középén, az országúttól jobbra, egy 6 fontos golyó bal karja tövével talált; ámbár vér belőle nem folyt, rögtön meghalt”. Szabó azt feltételezte, hogy a fehér lovon ülő őrnagyot az oroszok felismerték, és több ízben egyszerre 3-4 ágyú vette célba.¹⁷⁵ A mellette tevékenykedő Nagy Sándor szerint a végzetes találatot egy 3 fontos ágyúgolyó okozta, „mely kiszakítá kebléből a nemes szívet”.¹⁷⁶ Gál Sándor emlékirataiban ellenben arról emlékezett meg, hogy Gábor Áront, „aki áthágva Gál parancsait, elhagyta a tartalékosok közötti helyét, és az első vonalba ment, ágyúgolyó érte, és szörnyethalt”.¹⁷⁷

A tüzemester által közölt adat, mely szerint a halál oka egy kartácsgolyó volt, nem állja meg a helyét, ugyanis ezt a lövedéktípust csak kis távolságon belül (általában 400 lépésig¹⁷⁸) használták, míg a csatában az ágyúk a 3 fontosok hatásos lőtávolságán belül, mintegy 1200 lépésnyire álltak egymástól. A 3 fontos lövedék sem jöhet számításba, ugyanis ilyeneket ott és akkor csak a székely tüzérség használt. Az orosz könnyűütegek felszerelésébe 6 fontos ágyúk tartoztak, amelyek a székely 6 fontosoknál valamivel kisebb súlyú (2,457 kg) és átmérőjű (80,85 mm) lövedéket lőttek ki.¹⁷⁹

Végeredményben Szabó Sámuel adata tűnik elfogadhatónak, azzal a kitételrel, hogy még ha célzott lövéseket adtak is le rá, Gábor Áron halálát valószínűleg egy felpattanó fáradt ágyúgolyó által okozott belső sérülések okozták.

¹⁶⁸ Uo., 62.

¹⁶⁹ SZABÓ Sámuel 1896, 169–170.

¹⁷⁰ Összehasonlításként: 1849. június 19–20-án: az I. nagyszebeni hadosztály 14 lövege mellett 213 fő (GYALÓKAY Jenő 1915, 106), a IV. beszercei hadosztály 12 lövege mellett 183 fő (Uo., 111), az V. székelyföldi hadosztály 22 lövege mellett 404 fő (Uo., 106), míg a VI. brassói hadosztálynak a szorosokban felállított 12 lövege mellett 217 fő (Uo., 112) teljesített szolgálatot.

¹⁷¹ A kisebb létszám forrása: SZENTKATOLNAI BAKK Endre 1895, 395; a nagyobbé: ZÁGONI Zsolt 2006, 67.

¹⁷² NYEPOKOJCSICKIJ, Artur Adamovics 1999, 1. táblázat.

¹⁷³ ALMÁSI Tibor 2007, 76–78.

¹⁷⁴ *Hadi Lap*, 8. szám, 1849. július 9. – DEMETER Lajos 2010, 87.

¹⁷⁵ SZABÓ Sámuel 1896, 172.

¹⁷⁶ NAGY Sándor 1896, 79.

¹⁷⁷ ZÁGONI Zsolt 2006, 68.

¹⁷⁸ CSIKÁNY Tamás 2000, 16.

¹⁷⁹ Az orosz font, a pud 16,380 kg 1/40 része 409,52 grammot nyomott, ellentétben a Magyarországon használatos 458,3 grammos fonttal.

Harmadsorban: az idők folyamán számos kritika érte Gál Sándor ezredesnek a kökői csatában és általában a június–július hónap folyamán kifejtett hadvezetői tevékenységét.

Gyalókay alapján véve nagyon kritikusan viszonyul a kökői csatához, de megállapításai, miszerint a gyalogság és a lovasság cserbenhagyta a tüzéséget, a tüzéség fedezetlenül állt az első vonalban, a lovasság nem támogatta teljességgel a tüzéség előrenyomulását, a tüzéség fedezetlenül kelt át a Feketeügyön, és csak az orosz lovasság tehetetlenségének köszönhetően menekült meg,¹⁸⁰ egytől-egyig helytelenek, és vagy a források nem megfelelő értelmezéséből, vagy pedig a Gál Sándorral szembeni elfogultságból fakadnak.

Gyalókay Jenő azt is Gál szemére veti, hogy noha számbeli fölényben volt az oroszokkal szemben, addig halogatta a döntő lépést, a támadási parancs kiadását, hogy az ellenség erősítést kapva végül fölébe kerekedett.¹⁸¹ Figyelembe véve a csata lefolyását, ez a megállapítás sem állja meg a helyét.

A csata korai szakaszában az orosz csapatok egyértelműen fölényben voltak a székely elővéddel szemben.¹⁸² 11 órára, a székely lovasság és a tüzéség megérkezésével az arányok megváltoztak, de míg a tüzéség három és félszeres túlerőbe került (29:8), addig a lovasság létszáma legfeljebb kiegyenlítődött (3½:4), a gyalogság pedig továbbra is hátrányban maradt. Ezenfelül a székely lovasság még nem volt bevethető állapotban, ugyanis lovaikat pihentetni kellett a gyorsan megtett út után. A létszámfölény (5:4 zászlóalj; 4200:3200 fő) végül 12 óra körül, a gyalogság megérkezése után alakult ki, de Gál ekkor még nem gondolhatott támadásra, ugyanis a gyalogzászlóaljak is fáradtak voltak az Eresztevény és Uzon közötti táv megtétele után, és pihenésre volt szükségük.

A balszárny ágyúinak előrenyomulása 1 óra körül mindenképpen az általános támadás kezdetét jelezte, ezt azonban Adlerberg nem várta be, hanem visszavonult a Fekete-patak jobban védhető bal partjára. Abból, hogy Gál ezek után nem nyomult teljes seregével előre, hanem csak az ágyúk és a lovasság egy részét küldte az oroszok után, csak az derül ki, hogy kiválóan ismerte a terepet, és nem akarta egy jól védhető állás elleni, nagy veszteségekkel járó támadással felőrölni csapatait.

Gál ezenkívül tudatában lehetett annak, hogy egységei sem harcértékükben,¹⁸³ sem morálisan¹⁸⁴ nem érnek fel az orosz csapatokkal. Ráadásul azt is figyelembe kellett vennie, hogy míg vele szemben ekkor csak az orosz hadsereg egy osztaga áll, amely egy vereség esetén bármikor helyettesíthető, ő a teljes rendelkezésére álló haderőt vetette be, melynek elvesztése a teljes Székelyföld elestével járt volna, így hát meg kellett elégednie az oroszoknak a Feketeügyön túlrá szorításával.

Az ágyúk a gyalogság előtt több száz méterrel törénő felelőtlen felállításra, amelyet Németh György említ,¹⁸⁵ a Szabó Sámuel levélében leírtak helytelen értelmezéséből származik, ugyanis a szövegösszefüggésből kiderül, hogy a gyalogság csak akkor tartózkodott 600 lépésnyire az ágyúk háta mögött, miután azok előrenyomultak.¹⁸⁶

Egyed Ákos, noha nem kimondottan a második kökői csata kapcsán, de ugyancsak nagyon kritikusan viszonyul Gálhoz, aki szerinte szinte ellenállás nélkül feladta Háromszéket, noha a vidéken az V. és VI. hadosztály egységeivel elegendő embere lett volna azt megvédeni. Szerinte Gál néhány alapvető hibát követett el: „1. bár lett volna ideje rá, nem vonta össze, vagy nem tudta összevonni a rendelkezésére álló erőket még az osztrák–orosz támadás bekövetkezése előtt, s 2. emiatt nem nyújthatott segítséget a Tömösi-hágó és a brassói Fellegvár védelmének, 3. félve a bekerítéstől elhamarkodottan feladta egész Háromszéket, az Ojtozi-szorost éppenséggel harc nélkül”. E hibái ráadásul hozzájárultak a közte és a tisztikar közt lappangó ellentétek felszínre töréséhez, minek következtében az utóbbiak megtagadták az engedelmességet és a haderő széthullott.¹⁸⁷

Háromszék elvesztése súlyos veszteséget jelentett a székelyföldi forradalom és szabadságharc számára, de ahhoz, hogy ez bekövetkezzen, számos olyan esemény történt, amelyhez Gálnak nem volt, nem lehetett semmi köze. Ne feledjük, hogy Gál és az V. hadosztály feladata nemcsak Háromszék, hanem az egész Székelyföld és egyben Erdély megvédése volt, csapatait tehát e feladat végrehajtására, a Keleti-Kárpátok székelyföldi szorosaiban sorakoztatta fel. Az orosz támadás hírére csapatainak tartalékait összevonva készen állt arra, hogy a veszélyeztetett pontokra siessen, és nem Gálon múlt, hogy ezek az egységek

¹⁸⁰ GYALÓKAY Jenő 1938, 60.

¹⁸¹ Uo., 61.

¹⁸² Az arányok: gyalogság: 1:4 zászlóalj; a lovasság 1 szakasz : 4 század; tüzéség 5:8 löveg.

¹⁸³ Az újonnan felállított zászlóaljak legénységének egy része csak lándzsával és kaszával volt felfegyverkezve (vö. GYALÓKAY Jenő 1915, 110–111), ezenkívül a löfegyverek egy része nem katonai, hanem vadászpuska volt (GARDA Dezső 1998, 34), amelyek, mivel nem lehetett őket szuronnal felszerelni, csak a védelem-

ben voltak hatásosan használhatóak.

¹⁸⁴ „...lelkes gyalogság és egy ezred magyar huszárság kell, nem pedig olyan katonaság, mint a miénk, mely minden reménységét az ágyúkban helyezi, s mégis képes néhány becsületes ágyúszóra megszabadni...” (SZABÓ Sámuel 1896, 170.)

¹⁸⁵ NÉMETH György 2008, 75.

¹⁸⁶ Vö. 120 jegyzet.

¹⁸⁷ EGYED Ákos 1978, 215–217.

nem a szorosoknál, hanem éppenséggel a hátszországban, Kökösnél kerültek először bevetésre.

A Tömösi-hágó és Brassó védelme nem Gál V. székellyföldi hadosztálya, hanem a VI. brassói hadosztály egységeinek a feladata volt. Ezek azonban egyetlen veszített csata, a tömösi ütközet után pánikszerűen elhagyták a rájuk bízott területet, hadműveleti bázist biztosítva az orosz csapatok számára és megnyitva előttük az utat Erdély belseje felé. Ráadásul egyes egységparancsnokok (Daczó, Krasznay) meg sem próbáltak úgy visszavonulni, jelen esetben a Persányi-hágón keresztül, hogy utóbb támogathassák az I. nagyszombeni hadosztályt, hanem igyekeztek minél távolabb kerülni az oroszoktól. Nem volt különben e téren a Szabó Nándor alezredes vezetése alatt álló, korábban Tömösnél állomásozó két zászlóalj sem, amelyek egy rövid háromszéki pihenő után, amelynek során beavatkozhattak volna az első kökösi csata menetébe, meg sem álltak a Tusnádi-szoros északi végéig.

Meg kell jegyeznünk még egy alapvetően fontos részletet: a határon állomásozó hadosztályok feladata csak az ellenség támadásának a lelassítása volt, és nem állt lehetőségükben a saját védelmi szakaszok feladása nélkül segítséget nyújtani egymásnak. Ezt a feladatot az erdélyi hadsereg mozgó tartalékának kellett volna ellátnia, azt azonban Bem Kossuth utasítására kénytelen volt a Bánságba vinni, és az erdélyi harcok végéig sem tért vissza.

Az adott körülmények között, június végén Gál, miután a brassói hadosztály csapatai egy nyílt ütközet alatt cserbenhagyták, nem tehetett egyebet, csak sodródhatott az árral, és megpróbálhatta újrarendezni sorait. Erre azonban a már részben orosz megszállás alatt levő Háromszéken nem volt lehetősége, így hát Csíkba kellett vonulnia. Ráadásul az első kökösi csata után nem is tudhatta, hogy a visszavonuló Szabó Nándor megáll-e Csík határában és ha igen, képes lesz-e – különösen azok után, hogy tüzésége az ő eresztvényi táborában tartózkodik –, megvédeni a Tusnádi-szorost. A részben elvesztett Háromszék feladása a visszatérés reményében elfogadhatóbbnak tűnhetett, mint a teljes Székelyföld elvesztése, még akkor is, ha ezért fel kellett áldoznia a kézdivásárhelyi hadiipari létesítményeket.

Az Ojtozi-szoros feladása Háromszék eleste után elkerülhetetlenné vált. Ennek ellenére a szorost Hildt őrnagy parancsnoksága alatt álló őrsége csak akkor hagyta el, amikor már mindkét oldalról túlerőben

levő ellenséges csapatok közelítették meg, és a harc felvétele kilátástalan volt.

A Gál és a főtiszték közötti súrlódások egyáltalán nem voltak új keletűek,¹⁸⁸ de ezek a júniusi események folyamán tovább éleződtek. Forrásaink nem emlékeznek meg arról, hogy hogyan reagált Gál a brassói hadosztály csapatainak Tömös utáni tevékenységére, de a Krasznayt és Daczót magához rendelő parancsának hangvételéből¹⁸⁹ biztosak lehetünk abban, hogy nem dicsérte meg őket. A tiszték közötti viszony nem volt felhőtlen már június végén sem, Gábor Áron a visszatérésre készülődő táborban árulóknak nevezte a Gál Sándor ellen fellépőket.¹⁹⁰

A Gállal szembeni ellenséges magatartást nemcsak az magyarázza, hogy korábban alacsonyabb rangú tisztként viszonylag hamar a nála magasabb rangfokozatúak parancsnokává vált,¹⁹¹ hanem az is, hogy a katonai hierarchia keretén belül is súrlódások támadtak, ugyanis Gál a székellyföldi védelem parancsnokaként igényt tartott a fővezérségre, holott szűkebb értelemben véve neki csak az V. hadosztály fölött lett volna joga parancsolni. Feltehetőleg ezt is nehezményezte a brassói hadosztály tisztikara, amelynek csapatai a június végi – július eleji hadműveletekben létszámfölényben voltak a az V. hadosztály egységeihez képest.¹⁹² Az mindenképpen tény, hogy a sepsiszentgyörgyi csata során Gált és csapataikat cserbenhagyó tiszték nagy része a brassói hadosztály kötelékéből került ki.¹⁹³

Talán nem kerülhetett volna sor erre, ha Bem még június végén kinevezi Gált Székelyföld katonai főparancsnokává. A kinevezésre azonban csak július 3-án került sor,¹⁹⁴ és mire a parancs megérkezett, már bekövetkezett az eprestetői vereség, valamint a főtiszték csapataikkal elhagyták a táborot.

Ezek után Bem reakciója Csíkszeredába érkezésekor magáért beszél: a lázadó tiszteket megfosztotta a parancsnokságtól, és hadbíróság elé küldte.¹⁹⁵

Zárszó

A második kökösi csata a Gábor Áron halála nélkül lehet, hogy elenyésző epizódja maradt volna a székellyföldi szabadságharc történetének, amelyet elhomályosít az eprestetői vereség és következményei.

Ennek ellenére ez a kis, viszonylag vértelen ütközet kiemelkedő jelentőséggel bír az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc csatáinak történetében.

¹⁸⁸ DEMETER Lajos 2006, 128–129.

¹⁸⁹ Vö. 77. jegyzet.

¹⁹⁰ NAGY Sándor 1896, 75.

¹⁹¹ DEMETER Lajos 2006, 129.

¹⁹² A gyalogság esetében 3 zászlóalj a 2-höz, a lovasság esetében 2 az 1½-hez. Az V. hadosztály előnyét csak a tüzéség terén élvezett

(8:22), de ez Gábor Áron halála után, azáltal, hogy Semsey százados vette át fölöttük a parancsnokságot, érvényét veszítette.

¹⁹³ DEMETER Lajos 2006, 128.

¹⁹⁴ NÉMETH György 2008, 78.

¹⁹⁵ NAGY Sándor 1896, 82–83.

A történészek általában figyelmen kívül hagyják azt a tényt, hogy 1849. nyarán, az orosz invázió során ez volt az első alkalom, amikor egy székely sereg egyenlő eséllyel vette fel a harcot az oroszokkal, és megtudta akadályozni előrenyomulásukat. Nem szabad elfelejteni azt sem, hogy noha az elkövetkezőkben Háromszék elesett, pontosan a kökösi harc volt az, amely meggátolta az orosz csapatokat hadműveleti terveik végrehajtásában, arra készítette az orosz főparancsnokot, hogy halassza el az Erdély belseje ellen tervezett inváziót.

Az összecsapás mintegy 10 nap haladékot biztosított Bem számára, amely alatt megszervezhette volna Erdély védelmét. Erre azonban nem került sor, mivel a tábornokot, aki későn ismerte fel, hogy Grotenheim északi osztagának támadása csak mellékhadszíntér, lekötötték a Beszterce körüli hadműveletek,¹⁹⁶ és

mire ténylegesen be tudott avatkozni az Erdély déli és központi részén folyó harcokba, már túlságosan késő volt, és a terület teljesen elveszett számára.

Bemnek az a július végi próbálkozása, hogy visszafordítsa Székelyföld felé az oroszokat,¹⁹⁷ teljes mértékben Gál június végi – július eleji hadmozdulatainak nagyobb erővel végrehajtott megismétlése volt.

El kell ismernünk, hogy Bemet kiemelkedő hadvezéri képességei ellenére is komoly felelősség terheli Erdély elvesztésért. Az igazi felelősség azonban magát Kossuthot terheli, aki még azután is, hogy nem került sor az orsovai orosz betörésre, „makacsul ragaszkodott” ahhoz, hogy a Bem seregének leg-
 ütőképesebb részét kitevő „Erdélyi-hadosztály”, bár Erdélyben égetően szükség lett volna rá, továbbra is Dél-Magyarországot őrizze.¹⁹⁸

¹⁹⁶ GYALÓKAY Jenő 1937.

¹⁹⁷ GYALÓKAY Jenő 1923.

¹⁹⁸ Uo., 16–17.

1a. melléklet

Az V. hadosztály csapatainak állománya és elhelyezési kimutatása 1849. június 20–23-án¹⁹⁹

Helység	Alakulat	Parancs- nok	zászlóalj	lovas- század	löveg	Csapatok					Összesen	
						gyalog- ság	lovasság		tüzérség			
						fő	fő	ló	fő	ló	fő	ló
Maros- vásárhely	testőrség	Székely Elek százados	1 század			169					169	
Tölgyes	3. tartalék zászlóalj	Magyari Ferenc őrnagy	1			980 ²⁰⁰					980	
Gyimes	4. tartalék zászlóalj	Rindsmaul Albert őrnagy	1			812					812	
Ojtoz	5. tartalék zászlóalj	Franz Hildt őrnagy	1			1070 ²⁰¹					1070	
Ojtoz	Utász- zászlóalj ²⁰³	Móricz Sándor százados	2 század			330					330	
Csík- taploca	Új tartalék zászlóalj ²⁰⁴	Kiss Antal százados	1			820					820	
Maros- vásárhely	8. Coburg huszárezred, 7. század ⁵	Marian Skoli- mowsky őrnagy		1			145	142			145	142
Kézdi- vásárhely	11. (Székely) huszárezred, 7. század	Csulak Dávid szá- zados (?)		1			123	83			123	83
Csík- szereda	15. (Mátyás) huszárezred, 5. osztály	Móricz Dénes őrnagy		2			267	215			267	215
A szoro- soknál Kézdi- vásárhe- lyen	tüzérség	Gábor Áron őrnagy			26				404	98	404	98
Összesen			4 zászló- alj és 3 század	4	26	4181	535	440	404	110	5120	538

¹⁹⁹ GYALÓKAY Jenő 1915, 110–112. és NYEPOKOJCSICKIJ, Artur Adamovics 1999, 4–5. táblázat alapján összesítve.²⁰⁰ 123 fő lándzsával felszerelve (GYALÓKAY Jenő 1915, 110).²⁰¹ 240 fő lándzsával felszerelve (Uo., 111).²⁰² Az utászok felszereléséhez csak oldalfegyver tartozott.²⁰³ Részben fegyvertelen.²⁰⁴ Egy szakasz (45 fő) Tordán (GYALÓKAY Jenő 1915, 108).

1b. melléklet

A VI. hadosztály csapatainak elhelyezési kimutatása 1849. június 20–23-án²⁰⁵

Helység	Alakulat	Parancsnok	zászlóalj	lo- vas- szá- zad	löveg	Csapatok					Összesen	
						gyalog- ság	lovasság		tüzérség			
						fő	fő	ló	fő	ló	fő	ló
Tömös	85. honvéd- zászlóalj	Mara Gábor őrnagy	1			969					969	
Tömös	86. honvéd- zászlóalj	Tuzson János őrnagy	1			837					837	
Brassó	hétfalusi tartalék zászlóalj ²⁰⁶	Vén Ferenc főhadnagy (?)	1			573					573	
Brassó	6. határőr- zászlóalj ²⁰⁷	Jánosy József őrnagy	1			724					724	
Töröcsvár	79. honvéd- zászlóalj	Krasznay Pál őrnagy	1			1408					1408	
Töröcsvár	82. honvéd- zászlóalj	?	2 század			303					303	
Brassó	11. (Székely) huszárezred, 2. osztály ²⁰⁸	Daczó Zsigmond őrnagy		2			308 ²⁰⁹	317			308	317
Brassó	tüzérség	Semsey Tamás százados			16 ²¹⁰				217	98	217	98

²⁰⁵ Uo., 110–112. és NYEPOKOJCSICKIJ, Artur Adamovics 1999, 4–5. táblázat alapján összesítve.²⁰⁶ 3 század (587 fő) Fogarasnál (GYALÓKAY Jenő 1915, 105).²⁰⁷ Fegyvertelen.²⁰⁸ Egy század Tömösnél (NAGY Sándor 1896, 77).²⁰⁹ 140 újonc (GYALÓKAY Jenő 1915, 112).²¹⁰ 12 ágyú a szorosoknál (GYALÓKAY Jenő 1915, 112), 4 a brassói Fellegvárban (HERENDY Vilmos 1998, 33).

		Összesen	5 zászló- alj és 2 század	2	16	4814	308	317	217	98	5339	415
--	--	----------	---------------------------------	---	----	------	-----	-----	-----	----	------	-----

2. melléklet

Az V. orosz gyalogoshadtest Erdélybe bevonult csapatainak állománykimutatása, 1849. június 20-án²¹¹

Parancsnok	Alakulat	Zászlóalj	Lovasszázad	Szotnya	Löveg	Létszám	Lovak
Lovasság							
Komar vezérőrnagy	5. könnyűlovas-hadosztály, 1. dandár						
Rennenkampff vezérőrnagy	bugi ulánusezred		8			1101	1049
Sevics ezredes	Nassaui herceg ulánusezred		8			1095	1040
Összesen			16			2196	2089
Gyalogság							
Jeszaulov vezérőrnagy	14. gyaloghadosztály, 2. dandár						
Lovcsev ezredes	podóliai vadászezred	4				3209	
Adlerberg vezérőrnagy	zsitomiri vadászezred	4				3280	
Dyck vezérőrnagy	15. gyalogshadosztály, 1. dandár						
Zsitkov ezredes	modlini gyalogezred	4				3083	
Vranken ezredes	pragai gyalogezred	4				3073	
Engelhardt vezérőrnagy	15. gyalogshadosztály, 2. dandár						
Lipszkij ezredes	lublini vadászezred	4				3137	
Golikov ezredes	zamości vadászezred	4				3141	
Kruzenstern ezredes	5. lövészzászlóalj	1				568	
Ivanov ezredes	5. utászzászlóalj	1				823	45
von Lejn ezredes	volhíniai gyalogezred ²¹²	4				3328	
Összesen		30				23642	45
Tüzérség							
Ivin altábornagy	5. tüzérhadosztály						
	5. lovastüzér-dandár						
Rejszih ezredes	9. könnyűlovas-üte				8	160	212
	14. tüzérdandár						
Osztrogradszkij ezredes	3. közepesüte				8	171	120
Rjumin kapitány	3. könnyűüte				8	129	80
Refeld vezérőrnagy	15. tüzérdandár						
Nyemov ezredes	4. közepesüte				8	175	120
Terleckij alezredes	6. könnyűüte				8	131	80
Szamojlovics kapitány	7. könnyűüte				8	131	80
Liscsenszkij alezredes	8. könnyűüte				8	131	80
Fomin kapitány	5. könnyűüte ²¹³				8	157	115
Mozgó tüzerletelek							
Sztankevics kapitány	14.					324	386
Vargaszov kapitány	15.					306	108
Összesen					64	1815	1669
Doni kozákezek							
Kosztyin alezredes	1.			6		796	796
Hoperszkij alezredes	43.			6		746	746
Grekov alezredes	48.			6		777	777

²¹¹ Forrás: NYEPKOJCSICKIJ, Artur Adamovics 1999, 1. táblázat.²¹² Ideiglenesen az V. gyalogoshadtest állományába rendelve (Uo., 75).²¹³ Mint az előző jegyzet.

A második kökösi csata, 1849. július 2.

?	2. ¹			½		65	65
	Összesen			18 ½		2384	2384
	Összesen	30	16	18 ½	64	29880	6197

3. melléklet

A második kökösi csatában részt vevő székely csapatok

Parancsnok: Gál Sándor ezredes					
Alakulat	Parancsnok	Zászlóalj	Lovasszáhad	Löveg	Létszám
Gyalogság					
79. honvédszászlóalj	Krasznay Pál őrnagy	1	–	–	kb. 1350
85. honvédszászlóalj	Mara Gábor őrnagy	1	–	–	kb. 650
86. honvédszászlóalj	Tuzson János őrnagy	1	–	–	kb. 700
5. tartalék zászlóalj ²¹⁴	Franz Hildt őrnagy	1	–	–	kb. 700
Új tartalék zászlóalj ²¹⁵	Kiss Antal százados	1	–	–	kb. 800
Összesen					kb. 4200
Lovasság					
16. (Vilmos) huszárezred	Arany Károly őrnagy	–	½	–	kb. 100
11. (Székely) huszárezred ²¹⁶	Daczó Zsigmond őrnagy	–	2	–	kb. 300
15. (Mátyás) huszárezred ²¹⁷	Móricz Dénes őrnagy	–	1	–	kb. 135
Összesen					kb. 535
Tüzérség					
V. hadosztály	Gábor Áron őrnagy	–	–	21	385
VI. hadosztály	Semsey Tamás százados	–	–	8	145
Összesen				29	530
Összesen		5	3½	29	kb. 5265

4. melléklet

A második kökösi csatában részt vevő orosz csapatok

Parancsnok: Adlerberg vezérőrnagy					
Alakulat	Parancsnok	Zászlóalj	Lovasszáhad	Löveg	Létszám
Gyalogság					
zsitomiri vadászezred	Adlerberg vezérőrnagy	4	–	–	kb. 3200
podóliai vadászezred ²¹⁸	Lovcsev ezredes	4	–	–	kb. 3200
Lovasság					
bugi ulánuszred	?	–	4	–	kb. 500
doni kozákok	?	–	3	–	kb. 375
Tüzérség					
5. könnyűüteg	Fomin százados	–	–	4	kb. 90
9. könnyűlovas-üteg	?	–	–	4	kb. 55
3. könnyűüteg ²¹⁹	Rjumin százados	–	–	8	129
Összesen (délelőtt)		4	7	8	kb. 4400
Összesen (délután)		8	7	16	kb. 7600

Bordi Zsigmond Lóránd – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly 10., RO-520055; bordilorand@yahoo.com

²¹⁴ 1/8 részük lándzsával felszerelve. Feltehetőleg 2 század (kb. 350 fő) az Ojtozi-szorosban.

²¹⁵ Több mint negyedük lándzsával felszerelve.

²¹⁶ Egy része újonc.

²¹⁷ Mint az előző jegyzet.

²¹⁸ Délután érkeztek a harcmezőre.

²¹⁹ Mint az előző jegyzet.

Kézírtos források

Székely Nemzeti Múzeum Könyvtára, Sepsiszentgyörgy (SzNMK)
– Napló az 1849. évre (illyefalvi névtelen kézíratos bejegyzése), in: *Magyar házi-barát. Közhasznú házi s gazdasági naptár 1849^{dk} közönséges évre*, Kassa (l. sz. 50286)

Irodalom

EMKFET = *Erdély az első és második Habsburg katonai felmérés térképein* (DVD), 2007.

*

- ALBERT Ernő
1999 *Eltiport szabadság. Jöttek az oroszok. 1849*, Sepsiszentgyörgy.
- ALMÁSI Tibor
2007 *Gyárfás Jenő*, Sepsiszentgyörgy.
- BÁN Attila
2010 Az ágyúgyártás különös nehézségei Háromszéken 1848–1849-ben, *Acta Siculica* 2010, 323–338.
- BODOLA Lajos, id. zágoni
1895 A Székely ágyúk története, 1848–49. *Történelmi Lapok*, 1895. aug. 15., Kolozsvár.
- BONA Gábor
1996a 1849. március 11. Nagyszeben bevétele, Erdély felszabadítása, in: HERMANN Róbert 1996, 281–283.
1996b 1849. június 19–20. A szövetséges csapatok betörése Erdélybe, in: HERMANN Róbert 1996, 354–355.
1996c 1849. július 5. A háromszéki hadjárat, in: HERMANN Róbert 1996, 364–367.
- CZETZ János
1868 *Bem erdélyi hadjárata 1848–49-ben*, Pest.
- CSIKÁNY Tamás
1996 1849. május 12. Temesvár ostroma, in: HERMANN Róbert 1996, 325–327.
2000 *Honvédtüzérség az 1848–49-es szabadságharcban*. Budapest.
- DEMETETER Lajos
2006 Fadgyas Bálint honvéd főhadnagy az 1849. július 5-i eperstetői csatáról, *Határvidék 1762–1918*, 2, Sepsiszentgyörgy, 119–140.
2010 *A nyomott szó hatalmával. Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc háromszéki eseményei a korabeli erdélyi magyar sajtóban*, Sepsiszentgyörgy.
- EGYED Ákos
1978 *Háromszék 1848–1849*, Bukarest.
2008 *Háromszék 1848–1849. Forradalom, szabadságharc*, Sepsiszentgyörgy.
- GARDA Dezső
1998 *A forradalom katonái Csíkszeredában és Gyergyóban 1848–1849*, Csíkszereda.
- GYALÓKAY Jenő
1915 Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején (1849 jún. 19–20.), *Történelmi Szemle*, IV, 1. füzet, 71–114.
1916 A nagyszebeni hadosztály felbomlása, *Haditörténelmi Közlemények*, XVII, 1–2. füzet, 150–187.
1918 Bem moldvaországi hadműveletei (1849. június 23–25.), *Történelmi Szemle*, VII, 2. füzet, 237–253.
1923 A háromszéki hadjárat, 1849. július 16–24., *Haditörténelmi Közlemények*, XXIII–XXIV, 56–114.
1938 *Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán*, Budapest.
- HERENDY Vilmos
1998 Adatok és helyreigazítások a brassói Fellegvár 1849. évi ostromának leírásához, *Barcaság 1848–1849-ben* (szerk. Hochbauer Gyula), Szecseleváros.
- HERMANN Róbert
1996 *1848–1849. A szabadságharc és forradalom története* (szerk. Hermann Róbert), Budapest.
- KÖVÁRY László
1861 *Erdély története 1848–49-ben*, Pest.
- LÁSZLÓ Ferenc
1906 A kézdivásárhelyi ágyútelep. Igazi Gábor Áron-ágyú, *Székely Nép*, 1906. augusztus 24.
- MISKOLCZY Ambrus
1987 Erdély a forradalomban és a szabadságharcban (1848–1849), *Erdély története* (főszerk. Köpeczi Béla), III (szerk. Szász Zoltán), Budapest.
- NAGY Sándor
1896 *Háromszék önvédelmi harca 1848–49*, Kolozsvár.
1899 Háromszék 1848–49-ki önvédelmi és szabadságharcának rövid történelmi leírása, in: *Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarországra ezeréves fennállása ünnepére* (szerk. Potsa József), Sepsiszentgyörgy, 30–41.
- NÉMETH György
2008 *Gál Sándor honvédezredes 1848–1849-es tevékenysége*, Csíkszereda.

NYEPOKOJCSICKIJ, Artur Adamovics.

1999 *Az erdélyi hadjárat orosz szemmel 1849* (ford., sajtó alá rend. és bev. Rosonczy Ildikó), Budapest.

ORBÁN Balázs

1869 *Székegyföld leírása történelmi, régészeti és népismeii szempontból*, III, Háromszék, Pest.

1873 *Székegyföld leírása történelmi, régészeti és népismeii szempontból*, VI, Barcaság, Budapest.

SÜLI Attila

2005 A székely határvédzászlóalj története, *Haditörténelmi Közlemények*, CXVIII, 121–140.

SZABÓ Sámuel

1896 A székely tüzérség első tanítói, in: NAGY Sándor 1896, 161–175.

SZÉKELY Gergely.

1895 *Hetvenhárom év itthon*, Brassó.

SZENTKATOLNAI BAKK Endre

1895 *Kézdivásárhely s az ottani Jancsó családok története*, Kézdivásárhely.

ZÁGONI Zsolt

2006 *Gál Sándor életrajza, avagy a székely ezredes ki nem engedett a 48-ból*, Csíkszereda.

A doua bătălie de la Chichiș (Treiscaune), 2 iulie 1849

(Rezumat)

În vara anului 1849 armata revoluționară din Secuime s-a confruntat de trei ori la Chichiș cu armatele intervenționiste ruse. Prima bătălie a avut loc la 23 iunie, terminându-se cu victoria armatei ruse, iar cea de-a treia pe 20 iulie când aripa stângă a armatei comandate de generalul Józef Bem a învins o grupare rusă, forțând-o să se retragă pe malul sudic al Râului Negru.

Ultimele două săptămâni ale lunii iunie au fost nefaste pentru armata revoluționară. Corpul de armată țarist, comandat de generalul Lüders a pătruns pe 19 iunie în Transilvania pe la Timișul de Sus, a învins și a dislocat Divizia a VI-a însărcinată cu apărarea Țării Bârsei și a cucerit Brașovul. La sfârșitul lunii iunie, într-o campanie de o săptămână rușii au distrus atelierele de producție de armament din Târgu Secuiesc și se pregăteau pentru realizarea următorului obiectiv strategic, marșul împotriva Sibiului.

Pe 2 iulie, alarmat de informațiile privind o grupare a armatei revoluționare care a revenit în Trei Scaune, un contingent format din patru batalioane de infanterie, patru companii de ulani și 8 tunuri, aflat sub comanda generalul Adlerberg a fost trimis în recunoaștere către Râul Negru. Aici, lângă podul de la Chichiș aceștia au luat contact cu avangarda armatei revoluționare (un batalion de infanterie, un pluton de husari și cinci tunuri). Surclasăți numeric, cei din urmă au fost nevoiți să se retragă până la Ozun, dar au cerut sprijin de la grosul trupelor compuse din 4 batalioane de infanterie, 4 companii de husari și 24 de tunuri, aflate sub comanda colonelului Sándor Gál, în tabăra de la Ereteghin. Aceștia au ajuns pe câmpul de bătălie în jurul amiezii, forțând trupele rusești după un duel de artilerie susținut și începerea unui atac general pe falcul stâng, să se retragă în poziție de apărare în Pădurea Prejmerului. Bătălia a luat sfârșit în cursul după-amiezii când dinspre Sânpetru au sosit alte patru batalioane ruse, împreună cu opt tunuri, în fața cărora armata revoluționară a încetat urmărirea și s-a retras. După retragerea lor rușii au rămas pe loc și și-au stabilit tabăra în perimetrul de apărare.

Bătălia a durat în jur de opt ore, iar pierderile au fost reduse, în jur de 4-5 morți și cel mult 35 de răniți în tabăra rusă, 4 morți și 14-15 răniți de partea secuilor care însă l-au pierdut în această bătălie pe Áron Gábor, fondatorul artileriei secuiești.

Deși ambele părți beligerante s-au considerat victorioase, armata revoluționară a raportat o victorie strategică, apărându-și ținuturile natale și dând peste cap planurile pe termen lung ale comandamentului rus. Dealtfel, importanța acestei bătălii constă în faptul că aceasta a fost prima confruntare în care o armată revoluționară pașoptistă s-a opus cu succes armatei intervenționiste ruse, respectiv în consecințele sale, deoarece armata rusă a fost nevoită să se întoarcă din nou spre Ținutul Secuiesc, armatele revoluționare din Transilvania obținând astfel un răgaz de aproape zece zile pentru a se pregăti să le înfrunte.

The Second Battle of Kökös (Transylvania), 2 July 1849

(Abstract)

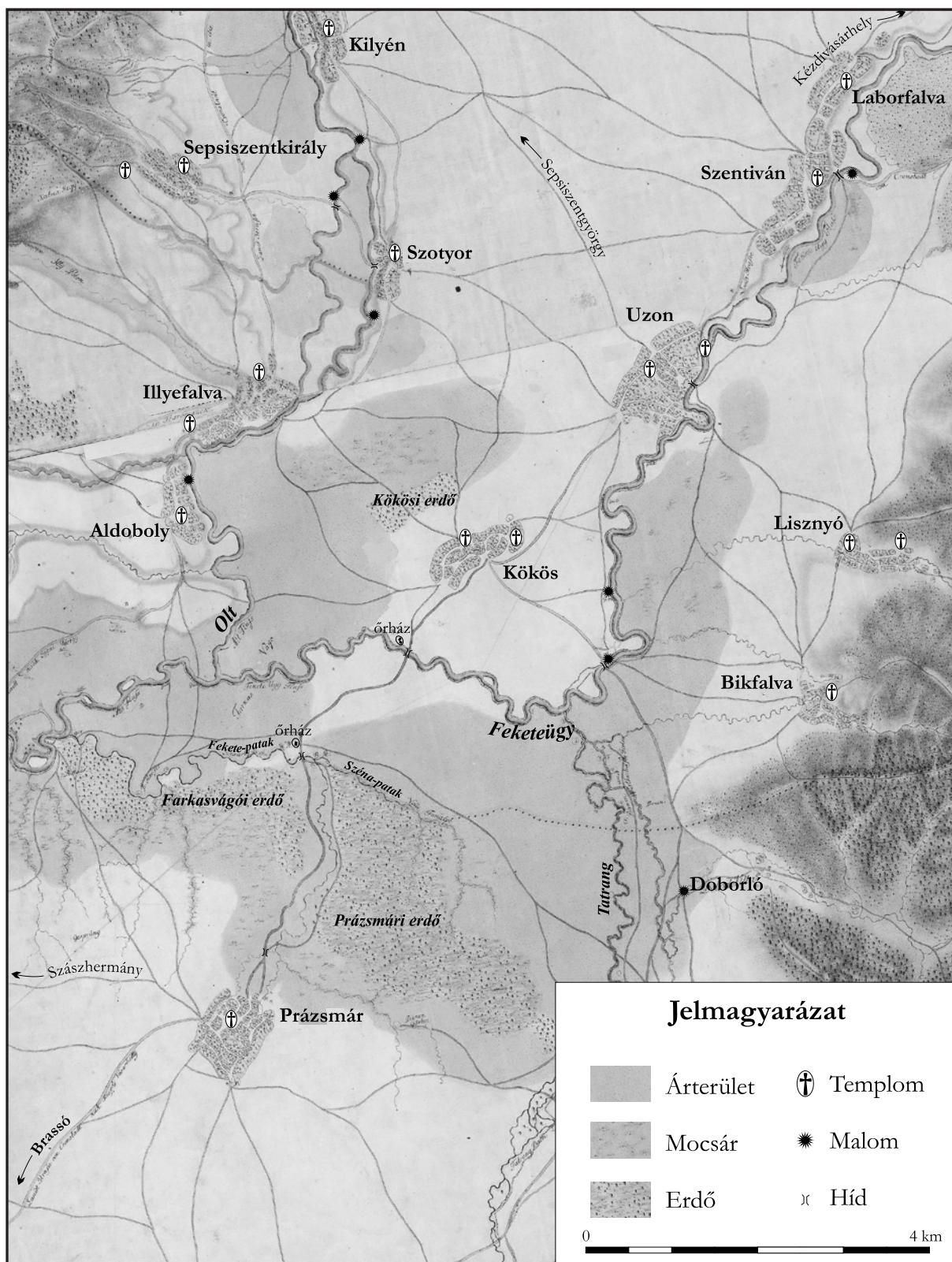
In summer 1849 the revolutionary army of Székelyföld faced three times the Russian interventionist armies at Kökös (Chichiș, today Covasna County, Romania). The first battle took place on June 23, ending with the victory of Russian army, while the third on July 20 when the left wing of the army commanded by General Józef Bem defeated a Russian group, forcing it to retreat onto the south bank of the river Feketügy (Râul Negru).

The last two weeks of June were negative balance for the revolutionary army. The Russian Army Corps, commanded by General Lüders entered Transylvania on June 19th at Felsőtömös (Timișul de Sus), defeated and dislodged the Sixth Division which was responsible for defense of Burzenland (Barcaság, Țara Bârsei) and won Kronstadt (Brassó, Brașov). In late June in a one week campaign the Russians had destroyed the weapons production workshops in Kézdivásárhely (Târgu Secuiesc), and prepared to achieve the following strategic objective: the march for Hermannstadt (Nagyszeben, Sibiu).

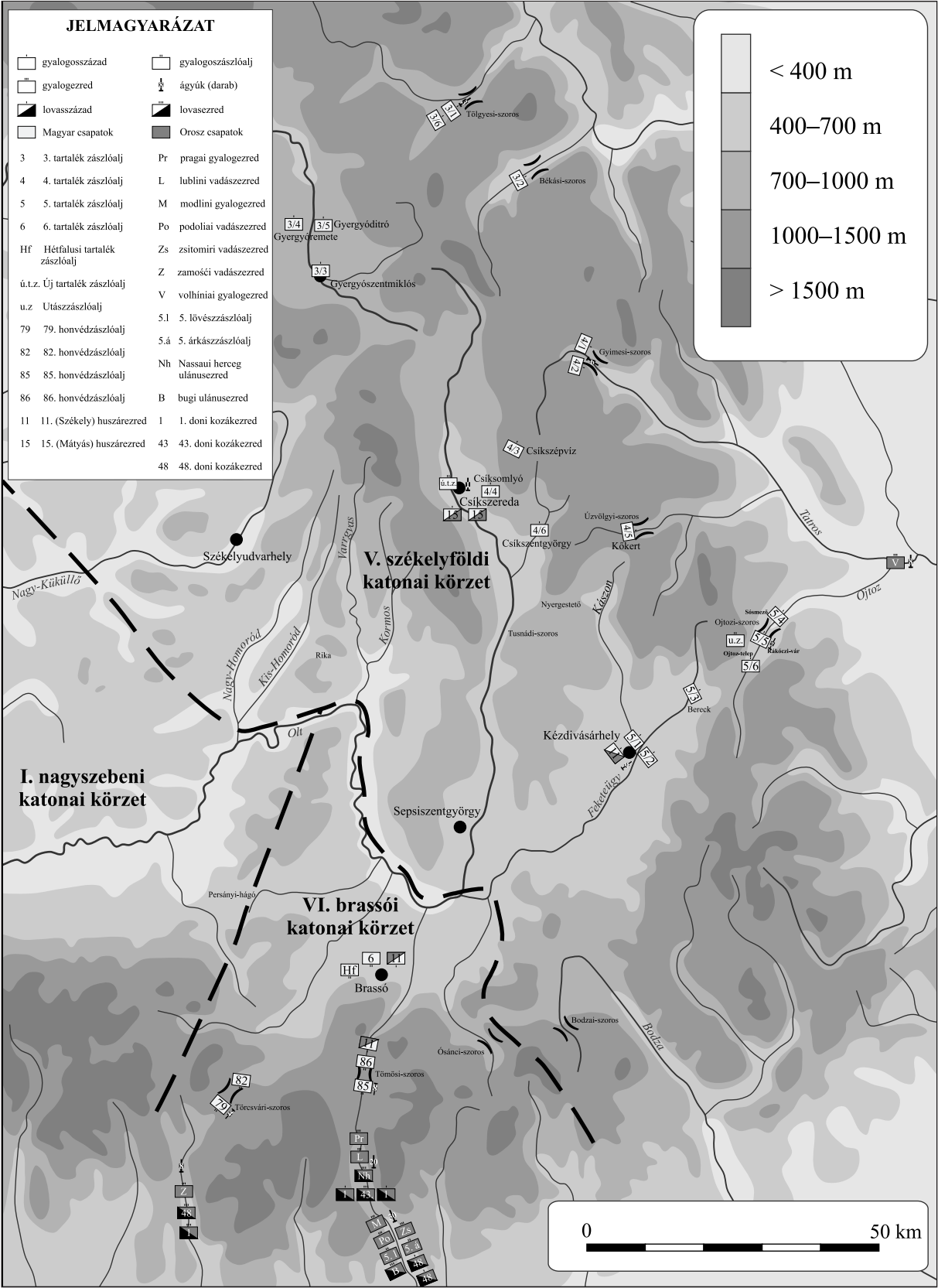
On July 2, alarmed by the information on a group of revolutionary army which has returned to Háromszék (the south-eastern Székely seat), a contingent of four infantry battalions, four companies of Ulan and eight guns, under the command of General Adlerberg was sent to the river Feketeügy. Here near the bridge at Kökös they came into contact with the revolutionary army's vanguard (an infantry battalion, a platoon of hussars and five guns). Overnumbered, they were forced to retreat to Uzon (Ozun), but demanded help from the main army corps composed of four infantry battalions, four companies of hussars and 24 guns, under the command of Colonel Sándor Gál, in camp at Eresztevény (Eresteghin). They arrived on the battlefield around noon, after forcing a sustained artillery duel and started a general assault on the stationary left Russian troops to withdraw to defensive positions into the Tartlauer (Prázsmári, Prejmer) Forest. The battle ended in the afternoon when from Petersdorf (Barcaszentpéter, Sânpetru) four other Russian battalions arrived, together with eight guns, facing which the revolutionary army stopped the pursuit and withdrew. After their retreat the Russians stayed behind and settled in the camp perimeter defense.

The battle lasted around eight hours, and losses were reduced, about 4 to 5 dead and more than 35 injured in Russian camp, four dead and 14-15 wounded by the Székelys, but they have lost in this battle Áron Gábor, artillery founder of Transylvania.

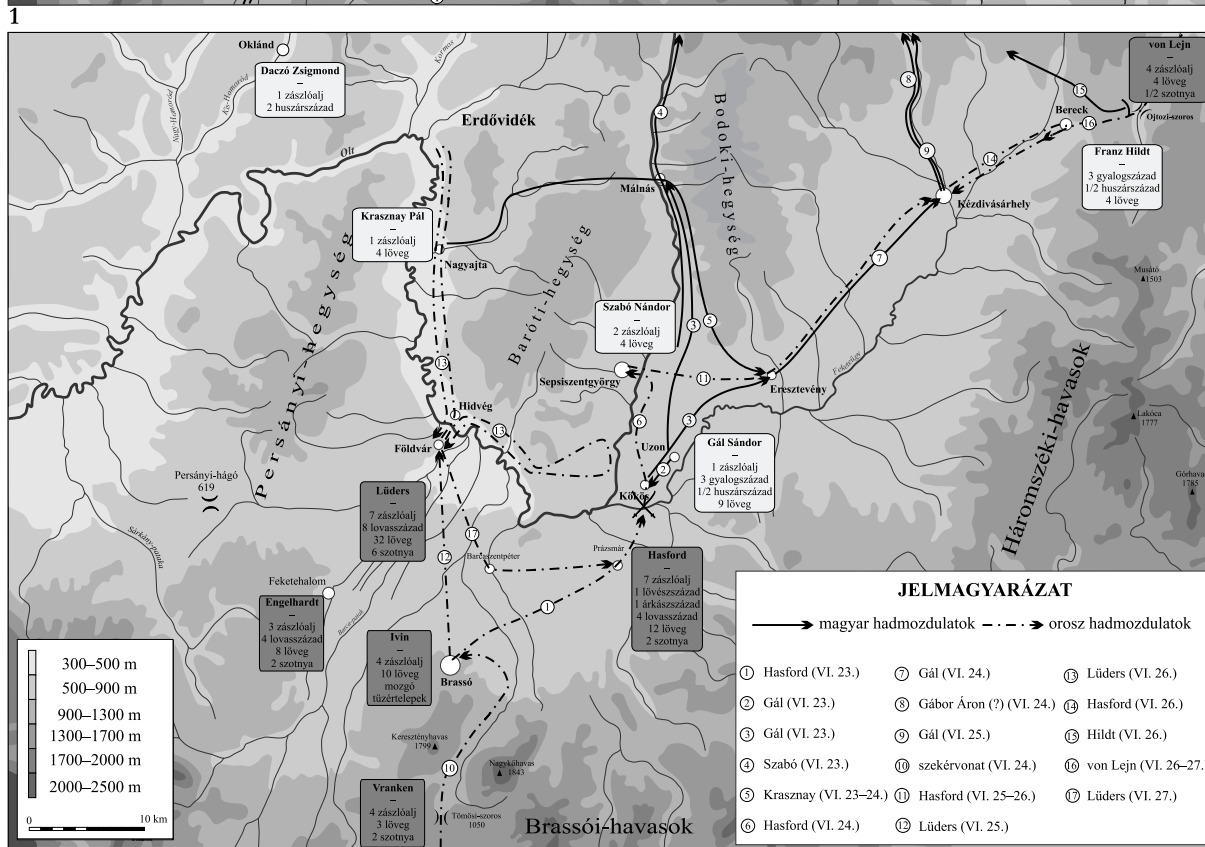
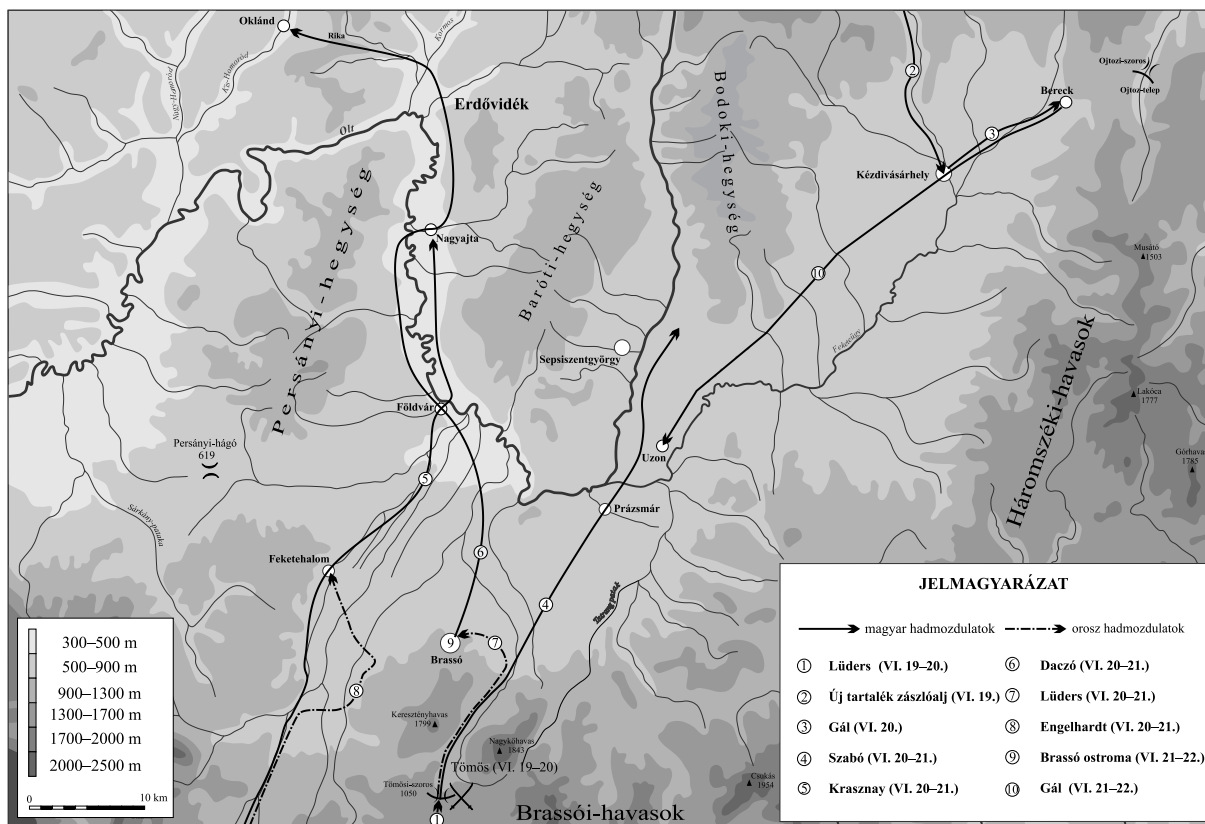
Although both warring parties were considered victorious, the revolutionary army had won a strategic victory, defending the native lands, and giving the long-term plans of the Russian command over the head. The importance of this battle is with the fact that it was the first confrontation in which a revolutionary army successfully opposed the interventionist Russian army and also in its consequences since the Russian army was forced to return to Székelyföld, Transylvanian armies thus obtaining a reprieve for about ten days to get ready for resistance.

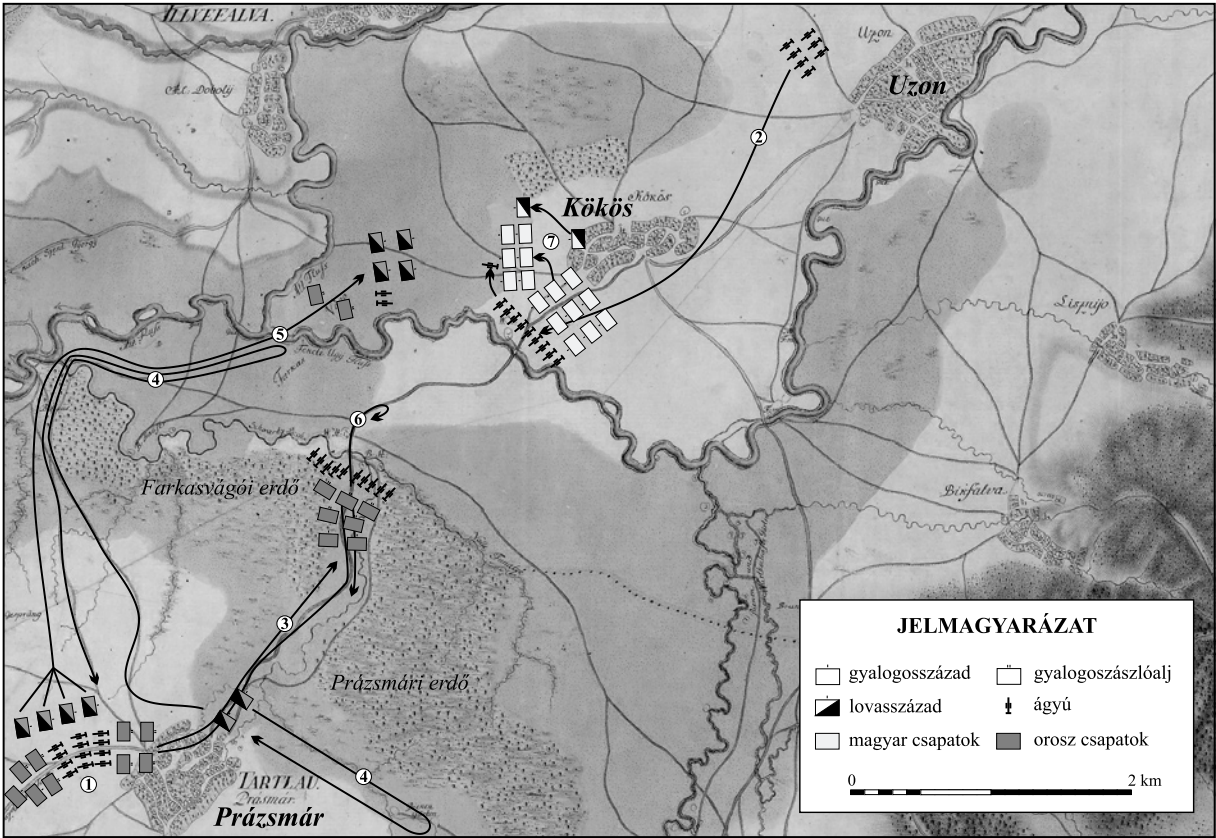
1. tábla A csatatér. Kőkös és környéke a 18. század végén – 19. század elején

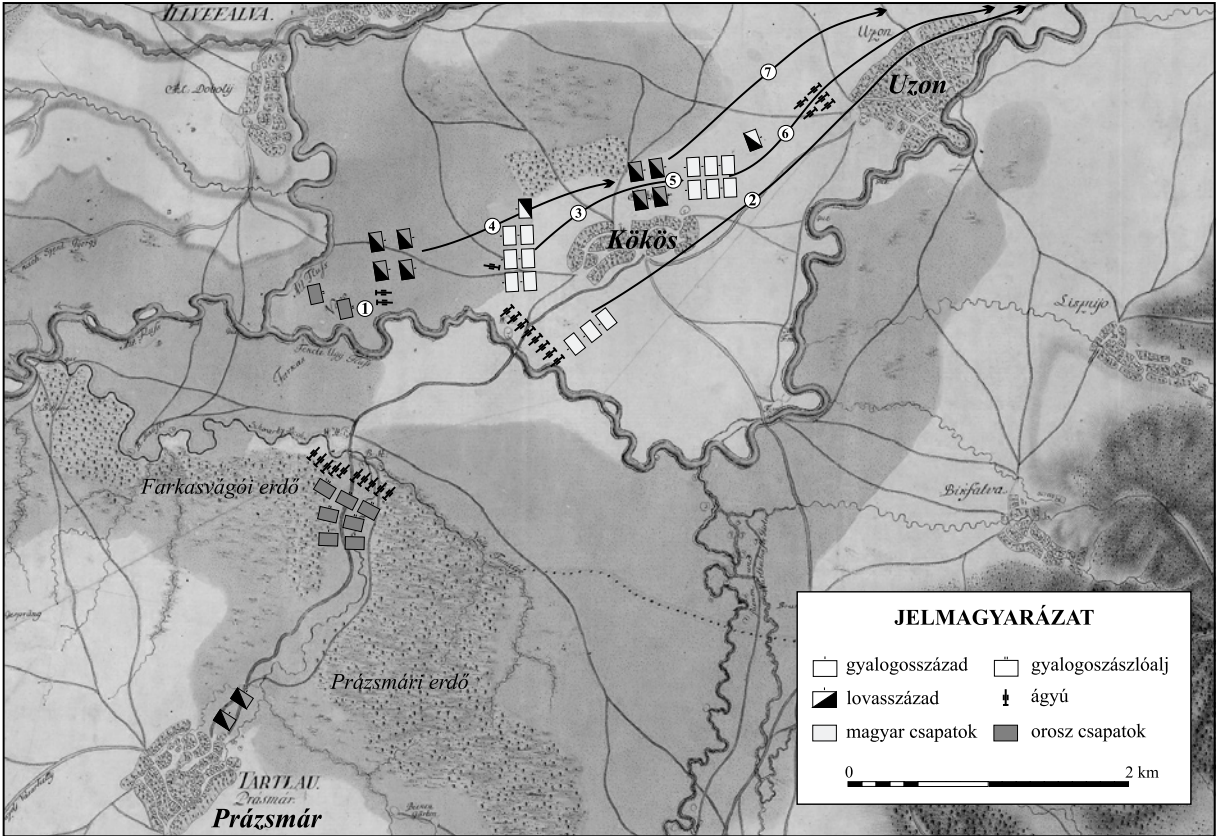
2. tábla Hadállások az orosz támadás előestéjén

3. tábla 1. Hadműveletek június 19–22. között; 2. Hadműveletek június 23–27. között

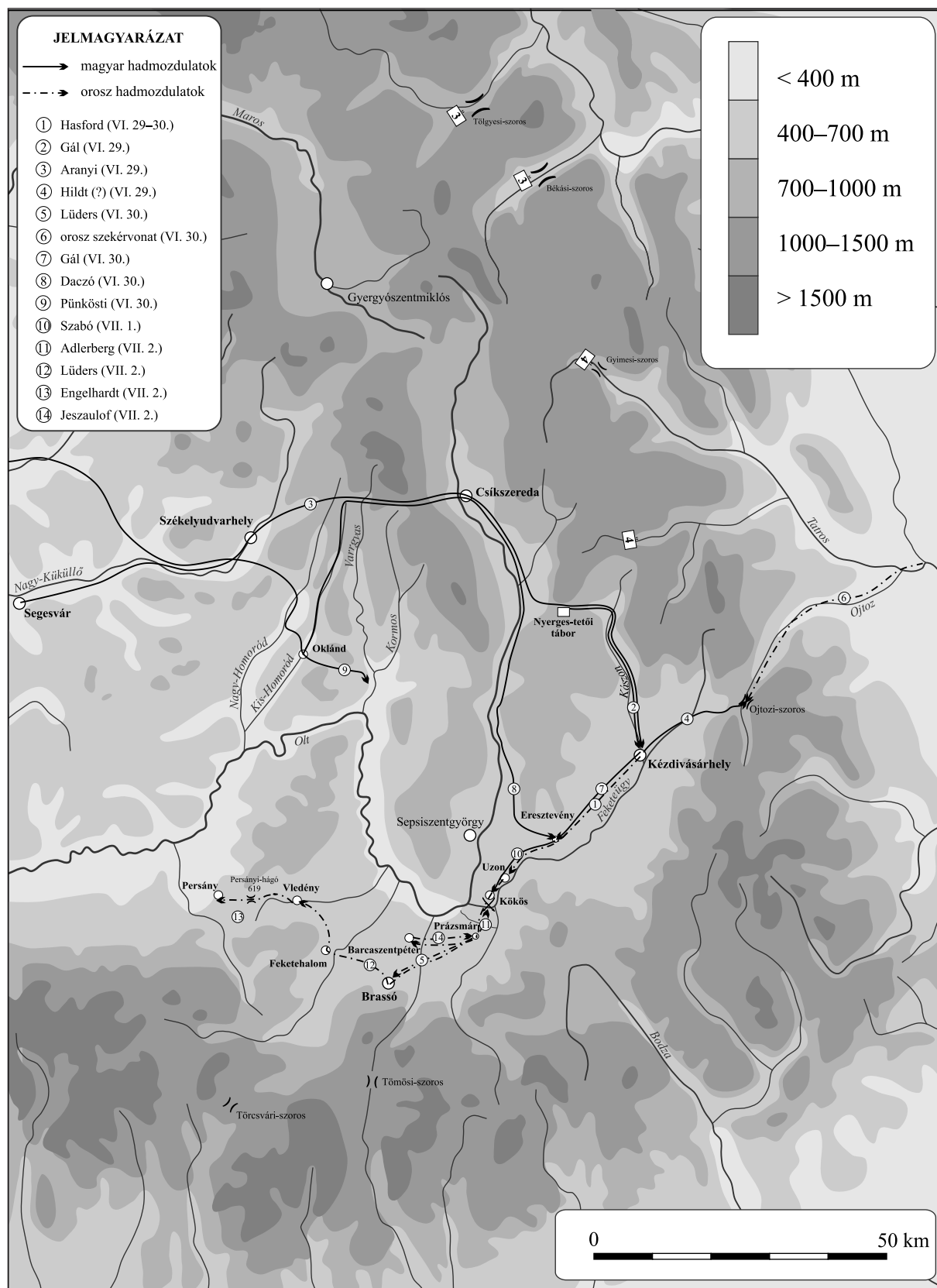

1

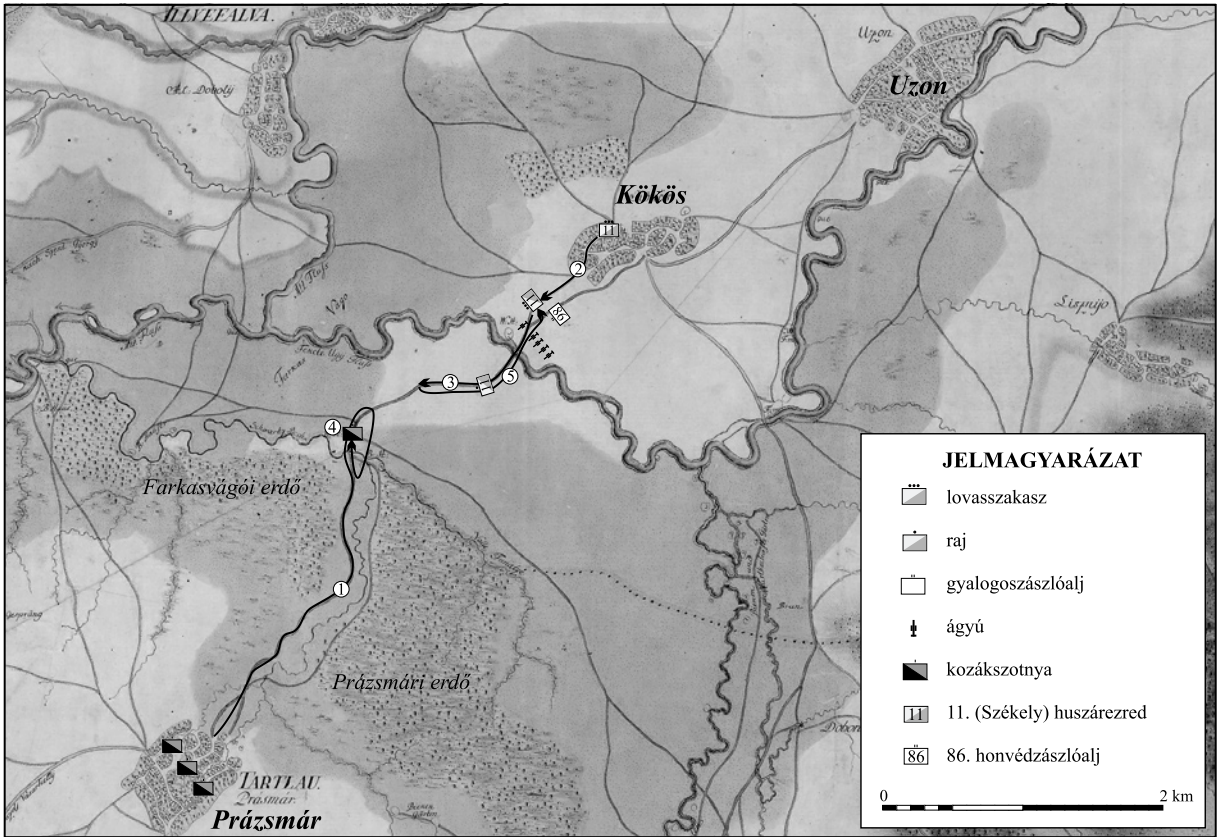

2

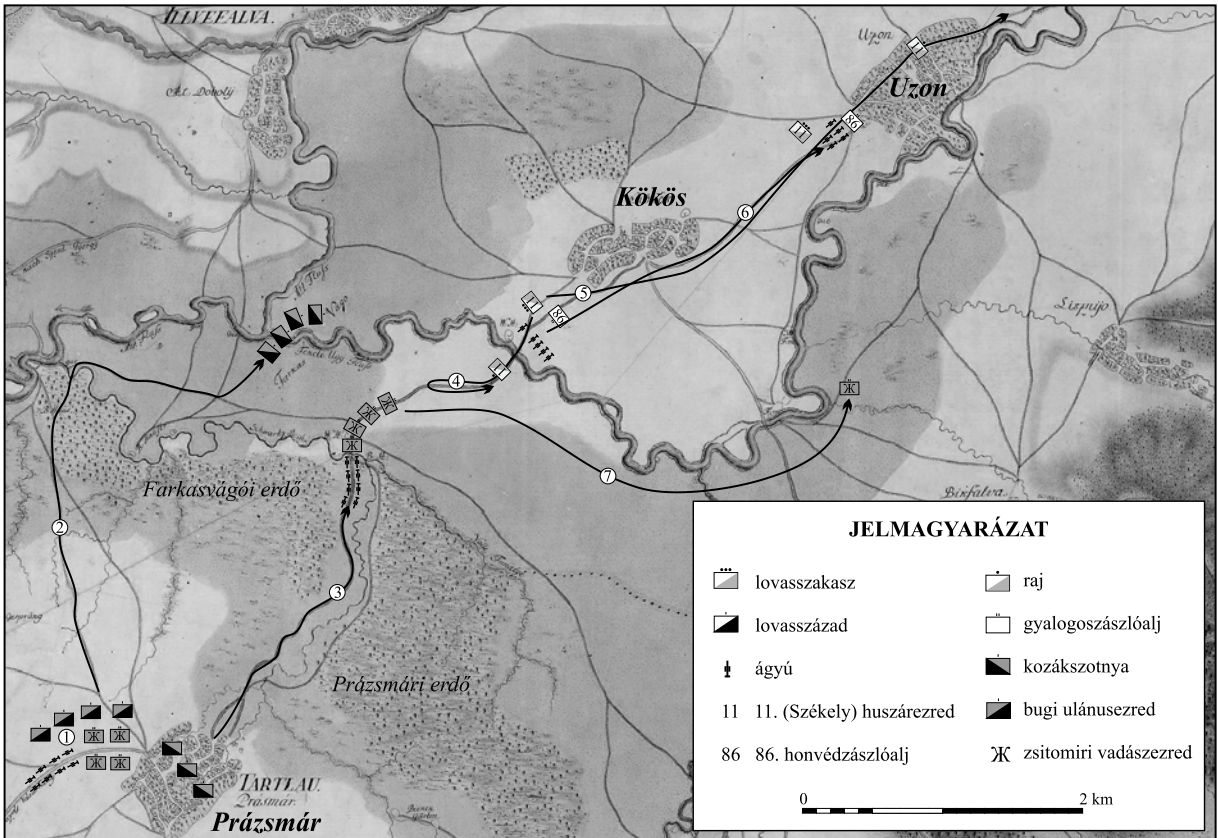
4. tábla 1. Az első kökői csata (I. szakasz); 2. Az első kökői csata (II. szakasz)

5. tábla Hadműveletek június 29. – július 2. között

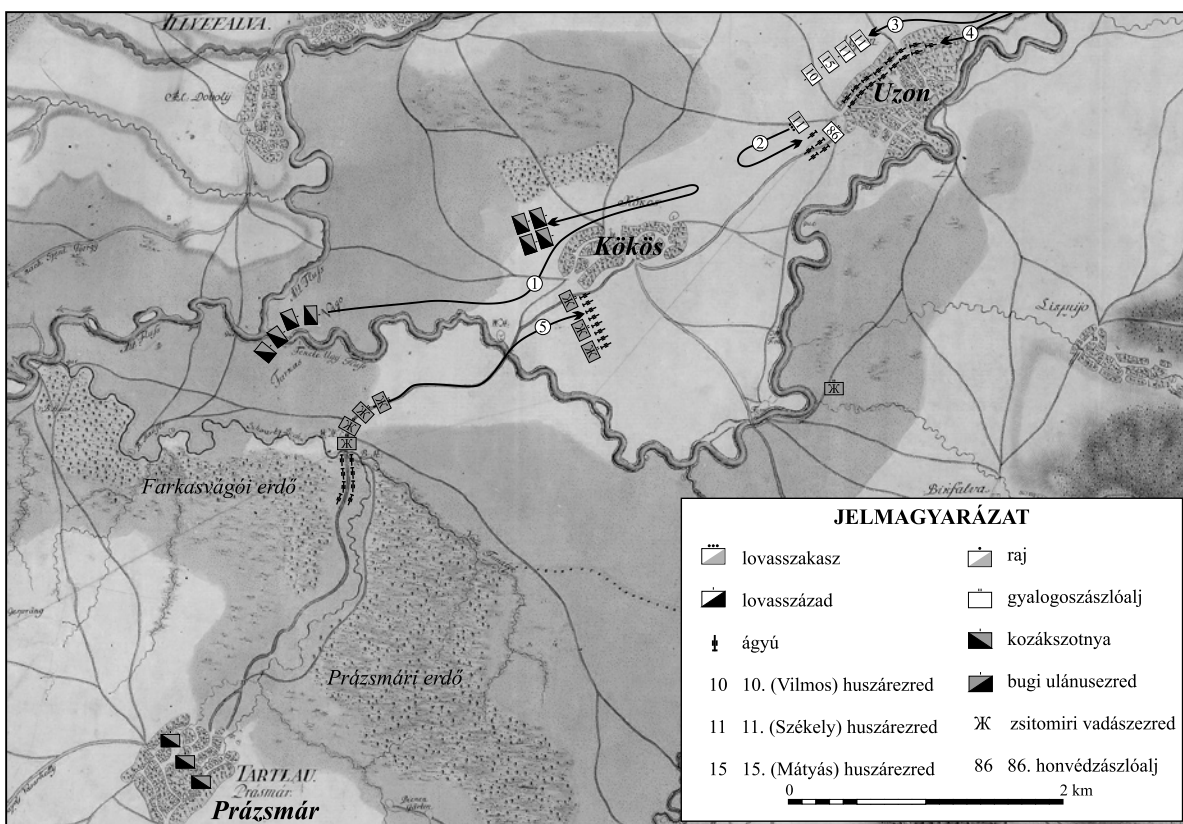

1

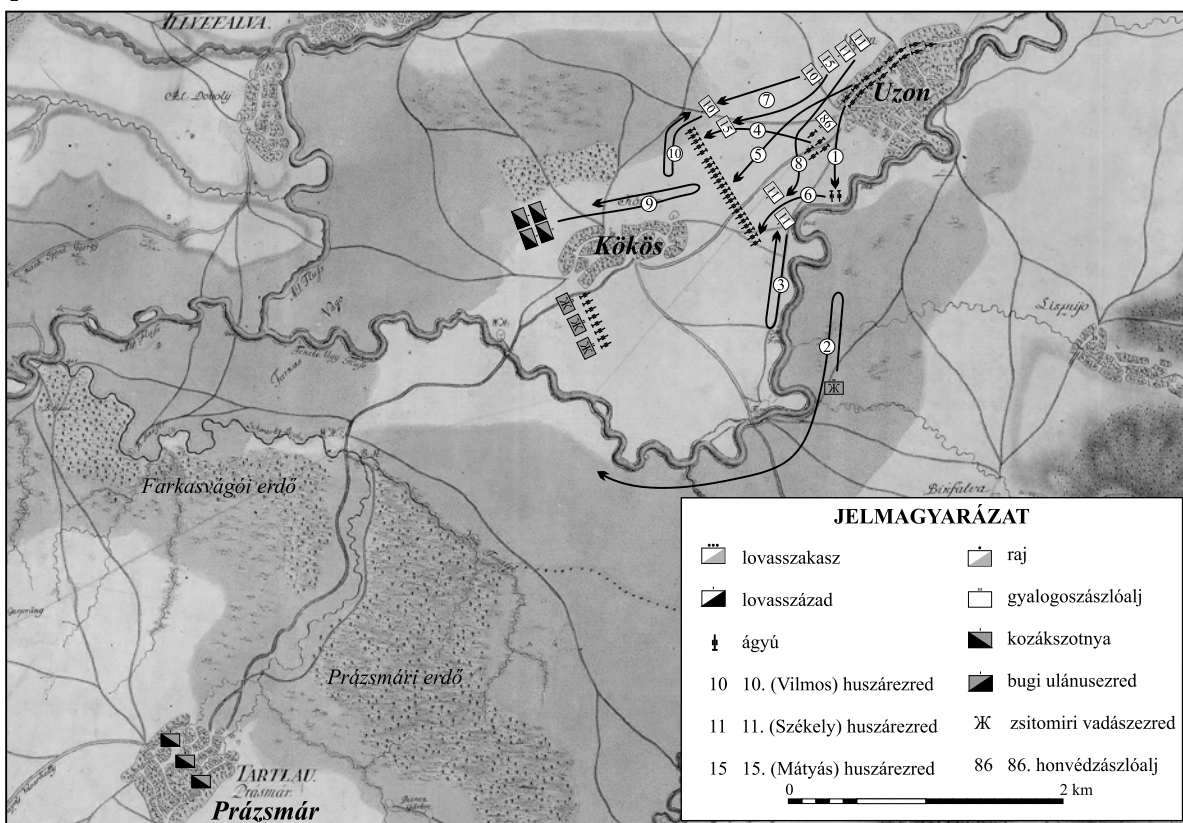

2

6. tábla 1. A második kökői csata éjfél utáni hadműveletei; 2. A második kökői csata reggeli hadműveletei

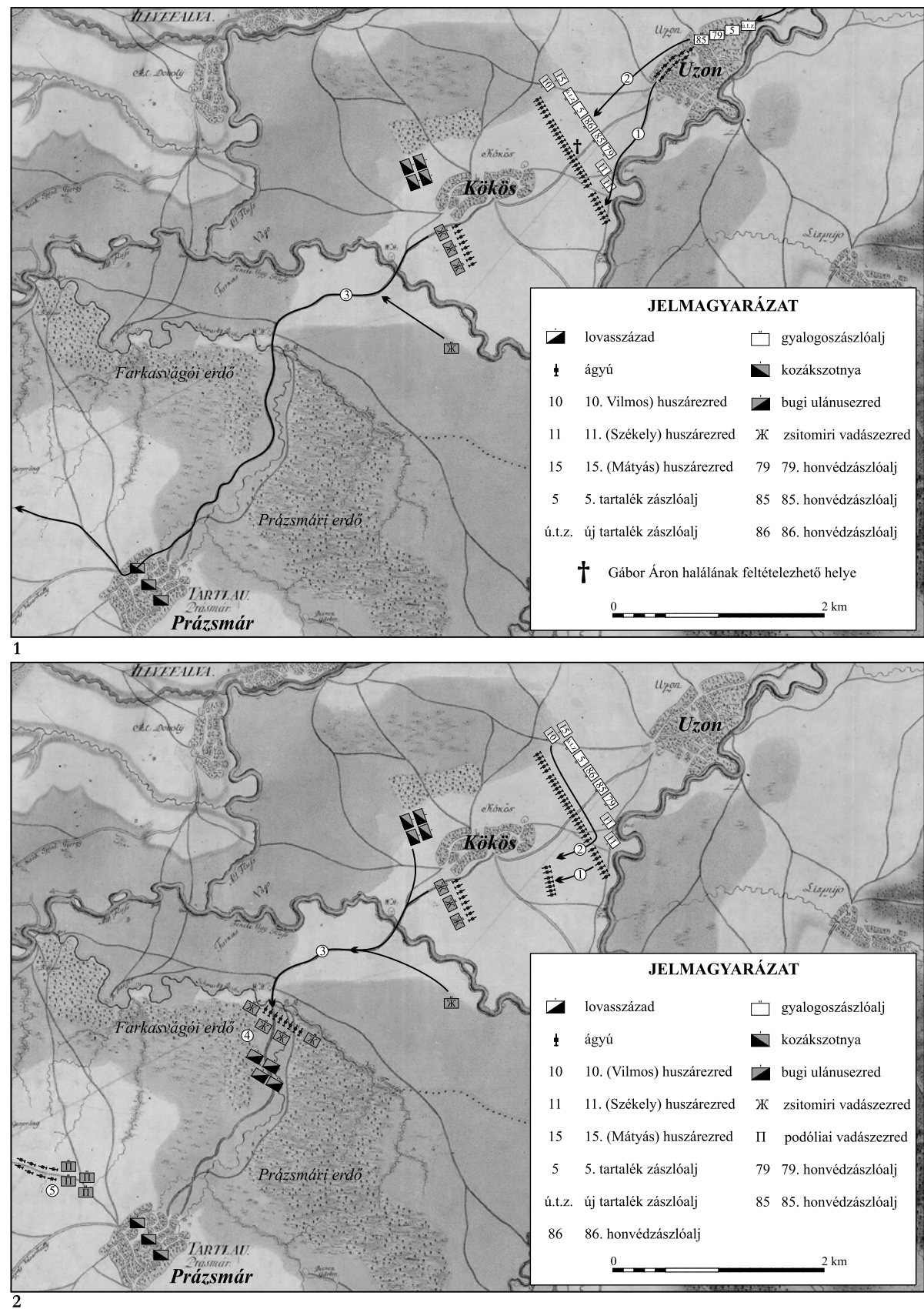

1

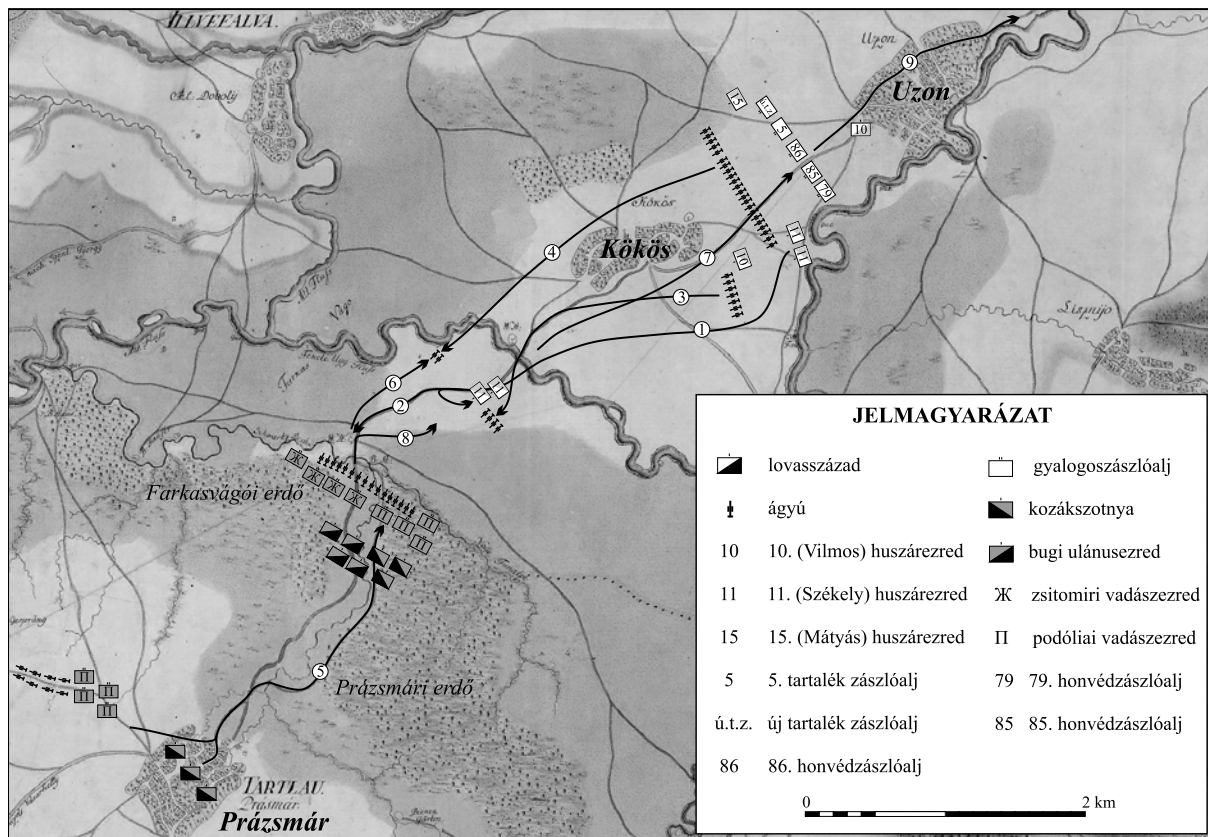

2

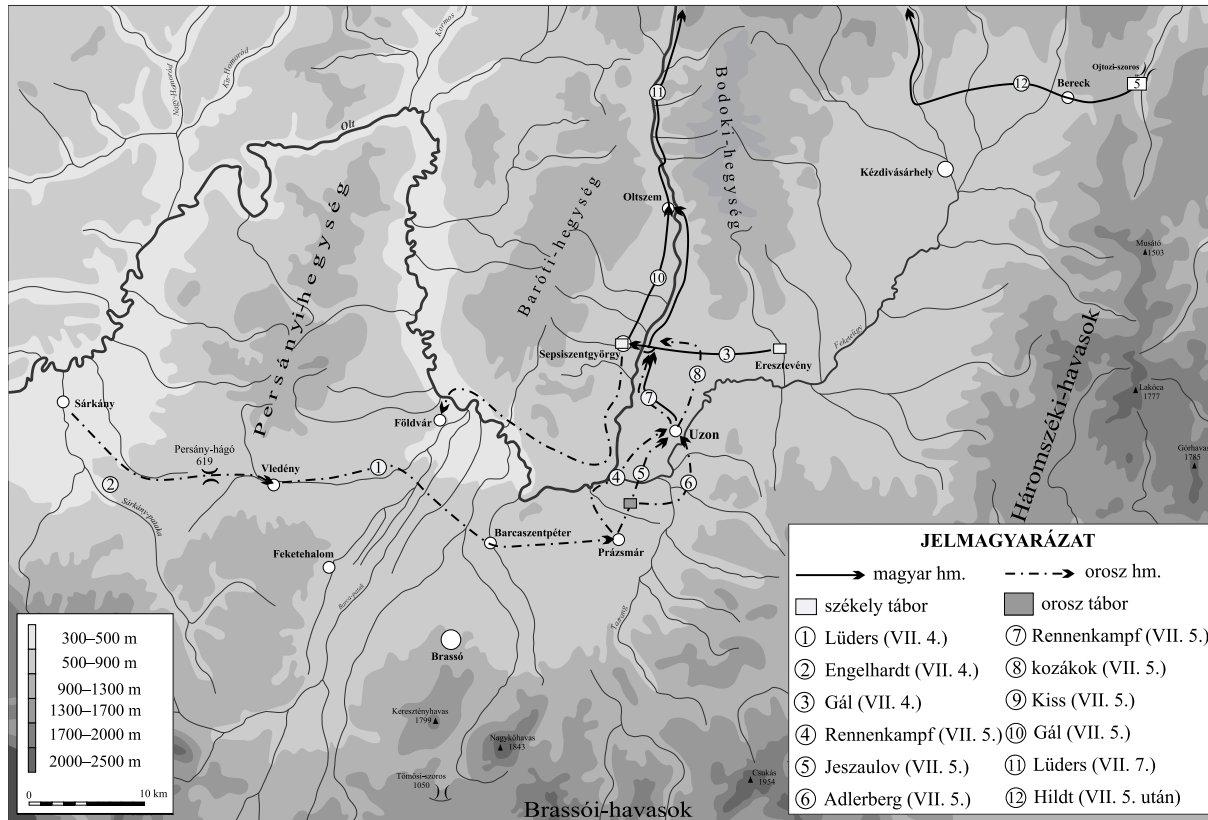
7. tábla 1. A második kőkösi csata hadműveletei 9 és 10 óra között; 2. A második kőkösi csata hadműveletei 10 és 11 óra között

8. tábla 1. A második kőkösi csata hadműveletei 11 és 13 óra között; 2. A második kőkösi csata hadműveletei 13 és 14 óra között

1

2

9. tábla 1. A második kőkösi csata délutáni hadműveletei; 2. Hadműveletek július 2–7. között

